

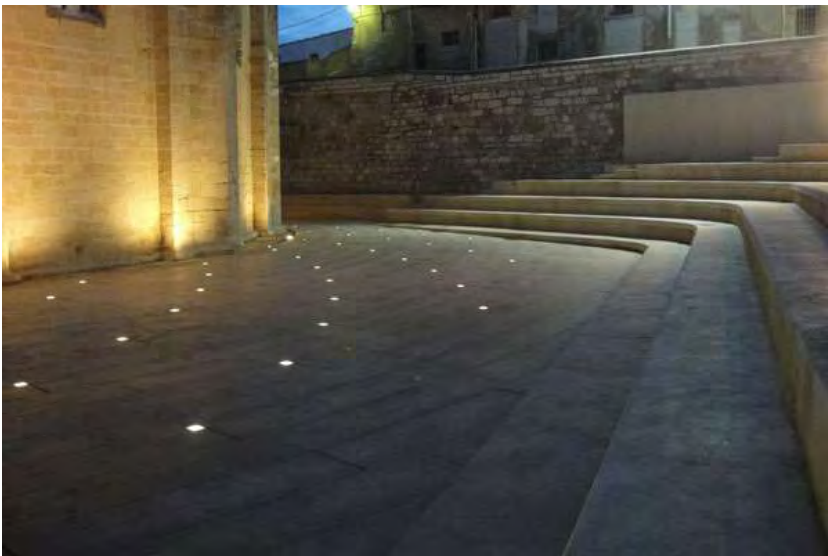
UNED

TORTOSA

Cadup
Estudios

Tortosa: Dinamització funcional del Casc Antic

Antonio Querol Gómez

Geografía

TORTOSA:
DINAMITZACIÓ FUNCIONAL DEL CASC ANTIC

Antonio Querol Gómez

UNIVERSIDAD NACIONAL DE EDUCACIÓN A DISTANCIA
CENTRO ASOCIADO DE TORTOSA

**TORTOSA:
DINAMITZACIÓ FUNCIONAL
DEL CASC ANTIC**

ANTONIO QUEROL GÓMEZ

2015

Primera edició, abril 2015

© Antonio Querol Gómez
e-mail: antonio.querol@geografos.org

ISBN-13: 978-84-930420-4-8
ISBN-10: 84-930420-4-8

Dipòsit legal: T - 435-2015

Edita: Ajuntament de Tortosa
UNED-Tortosa. C/ Cervantes, 17. 43500 TORTOSA

Maquetació: Antonio Querol
Imprimeix: Gràfica Dertosense, s.l.
C/ Cervantes, 21. 43500 Tortosa
Tel.: 977 44 00 28
e-mail: graficadertosense@hotmail.com

Imprés en Espanya
Printed in Spain

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, ja sigui reprografia o bé tractament informàtic, com també la distribució d'exemplars per mitjans de lloguer o préstec, estan rigorosament prohibits sense l'autorització escrita de l'autor i de l'editor, excepte cites, sempre que s'esmenti la procedència, i seran sotmesos a les sancions establertes per la llei.

A la gent de Tortosa, en especial a la del meu barri, Remolins.

Presentació

“Tortosa: Dinamització funcional del casc antic”. El títol del llibre que tenen a les seves mans pot donar peu a equívoc sobre allò que hi trobaran, perquè el seu contingut, sens dubte, va molt més enllà del que es desprèn en aquest enunciat. L'autor, Antonio Querol, doctor en Geografia i Història, i topògraf, hi aboca tot el seu bagatge i experiència per construir un tractat sobre Tortosa que va molt més enllà del que podríem anomenar una història de la ciutat. Ni tan sols una història del seu urbanisme. Querol, professor universitari, ha impartit classes a la Universitat Internacional de Catalunya i al Centre Associat de la UNED a Tortosa. Si primer es va iniciar estudiant la geografia urbana de Castelló i la seva província, després ho va fer sobre les Terres de l'Ebre. Ha publicat desenes d'estudis i ha col·laborat amb nombroses universitats catalanes i espanyoles.

En aquest estudi, que hauria de ser de lectura obligada per a arquitectes, urbanistes, historiadors i per a qualsevol que vulgui conèixer la història de Tortosa i els canvis que ha experimentat en la seva trama urbana durant els més de dos mil anys de la seva existència, hi trobem un relat precís sobre els diferents episodis i vicissituds que ha viscut la ciutat des de la seva fundació durant la dominació romana, marcant allò que ha estat una constant després al llarg dels segles: el seu paper de cruïlla de camins. Querol dibuixa el territori ilercavó sobre el qual es va assentar la Dertosa romana, després la visigòtica i la Turtuxa àrab. La ciutat creix després de la conquesta cristiana i l'autor recorda la importància dels dos calls jueus, la trama urbana dels quals ha perdurat fins als nostres dies. Amb la ciutat dels convents i la dels militars, i els perímetres canviants d'una Tortosa marcada per la presència del riu Ebre i pel seu caràcter fronterer, l'estudi d'Antonio Querol avança fins als nostres dies, amb un complet anàlisi de la situació del centre històric de Tortosa abans i després de la seva rehabilitació integral mitjançant el Pla Integral del Nucli Antic (PINCAT). La feina feta durant els últims anys al centre històric de Tortosa, a través del mateix

PINCAT i altres iniciatives, ha estat ingent. Però malgrat que s'ha produït un punt d'inflexió i millora substancial, aquest esforç no pot defallir en un futur immediat.

L'autor comença el seu llibre amb una dedicatòria: "A la gent de Tortosa, en especial a la del meu barri, Remolins." Remolins, precisament, és l'únic barri de la zona històrica de la ciutat, que va quedar fora del PINCAT. L'autor també analitza la planificació del barri de Sant Jaume, projectada pel despatx Jornet-Llop-Pastor Arquitectes, i que va guanyar el Premi Catalunya d'Urbanisme 2013. Aquest és, per tant, un dels molts reptes de futur que tenim per endavant amb el centre històric de Tortosa, en aquest cas el barri de Remolins: continuar actuant, respectant l'important pòsit històric que hem heretat, per millorar les condicions de vida de la gent que viu en aquests barris i ser capaços de portar-hi noves veïnes i veïns. Malgrat això no vol dir que no s'hagi treballat des de l'àmbit urbanístic (Portal de Remolins, Major de Remolins, Torre del Célio, muralla del s.XIV, Call Jueu, etc.).

Història, urbanisme, demografia, art, sociologia,... Són moltes les disciplines que es donen la mà en aquest tractat del doctor Antonio Querol. Aquest és un estudi profund i rigorós que aquells que tinguin responsabilitats polítiques sobre els interessos de les tortosines i tortosins, farien bé de tenir a mà per saber d'on venim i poder valorar els encerts i els errors d'aquells que els han precedit.

Vull finalitzar agraint al Dr. Antonio Querol aquesta monografia, així com la seva constant inquietud i estima per la millora de la ciutat, que he pogut constatar durant el meu mandat com a alcalde.

Ferran Bel i Accensi

Alcalde de Tortosa

Pròleg

El centre històric d'una ciutat és, per regla general, l'àrea més antiga de la mateixa que es converteix, de manera progressiva, en el centre de la ciutat moderna, i que coincideix normalment com un nucli des d'on irradiaran altres àrees urbanes sedimentades pel temps, conferint a aquesta zona una característica pròpia quina delimitació ha d'implicar tot un conjunt de regles tendents a la seva correcta conservació i valorització.

Així doncs, resulta inqüestionable que el centre històric d'una ciutat és, per definició, un lloc central, essent definit, pel seu poder d'atracció sobre els habitants i turistes, com antic focus polaritzador de la vida econòmica i social. Aquest nucli correspon al centre funcional tradicional de les ciutats, el qual, malgrat haver perdut alguna capacitat d'atracció pel fet d'esdevenir menys accessible que altres àrees noves, romandrà sempre com la part antiga de la vila. Això explica que l'element més rellevant d'un centre històric, en l'actualitat, és precisament la seva imatge simbòlica.

La importància del nucli històric d'una ciutat radica en l'herència centenària o mil·lenària d'una rica i única barreja de cultures (en el cas de Tortosa la cristiana, l'àrab i la jueva), fenomen provocat per les transformacions geopolítiques del territori al llarg de la seva història. Tortosa ha estat un component estratègic fonamental de les pugnes i assentaments territorials que han estat resultat dels diversos avatars polítics i econòmics del llevant peninsular.

L'actuació del PINCAT s'estableix sobre un 44% de la superfície del casc antic, en base a la Llei de Barris aprovada al seu moment per la Generalitat de Catalunya. Conforme a l'anterior, el PINCAT s'ha de concebre com el mecanisme de gestió d'un lloc patrimonial on es condensa un conjunt multiforme d'instruments normatius, estratègics i operatius per a l'acció

concertada dels sectors públic, privat i de la societat en general, mitjançant un procés de planejament en el qual es promou una aproximació participativa, sistemàtica i integral per a la conservació, investigació i difusió dels valors universals excepcionals del lloc. Tot això inserit en un marc de desenvolupament sostenible que té en compte la millora de la qualitat de vida de la societat, a través d'estratègies que porten a l'establiment d'un sistema de gestió que garanteixi la conservació i salvaguarda del lloc patrimonial i dels seus valors culturals a llarg termini. En el nostre cas, la gestió s'ha d'entendre, en un sentit ampli, com un procés capaç d'enfortir els mecanismes de protecció tècnica i legal, i paral·lelament fomentar la participació social i governamental.

En aquest ordre d'idees, cal percebre els valors del casc històric de Tortosa així com establir la seva administració i gestió; o sigui, cal desglossar els components que conformen aquests valors i donar-los l'atenció adequada per part dels actors i instàncies involucrades, particularment els grups socials que l'habiten. Aquests són els que conserven el patrimoni i els valors culturals a l'estar a càrrec de la cura i manteniment dels seus propis immobles així como de les tradicions i costums comunitàries, cercant la concurrència d'objectius amb les diverses autoritats que tenen jurisdicció administrativa sobre aquell espai urbà i que, com assenyala el mateix títol d'aquesta oportúnssima obra, han de coadjuvar a la seva dinamització funcional.

Per tot això, el Centre Associat de la UNED de Tortosa es complau en publicar aquest treball (dins de la seva col·lecció "Cadup Estudis") d'un dels seus membres més destacats, mercès al patrocini de l'Ajuntament de la ciutat, amb el convenciment que resultarà de gran utilitat per a les actuacions futures que allí s'hi porten a terme així com per a la reflexió col·lectiva i individual d'aquells que, seduïts pel seu tortosinisme o bé per una lloable inquietud històrico-social, ens facin l'honor de consultar-lo.

Josep Ma Franquet Bernis

Director del C.A. de la UNED-Tortosa

Director del Campus Nord-est (Catalunya i Balears)

Índex

Presentació	7
Pròleg	9
Introducció	13
1.- Origen i evolució urbana	21
<i>1.1.- El poblament Ibèric</i>	21
<i>1.2.- El recinte original romà</i>	23
<i>1.3.- Els Visigots.Tortosa Seu Episcopal</i>	28
<i>1.4.- La ciutat frontera àrab</i>	29
<i>1.5.- La organització cristiana. L'eixample del segle XIV</i>	33
<i>1.6.- La ciutat conventual i la militarització</i>	46
<i>1.7.- La fi de l'Àntic Règim. Cap a la ciutat oberta</i>	59
<i>1.8.- La ciutat burgesa. El nou eixample</i>	64
<i>1.9.- Planificació urbanística. La ciutat dispersa</i>	68
2.- Dinamització i funcionalitat del Casc Antic	78
<i>2.1.- Delimitació de l'àrea urbana</i>	80
<i>2.2.- El Patrimoni urbà del Casc Antic</i>	85
<i>2.2.1- El Patrimoni arqueològic</i>	89
<i>2.2.2.- La Tortosa medieval gòtica</i>	90
<i>2.2.3.- La ciutat del renaixement</i>	98
<i>2.2.4.- La militarització urbana i el barroc</i>	100
<i>2.2.5- La ciutat de l'eixample.</i> <i>El modernisme i altres tendències</i>	107

<i>2.3.- Característiques demogràfiques. Un espai d'immigració .....</i>	113
<i>2.4.- Una problemàtica social i econòmica diversa .....</i>	123
<i>2.5.- Les actuacions urbanístiques. El PinCAT .....</i>	142
<i>2.6.- La actual dinamització del Casc Antic .....</i>	152
Conclusions.....	177
Apèndix documental.....	193
Bibliografia.....	225

INTRODUCCIÓ

Els centres històrics o cascs àntics, són àrees urbanes heterogènees i diverses, les més antigues, des del recinte fundacional, fins a la ciutat preindustrial. Són la memòria col·lectiva de les entitats urbanes, ja que contenen l'emplaçament, els orígens i gran part de la història i patrimoni de la ciutat.

Contenen morfologies i tipologies urbanes diferenciades de la resta del espai urbà, que van des dels recintes emmurallats originals i/o medievals, fins al període industrial, amb l'enderroc de les muralles i els inicis dels eixamples a partir del segle XIX, amb l'urbanisme planificat que donà pas a la ciutat oberta i dispersa actual.

La situació heretada, amb processos força negatius durant dècades de transformació i destrucció, presenta atractius immobiliaris i de mercat, pels valors artístics, històrics i patrimonials, amb una estructura social i funcional particular.

Respecte el punt de vista demogràfic, arquitectònic, urbanístic i social, són àrees de característiques úniques, tan de convivència com de valors simbòlics i de percepció per part de la població.

A partir del últim terç del segle XX, els canvis econòmics, amb les noves tecnologies i el capitalisme flexible, han provocat noves tendències urbanes, dintre del actual model de ciutat dispersa, que tendeix cap a un nou ordre espacial productiu, basat en la expansió dels serveis, la reducció de la ocupació a la indústria, dintre d'una nova fase de consolidació del capitalisme postfordiste.

Dintre d'aquest nou model de ciutat, imposat pel planejament urbanístic oficial, els nous processos d'urbanització, donen pas a espais complexos, de límits no definits i forma dispersa, on apareixen els centres o espais històrics, és a dir la ciutat heretada, construïda al llarg dels segles, com els espais socials físics de més valor i complexitat de la ciutat.

Són realitats urbanes sota problemàtiques i processos de canvis i funcions, amb dinàmiques de renovació interna i planificació urbanística integrals, que presenten greus dificultats de reorganització, per ser els paisatges del passat amb les necessitats actuals.

Es tracta, en definitiva, de zones on conflueixen problemàtiques que afecten a l'estat de conservació de les edificacions, la urbanització, les xarxes de serveis, l'existència d'espais públics, la dotació d'equipaments, la concentració de grups de ciutadans amb necessitats especials, l'accessibilitat, mobilitat i del transport públic, el desenvolupament econòmic, l'activitat comercial i la seguretat ciutadana.

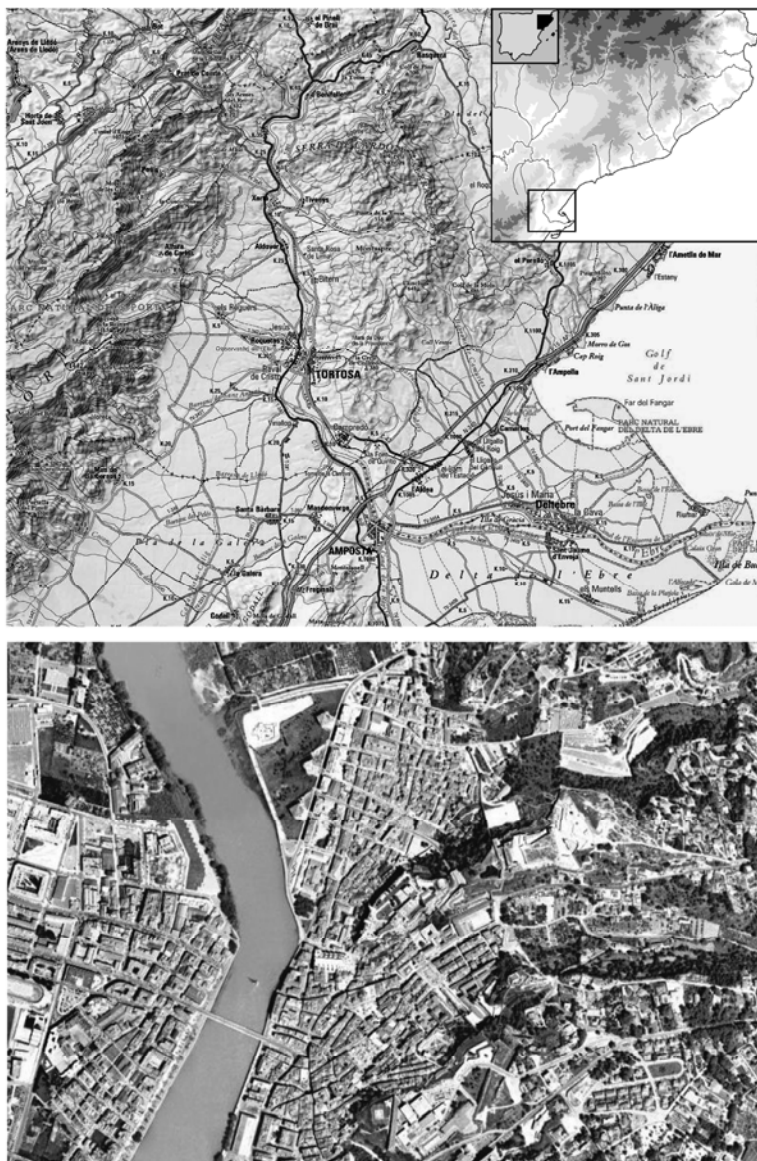
Des de les darreres dècades del segle passat, són diverses les motivacions per a la rehabilitació integrada sobre els nuclis o àrees històriques de les ciutats.

Unes són clarament morfològiques, per l'envelliment urbanístic; altres són de tipus econòmic, respecte a la reproducció de sòl urbà o el turisme; les hi han de tipus demogràfic, amb elevada població immigrant, envelliment de la població, i les que fan referència als aspectes laborals, amb importants percentatges d'atur, i una considerable marginació social i econòmica.

Els processos de rehabilitació dels nuclis antics varen tenir el tret de sortida, amb la redacció del Pla de Rehabilitació de Bolonia (Itàlia), a l'any 1971.

Fig.nº,1.- Situació i planol de la ciutat de Tortosa.

Font.- DILODÍ, J.; FERRÉ, R. (2008).

A l'estat espanyol, va començar a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta. La redacció de la Constitució de 1978, va incloure a l'article 46, *“els inventaris urgents del Patrimoni Arquitectònic”*. Posteriorment, la

nova llei del Patrimoni Històric Espanyol de 1985, va ser definitiva per a la seva implantació generalitzada.

Malgrat a no tenir un procés unitari, per les característiques de cada entitat urbana, en els darrers anys s'han dut a terme actuacions integrals en una bona part de poblacions amb un gran patrimoni històric urbà.

Una sèrie de ciutats van elaborar plans espacials, per a rehabilitar com Alcoi (pla ARA), Alacant (pla RACHA), València (pla RIVA). Altres com les de Conca, Tarragona o Lleida, entre les més properes a la nostra situació geogràfica, també han desenvolupat plans integrals planificats, per a recuperar les seves àrees històriques.

Tortosa, ciutat amb una història de més de dos mil·lennis, i amb una gran importància econòmica al llarg dels segles, presenta un gran conjunt patrimonial dintre de seu nucli històric, que des de fa uns anys està en una notòria fase d'integració urbana, per a adaptar-se, als reptes del nou mil·lenni.

La història i la topografia de la ciutat, ens permeten fer la delimitació del perímetre que analitzarem com a nucli o casc antic, seguint el darrer traçat de les muralles (el recinte que es va enderrocar al últim terç del segle XIX), la que fou la Tortosa preindustrial.

Aquesta delimitació ens permet diferenciar la ciutat tancada, defensiva i estratègica, de la nova ciutat planificada, oberta i expansiva actual. Amb una superfície original de 40 hectàrees, formen el Casc Antic de Tortosa, que analitzarem en aquest estudi, de nord a sud, i del est cap a migjorn, els barris de Remolins, Sant Jaume, el Turó de la Suda, la zona del Castell, el Rastre, àrea de la Catedral, Santa Clara, Turó del Sitjà, Sant Blai, el Garrofer, tancant des del carrer Cervantes (on hi havia una entrada a la ciutat), baixant pel carrer Teodoro Gonzalez fins al riu Ebre.

A la zona de Remolins, afegirem les més de 14 Ha., de la terrassa fluvial guanyada al riu Ebre, amb la Universitat Rovira i Virgili i el Pavelló, per la

nova morfologia i funcions urbanes, per ser part essencial del barri, malgrat a no formar part del que fou el recinte original emmurallat.

Com a bona part dels centres o nuclis històrics, actualment al Casc Antic de Tortosa presenta, als seus barris, una sèrie de característiques bàsiques de revitalització funcional diverses, que estan en relació amb la història i els diferents processos urbans, particularment de les darreres dècades, qualificades com a zones o barris en equilibri, en fase d'ajustament, en expectativa o en crisi.

Evidentment presenta una gran quantitat de patrimoni històric i cultural, amb una qualitat o estat actual, sota una gran diversitat, i en casos amb una sèrie de característiques negatives.

Conté, respecte la morfologia, usos i estructures, a més dels problemes de mobilitat i accessibilitat, per la particular topografia de la ciutat, amb el curs fluvial i els diferents turons que la envolten, sota processos d'integració i funcionalitat urbana.

La demografia és escassa respecte a la resta del espai urbà, i amb forts percentatges d'envelliment. Gran part de la població és d'origen immigrant, pel trasllat de població autòctona cap a altres zones més modernes, en particular des de les dècades finals del segle passat. Segons el padró de l'any 2009, a la zona delimitada pel PinCAT, el 56% de la població era d'arigen immigrant, i de la resta una majoria era d'ètnia gitana, provinent en gran part d'altres zones o regions de l'estat. L'atur, és força important, així com la marginació i amb exclusió social.

Existeixen barris amb una gran quantitat d'habitatges en estat de runa i en perill per a la població, com ha succeït en períodes de pluges darrerament. Més de la meitat dels habitatges estan vuits, i manquen els serveis bàsics com aigua i gas. La renovació és escassa. De les 781 finques realitzades a la ciutat en els darrers anys, sols 30 ho han estat a la zona, segons dades de la memòria del Pla Integral del Casc Antic de Tortosa.

Els intents de recuperació del casc antic de la ciutat, es varen concretar al moment de la redacció del actual Pla General d'Ordenació Urbana de 2004, aprovat definitivament l'any 2007.

Al maig de l'any 2004, la Generalitat de Catalunya va aprovar la Llei de Barris, al objecte de la rehabilitació integral de barris, per a impedir la degradació i fomentar i millorar la les condicions de vida dels habitants, amb la rehabilitació física, la sostenibilitat ambiental, el benestar social i la dinamització econòmica.

Aquesta Llei estableix, la creació d'un Fons de foment del programa de barris i àrees urbanes d'atenció especial, un instrument de col·laboració institucional i financera, de la Generalitat amb projectes d'intervenció que vulguin emprendre els diversos municipis. La contribució del Fons al finançament de les actuacions s'estableix en cada cas, segons els projectes presentats.

La publicació de la Llei de Barris, va tenir per la ciutat de Tortosa una decisiva importància, al redactar l'Ajuntament el Pla Integral per a la recuperació i rehabilitació del Casc Antic, el anomenat PinCAT.

Posteriorment, l'Ajuntament de Tortosa, va aconseguir a la segona convocatòria d'ajuts del programa de Barris i Àrees d'Atenció Especial, de la Generalitat de Catalunya, el recolzament econòmic per a dur a terme el PinCAT. Aquest, va obtenir la puntuació més elevada, entre els 17 plans integrals subvencionats, i va ser el que rebre la major aportació econòmica, concretament amb 18,8 milions d'euros, dels quals el 50% es feia càrrec l'Ajuntament.

El PinCAT delimita part, que no la totalitat del casc històric o nucli antic, que analitzarem en aquest estudi, és a dir el 44% del darrer recinte emmurallat aproximadament. Per a impulsar la promoció del nucli antic, és va constituir la creació d'una empresa pública, Gestora Pública Municipal Societat Anònima, GUMSA, passades les eleccions de l'any 2007.

Les actuacions del PinCAT, han sofert retards, que varen portar a l'Ajuntament a demanar a la Generalitat una pròrroga de dos anys, a l'any 2009. Les complicacions en els processos d'expropiació d'habitatges i les restes arqueològiques aparegudes en diferents zones, com les del carrer Sant Domènec (al aparèixer part de la muralla romana), o les de la Plaça del Absis de la Catedral (restes de la muralla andalusí), al realitzar les obres, han estat les responsables.

Al juny de l'any 2010, el Departament de Medi Ambient i l'Ajuntament van signar un conveni per declarar la totalitat del conjunt històric com a zona de rehabilitació estratègica. Aquest acord suposava, a més de la promoció i agilització dels projectes, el recolzament econòmic.

El consistori es comprometia a elaborar un pla local d'habitatge (PLH), i la divulgació de programes per tal de fomentar la rehabilitació. Actualment s'han realitzat una bona part de les obres necessàries per a anar adequant el nucli antic.

De totes les actuacions realitzades, malgrat la dificultat, les de reforma i rehabilitació del barri de Sant Jaume, redactat pels arquitectes Jornet-Llop-Pastor, i que va estar impulsat per l'Incasol i l'Ajuntament de la ciutat, varen ser guardonades amb el premi Catalunya d'Urbanisme de l'any 2013. Per a finalitzar aquesta introducció, hem de dir, que diferents autors han realitzat estudis sobre els recintes emmurallats de la ciutat i sobre la pròpia Tortosa de forma completa i precisa. Nosaltres per a el nostre treball, ens interessa la delimitació i en tot cas, la morfologia interna de cada període, per comparar amb l'actual. Per tant, els estudis que altres investigadors ja han dut a terme de manera brillant, són els que, juntament amb les fons originals, ens permetran analitzar la actual multifuncionalitat del cas històric de Tortosa.

“Entre los derechos básicos de los ciudadanos, junto al derecho a la libertad, al trabajo, a la justicia, a la salud o a la educación, debería

contarse el derecho a la ciudad. Es decir, el derecho de los ciudadanos de vivir en territorios propicios a la convivencia y ricos de usos diversos, en los cuales el espacio y los equipamientos públicos fueran un factor de desarrollo colectivo e individual. El derecho de todos de gozar de un entorno seguro que favorezca el progreso personal, la cohesión social y la identidad cultural.” Henri Lefvebre.

Fig.nº.2.- Nucli històric de Tortosa, i la delimitació del PinCAT, (any 2011).

Font.- Ajuntament de Tortosa.

1.- ORIGEN I EVOLUCIÓ URBANA

Les terres de l'Ebre des del paleolític han estat poblades pels essers humans. Els orígens dels assentaments de les primeres comunitats de caçadors i recol·lectors al nostre territori que tinguem dades, es localitzaven fonamentalment a la zona del massís dels Ports.

Aquests assentaments es varen traslladar posteriorment, cap a les terrasses fluvials, aproximadament cap al cinquè mil·lenni a. C., quant els canvis climàtics ho varen permetre, donant inici al nostre període Neolític.

Apareixen llavors, nous processos sedentaris amb l'establiment de poblats, domesticacions d'animals i altres activitats com la pesca i la ramaderia, passant d'una economia de subsistència a una de producció, vinculada a més a la aparició de la ceràmica i la iniciació dels ritus funeraris. És la gran època dels megàlits i del bronze, els ritus funeraris dels camps d'urnes i primera època del ferro.

1.1.-El poblament Ibèric.

La cultura Ibèrica sinònim de vida urbana, va transformar els usos individuals i col·lectius, i la organització es va dur a terme a partir de poblats anomenats "*oppida*".

Per regla general, la superfície era petita, al voltant d'uns 1500 metres quadrats (Oliver, 2008), localitzats en llocs estratègics, amb muralles, o al menys amb sistemes defensius.

Tenien equipaments col·lectius, carrers empedrats, clavegueres, recollida d'aigües, magatzems i fortificacions. Els habitatges foren reduïts, podien

tenir un pis superior, i estaven fets amb tovots o tapies que contenien una llar a l'interior.

La cultura Ibèrica dels Ilercavons, la del nostre àmbit geogràfic, apareix des de finals del segle VI a. C., amb un procés d'assimilació amb les que portaren altres pobles de la mediterrània com els Fenicis i els Grecs.

Basaven la seva economia en la agricultura i la ramaderia, amb altres de subsistència com la caça i la recol·lecció, de tradició paleolítica. Utilitzaven moneda, per als intercanvis comercials dels excedents i tenien un fort grau de activitats artesanals, en particular amb la metal·lúrgia del ferro i bronze, afegint la terrissa.

Els Ilercavons varen ser els que ocuparen i explotaren el territori. Segons Oliver (2008, pp.259), el model d'assentament és el de ciutat-estat, com el més apropiat per a definir l'organització territorial ibèrica. Aquest plantejament, cita textualment *“parteix de l'existència d'un nucli de població principal des de on es desenvolupa una activitat política, econòmica, administrativa i coercitiva, d'una zona geogràfica en la qual es poden trobar diversos o amb assentaments de molt diversa categoria i una funcionalitat molt distintes.”*

Autors i monedes fan relació a la població de Hibera, com a la principal, però actualment no es pot afirmar, per una absoluta manca de restes arqueològiques, que aquesta sigui la actual Tortosa.

Malgrat a existir referències d'autors clàssics, com Aviè, (en la Ora Marítima, on cita la ciutat de *Tyrichae*), Polibi o Tito Libi (parla de Hibera com a la ciutat principal dels Ilercavons), cap autor parla de Tortosa, com més tard escriu Estrabó, amb la *Katoikia* de Dertosa (Est., Geo, III, 4-6).

A la seva obra sobre la evolució de Tortosa, Bailà (1998, pp.27), també fa referència a les fons clàssiques, en què els ilercavons tenien com a nucli central el curs final de l'Ebre. Cita textualment que *“correspondria a un nucli indígena que es va romanitzar, suggerint la existència d'un poblat*

preromà o, potser, l'agrupament d'un grapat de nuclis dispersos pel baix Ebre." Planteja la hipòtesi d'un emplaçament a la zona del turó de la Suda, i d'unes restes ibèriques al turó del Sitjà, al realitzar-se les obres d'ampliació del Hospital, "*ocultades per tal de no haver de paraitzar els treballs*".

1.2.-El recinte original romà.

La segona guerra púnica, va portar als romans a la conquesta de la mediterrània occidental. Les terres de l'Ebre van tenir una gran importància per a Roma des del primer moment i la romanització del territori va començar durant els inicis del segle III a. C., fins a produir-se definitivament als primers anys de l'imperi, sota l'emperador August.

La dominació romana, marca el primer desenvolupament urbà, amb la fundació de Tortosa i de les comunicacions de les nostres terres, transformant els antics camins, en una xarxa amb una correcta organització, estructuració i explotació de les terres.

La situació com a cruïlla de camins, a les portes de l'incipient delta, i resguardada del litoral marí, va permetre a Tortosa, ser una forta via de penetració cap a les terres interiors, amb un rerepaís més o menys definit.

De fet, Bailà (1998, p.14), en la seva obra, ens diu que: "*Tortosa potser va quedar perfilada, des de bon principi, sobretot com a ciutat de pas*", i que l'Ebre va ser, per a la ciutat, "*important via de penetració cap a les terres interiors, amb un hinterland més o menys indefinit*".

En aquests segles, és quan ja podem parlar d'una organització espacial, ja que els romans utilitzaven el sistema de ciutats per a controlar i explotar l'espai conquerit.

La anomenada Via Augusta, era la principal, amb un traçat des de Roma fins a Gades. Es localitzava al territori des de el Perelló, pel Coll de l'Alba,

fins arribar a Dertosa. Aquí creuava el curs fluvial de l'Ebre i per les planes de la Galera i Sant Joan del Pas, s'endinsava cap a les terres de Castelló.

Existia una via secundària que des de la mateixa Tria Capita connectava amb Dertosa, però per l'Aldea, amb un itinerari pràcticament calcat a la actual autovia, i des de aquesta pel litoral, es perllongava cap a Amposta i Vinaròs.

Les comunicacions terrestres, on es podien creuar dos vehicles, eren les "*vies*". Els camins individuals, s'anomenaven "*actus*", que servien també per a delimitar territoris, o per als animals de càrrega. Per als vianants existien els "*iter*", i per anomenar els camins de muntanya o els que s'hi dedicaven a la transhumància "*callis*". Finalment les "*trames*" o "*diverticulum*", eren desviacions del camí principal.

Els romans varen introduir la parcel·lació agrària i els drets de propietat, es a dir, el cadastre. Aquesta política permetia una colonització adequada i eficient. Els terrenys es partionaven amb tècniques d'agrimensura, per mitjà de parcel·lacions i de les centuriacions (Querol, 1998).

Els assentaments al camp, es a dir fora de les ciutats, eren per a les anomenades "*Villae*". El terme s'utilitzava per a les edificacions rústiques, en clara diferència de les urbanes, anomenades "*aedificium*". Estaven destinades a suportar les activitats agràries i servir com a lloc d'esbarjo, "*otium*" per als propietaris.

Es localitzaven preferentment als llocs més favorables en quant a situació, a prop de les comunicacions i dels terrenys fèrtils. El clima benigne i la possibilitat de tenir aigües en lloc, era essencial, amb la particularitat, d'estar dintre de l'òrbita dels nuclis urbans, cèl·lula bàsica de la civilització romana.

Existia per tant, una relació estreta entre estructura urbana i la implantació de les "*villae*", a més de la existència propera de la xarxa de

comunicacions, com a exponent de una transformació de l'espai a la qual estan adscrites, “*el fundus*”, conjunt de terres que depenen de la *villae*.

El sistema de propietat durant el període romà estava regulat i als legionaris se'ls premiava amb lots de terrenys a les colònies. Fou precisament amb la instal·lació d'un contingent de legionaris, que varen obtenir els títols de propietat per la victòria de Juli Cèsar a Illerda (Lleida), l'inici de la vida de la ciutat de Tortosa, a mitjans del segle I aC.

La Dertosa romana, va rebre de Juli César el nom **Iulia**, i va ser **Municipium**. Alguns investigadors puntualitzen que Dertosa no va ser Colònia, precisament per la concessió títol de municipi per part de Juli César.

La font de dades numismàtica confirma el text **Hibera Iulia Ilercavonia**, afegint **Dertosa**, al període o regnat de Tiberi. La simbologia, amb vaixells *oneraris* i *actuaris*, a més d'àncores, dofins i veles desplegades, permet incidir en el caràcter mariner i comercial de la ciutat.

És difícil situar exactament el perímetre de la ciutat romana per la manca de restes arqueològiques i la geologia del sostrat. La ciutat actual està per sobre de la antiga, i existeix el problema de trovar un nivell freàtic elevat, amb un altre inconvenient, que llavors el curs del riu no era l'actual.

Sembla ser, que l'Ebre formava una illa (la *Insulae Tortusae* o illa dels genovesos), situada aproximadament des de la zona la fàbrica de Bau, en front de la xiquina, i per la marge dreta, un braç d'aigua s'endinsava fins als quatre camins i Roquetes, per a tancar al riu més avall del actual barri de Ferreries.

L'emplaçament original de la ciutat, va estar a una zona al·luvial a la marge esquerra del curs fluvial del riu Ebre, sota el turó, on anys després es situarà el castell de la Suda. La particular topografia del lloc, limitada per barrancs, li permetrà des del seu origen a la ciutat tenir una posició defensiva, que fou essencial al llarg de tota la seva història.

Possiblement el recinte es va realitzar amb la tradició planificada romana, a base d'un traçat rectangular, dividit per dos carrers principals, el *cardus i decumanus*. Aquests es creuaven al centre, on es situaven els edificis de govern i/o principals, i que s'anomenava el *fòrum*.

Quedava, per tant, la ciutat dividida en quatre parts, disposant-se la traça de la resta de carrers en paral·lel i de forma ortogonal. El recintes romans es tancaven per murada i fossat. En el cas de Tortosa és possible que aprofitasse'n els accidents naturals, com els barrancs i turons.

L'arquitecte municipal Joan Abril a les dècades inicials del segle XX, va fer una delimitació del recinte romà, i ens parla d'una superfície de entre 10 i 15 hectàrees, petita si la comparem amb Tarraco, que era entre 60-65 hectàrees.

Bailà (1998, pp.32), parla de la consolidació urbana de Tortosa, entre els segles I al IV. La crisi del segle III, general per tot el món romà, va ser la causa de que la reconstrucció en l'aspecte defensiu, va prioritzar sobre l'urbanisme des de llavors. Respecte a la extensió urbana cita textualment *"Estaríem davant d'una ciutat més aviat petita, amb les funcions cabdals ja ben perfilades-comercial i estratègica-, per tal de controlar el pas del riu i pel riu."*

La teoria general fou que la Dertosa romana aprofitava el traçat del barranc del Rastre, des del inici del carrer Providència fins al desguàs al riu Ebre, per a tancar el recinte per l'est i sud de la ciutat.

Per la part nord, les restes del barri de Remolins, d'hàbitat i ceràmica, als carrers Rasquera i Hospitalet, com indiquen Melian (1988) i Blasco (1989), ens permeten portar la delimitació fins al mateix carrer Rasquera. Per la zona de les avançades de S. Joan podria tancar fins a la vall del Rastre.

Aquest perímetre tindria unes 12 hectàrees, i pertant coincident en quant a superfície amb les mesures del arquitecte J. Abril (1928), malgrat que estem analitzant un període de sis segles i s'ha de tenir present el

creixement progressiu, per petit que fos, de la ciutat. La civilització romana va tenir lloc durant més de set segles, i el perímetre va anar creixent al mateix temps que la població augmentava.

Possiblement, els carrers romans principals, es creuaven cap als voltants de la Catedral, per la zona de la Costa de Capellans. Aquí estaria el *Forum*, amb algunes construccions principals i del govern municipal.

Ens basem per a realitzar aquesta hipòtesi, pels recents treballs arqueològics, sota la Catedral, amb restes de muralla romana i islàmica. Altres investigadors i autors com C. Despuig (1557), ens parlen de troballes de làpides a la zona de la Costa dels Capellans, amb la possibilitat de que podia tractar-se d'un temple. El mateix arquitecte municipal J. Abril i J. Massip (1965), fan referència a la importància del indret, amb troballes d'inscripcions de la dinastia Júli-Clàudia, del segle I d.C.

La ciutat, possiblement, s'estenia per l'estreta plana que voreja el turó de la Suda, entre aquest, el barranc del Rastre i el riu, i es perllongava cap a Remolins. En parlar del primitiu recinte fortificat de la ciutat, sovint es fa referència a un mur que tancava el seu flanc sud, seguint el barranc del Rastre, i que tindria continuació per la vora del riu, davant el barri de Sant Jaume, envoltant Remolins. Alguns autors han parlat de l'origen romà d'aquest mur, teoria factible però de difícil comprovació, ja que actualment del mur del vall ja no en queden restes, i el pany dempeus de Remolins correspon al segle XIV.

Malgrat aixó, les restes arqueològiques de la muralla romana que van aparèixer al carrer S, Domènec i de la Mercé, i per sota de l'Aula Major de la catedral, com ens indica R. Miravall, plantegen dubtes sobre la idea tradicional, segons la qual tant la ciutat romana com la islàmica tenien el límit al barranc del Vall (o del Rastre), és a dir, a l'altura dels carrers Nou de la Vall i Bisbe Aznar.

Un dels vestigis de l'estructura urbana de la Tortosa romana podria ser el traçat del carrer Major de Remolins, de direcció NS, que correspondria, força alterat, com ja hem comentat, a un dels eixos principals de la ciutat.

1.3.-Els visigots.Tortosa Seu Episcopal.

Del període visigòtic, a partir de l'any 506, tenim notícies de que a la destrucció de Tarraco, part de la seva població va passar a Dertosa i altres zones del territori de l'Ebre, com Ginestar, Paüls i Vinebre. Segons les restes analitzades per investigadors com A.Curto (1984) i altres, a la plaça de la Cinta i S. Jaume, la ciutat va continuar sent un important nucli urbà, com ho confirma el seu nomenament com a Seu Episcopal des de l'any 516.

Les ciutats episcopals en aquesta època foren essencials per al manteniment de les poblacions romanes. La existència de bisbes tortosins està confirmada als concilis provincials i generals, com per exemple a les actes del Concili de Toledo.

Els visigots, a més, varen mantenir el nucli romà aprofitant la herència trobada, en base a la defensa i el comerç. La gran activitat comercial de la ciutat queda patent, al mateix temps que la població, amb la existència de la làpida trilingüe, hebreu, llatí i grec, del segle VI, encastada al claustre actual de la catedral. Fet que ens permet afermar la existència d'una colònia jueva, que possiblement es va instal·lar amb la diàspora que es va produir a partir del 135 dC, o del 260-261.

Podem suposar que una part dels jueus, després del decret de Sisebut, de la segona dècada del segle VII, optarien per abraçar el cristianisme. Tortosa en aquests segles va continuar amb una forta tradició comercial. El text de la làpida, ens permet afermar que els jueus foren una de les cultures principals per al desenvolupament comercial, al ser la seva llengua una de

tres que formen part d'aquesta. El llatí, era la que marcava la tradició romana, i la grega, per la tradició comercial d'aquests o possiblement per haver-hi a la ciutat una colònia de jueus greco-orientals (Bailà, 1998, pp.36).

1.4.-La ciutat-frontera àrab.

La importància de Tortosa durant el període àrab, va predominar per la funció estratègica, al ser la frontera nord-oriental i per l'activitat comercial. La ocupació i cultura àrab, aproximadament entre el 715 fins al 1148, va reordenar el territori en base a petits centres urbans, fortificats i altres agraris productius, com les alqueries. Això va comportar una xarxa de comunicacions interior per a unir els centres humanitzats i productius (principalment les alqueries), amb els centres territorials (els punts de defensa emmurallats). Però el més important, per a la ciutat, va ser la gran activitat comercial que va adquirir la navegació per les aigües del riu Ebre i per la mediterrània.

El territori tortosí, que arribava per extensió fins a Sagunt, va formar part de la frontera superior del califat, com a punt estratègic dominant amb el riu Ebre i el litoral. Despuig, a la seva obra, ens parla del paper estratègic de la ciutat i del territori, amb una sèrie de *“torres antiquíssimes, comensant de la de la Ràpita fins a la de Camarles”*. Cal dir que aleshores, el mar arriba fins Amposta pràcticament.

La xarxa romana de vies i camins va perdurar fins al període àrab, pràcticament sense cap tipus de modificació, malgrat a patir cert abandonament durant el període visigot. La nova reordenació territorial i econòmica va anar completant i fent més densa la xarxa de comunicacions, unint els centres urbans o defensius amb les explotacions agràries, a base de petits camins fins a la diversificació del tràfic comercial, que es va

produir fonamentalment cap als segles de la edat mitjana, concretament al segle XIII.

De la Tortosa islàmica i del territori, tenim fons dels historiadors i geògrafs àrabs, si be aquests es basaven en textos anteriors i no per coneixement directe del terreny.

La profesora M^a. Pilar Maestro a l'any 1963, va fer una traducció al castellà, de l'obra de *Muhammad bin Abd-Munin al-Himyari*, historiador i geògraf egipci (1278-1332), titulada "*Kitab ar-Rawd al-mitar*". La mateixa obra la va traduir E. Levi-Povençal al francès l'any 1938.

Aquesta obra encicloplèdica, constitueix una font sobre la cultura àrab i de Al-Andalus, si bé com ja hem comentat es basa en part, en anteriors obres en especial de *Muhammad al-Idrisi* (1100-1166). Aquest cartògraf i geògraf, nascut a Ceuta, va recorre Al-Andalus i Sicília, on es creu que va morir. Al segle XII, a més de descriure al nostre territori, va fer un mapa mundi a l'any 1154, la anomenada *Tabula Rogeriana*, amb la orientació invertida als actuals, és a dir el sud a la par de sobre i el nord a la de baix. Va defensar la esfericitat de la terra, i les seves obres, varen influir indirectament a portuguesos i castellans als viatges de segles posteriors.

Abu Yahya Zakariya Ibn Muhammad al-Qazwini (1203-1283), descriu els aspectes econòmics de la ciutat, mines, fàbriques de vidre, pesca fluvial, molins, i els recursos amb aprofitaments d'aigua.

El geògraf àrab *Ibn Jurdâdbih*, amb el seu llibre dels camins i dels regnes, descriu Al-Andalus i les quaranta ciutats més importants, "*entre les que s'hi troba Turtûxa, de la que diu esser la més fèrtil de tot el país, rica i abundant en fruits*".

Abd al-Rahman III, va emmurallar la ciutat, després del atac dels vikings a Sevilla, quant els Omeies, varen intentar controlar tota la costa per a evitar noves incursions i assegurar les comunicacions amb les illes.

Va reconstruir aproximadament el perímetre romà, incloent els ravals, amb noves drassanes, per assegurar les comunicacions marítimes i bastí una fortalesa al sud de la Suda. Segons el treball de l'any 1998, signat per García Biosca, Giralt, Loriente i Martínez, *“les muralles heretades de la romana Dertosa varen complir la seva funció en aturar els atacs carolingis patits entre el 804 i el 811 [...] Fou sobre el traçat d'aquestes fortificacions que uns imprecisos omeies [...] construïren la primera de les muralles andalusines de la ciutat. Aquest primer recinte andalusí, en realitat simple recreixement o reparació del perímetre murat romà, degué encabir la madina pròpiament dita, mentre que els espais edificats extramurs serien objecte d'una nova obra defensiva cap a mitjan segle X”*.

D'aquest període cal destacar que *Tortuxa* tenia una mesquita amb cinc naus construïda a mitjans del segle X, i possiblement altres més petites. Les obres públiques i hidràuliques fetes a la ciutat, a mitjans del segle IX, estan perfectament relacionades a l'obra de Miravall (1999).

La construcció de vaixells, amb la matèria prima dels Ports, va potenciar el comerç i defensa de la mediterrània per part dels àrabs. La construcció de les drassanes, va ser decisiva per a la definitiva a la militarització del port de la ciutat, per l'aspecte econòmic i militar, i per a la ocupació progressiva del territori, al sorgir noves poblacions com *al-d'ai'a* (l'Aldea), *al-duwair* (Aldover), o *al-khanat* (Alcanar), que van possibilitar una nova presència humana.

Per l'Ebre s'exportaven no sols els productes de les nostres terres, també ho feien els de l'Aragó, i era a més, la gran vía de comunicació i unió, per les dificultats que oferien les terrestres. A Saragossa es va establir a l'any 1262, una confraria de mercaders, per tal d'assegurar la navegació pel riu Ebre i defensar els drets dels comerciants (Bailà, 1998, p.59). El mateix autor afirma que *“El comerç marítim hi seria fonamental aleshores, i durant segles, car que era l'únic que mobilitzava gran quantitat de*

mercaderies a llarga distància; sembla que els tortosins van practicar sobretot el cabotatge pels ports peninsulars, francesos, italians i sicilians”.

Durant el segle XI, Tortosa fou una de les Taifes peninsulars, que van aparèixer amb la desmembrament del Califat de Còrdova. La Taifa de Tortosa va tenir una extensió similar a la de la diòcesi cristiana. Va ser fins a la seva caiguda a l'any 1148, una plaça amb una gran importància estratègica i econòmica, i va suposar una gran commoció al moment de la seva pèrdua per al món i cultura àrab.

Seguint l'obra de *Muhammad bin Abd-Munin al-Himyari*, i amb la existència de les diferents restes trobades per la ciutat, intentarem fer una delimitació del perímetre emmurallat de la Tortosa àrab, sempre indicant que solament es pot considerar com una hipòtesi, per la manca de informació.

Les restes arqueològiques de diferents punts de la ciutat són dels treballs de la plaça de la Cinta (Genera, 1982-83), (Curto et al. 1985), i barri de Remolins, zona final del carrer Major, als carrers del Sol (Villalbí-Martínez, 1992), Rasquera (Melian 1988, Blasco et al. 1989), i les de la plaça de S. Jaume (Martínez-Miró, 1990-91), i de la Suda (Curto et al. 1985). Al realitzar les obres de adequació de la plaça del Absis de la Catedral, a l'any 2008, va aparèixer una part de muralla dels segles VIII al X, a sobre de la romana, dirigides per Xavier Griñó, i topografiades per l'autor d'aquest modest treball. Al carrer Taules Velles, (Barrasetas-Casanovas, 1988), es van documentar fases dels segles X i XII.

El llibre de *al-Himyari*, fa una descripció de Tortosa. Bailà (1998, pp.44-45), transcriu textualment: *“Es troba situada sobre el vessant d'una muntanya i dotada de sòlida murada. El centre de la ciutat s'estén al oest i al nord de la ciutadella, voltada d'una muralla de pedra construïda pels omeies segons el traçat d'una més antiga. La muralla està foradada per quatre portes ferrisses”*

Balañà (1991, pp. 91-92), a la seva obra exposa, “*L'alcassaba de Tortosa ocupa el cim, en forma de plana, d'un turó extens. A l'est de l'alcassaba hi ha el Jàbal al Kahf (Muntanya de la Cova), que és una muntanya pelada, i l'oratori a l'aire lliure. El nucli de l'aglomeració s'estén a l'oest i al nord de l'alcassaba, i està rodejat per una muralla de pedra que va ser construïda pels omeies seguint el traçat d'un recinte antic. Aquesta muralla és foradada per quatre portes [...] La ciutat també té barris que es toquen amb els del nord i del sud, i unes drassanes; tot el conjunt és envoltat per una muralla sòlida de pedra que va fer edificar 'Abdu-r-Rahmàn ibn an-Nazzàm. A Tortosa també hi ha una mesquita aljama de cinc naus i amb una atri ample, erigida l'any 955 (345h.), quatre banys i un mercat, que és situat dins el barri meridional, en què es troben tota mena d'objectes manufacturats i de mercaderies [...]*”.

En resum la Turtuxa àrab, va mantenir el perímetre emmurallat romà, amb l'alcassaba de la Suda, la madina amb un mur interior, per la zona de la actual catedral fins a S. Jaume amb un mur interior. Els ravals al nord, amb el port i les drassanes i al sud, amb un bassar i on possiblement també podia haver-hi un altra zona potuària. Fora del recinte, es localitzaven els fossars, el de la Suda (*la Maqbara, per als àrabs*), el de Remolins, al final del carrer Major, i el del sud, que podria estar a la actual plaça R. Cabrera (Martínez, 1994).

1.5.-La organització cristiana. L'exemple del segle XIV.

La conquesta de la ciutat per part de Ramon Berenguer IV el darrer dia de desembre de l'any 1148, va iniciar per a la ciutat una nova etapa, en l'aspecte morfològic i urbanístic.

La Carta de Poblament, atorgada de l'any 1149, va ser fonamental per a la repoblació, amb les concessions fetes a la ciutadania, i va servir de base per

anar assentant l'autonomia municipal de Tortosa, sobre la seva gran extensió territorial, que es perllongava des del Coll de Balaguer fins a Ulldecona i des de Roca Folletera fins a la mar.

Per al territori, la carta de donació del castell d'Amposta, per part del rei Ramón Berenguer IV a l'ordre de l'Hospital, marca no sols la història urbana d'aquesta ciutat, sinó que ho fa de les terres de la marge dreta del riu Ebre aigües avall fins a la mar, i de la totalitat de lo que s'anomenarà la comarca del Montsià.

Amposta tindrà una decisiva importància al quedar constituïda la Castellania, que incorporava a la nova entitat urbana tots els dominis de l'Ordre dels regnes de Catalunya, Aragó i València.

El repartiment es va desenvolupar durant la segona meitat del segle XII. Gairebé tota la ciutat de Tortosa i el seu terme, van passar a mans de senyories feudals, bé foren del propi monarca, de l'Església, de les Ordes Militars (hospitalers i templers) i de la família Montcada.

La conquesta i l'assentament de nous pobladors cristians, va dur a terme una divisió administrativa i religiosa per parròquies, a més de significar un trasbals de les estructures urbanes, amb el trasllat de les minories ètniques a altres barris, amb el repartiment de la ciutat entre el vencedors, l'abandonament d'edificis i la seva ocupació per part de població cristiana. Són els segles de la Tortosa de les tres cultures, la cristiana, intramurs i la sarraina i la jueva, en principi a fora del recinte, al sector nord, a l'actual barri de Remolins..

El gran esclat urbanístic de la ciutat medieval tingué lloc, com a la resta de Catalunya, durant el segle XIV, i com a la resta dels regnes arreu d'Europa occidental, va representar la consolidació del poder municipal.

Després del període de formació del segle XIII, la ciutat adquireix una organització político-administrativa totalment definida i comença a augmentar i a organitzar nous camps d'actuació, com l'urbanisme.

Aquesta orientació correspon a un creixement general de la població urbana, amb la conseqüent formació de nous barris de menestrals i comerciants a extramurs, on ja es trobava una important concentració d'edificis religiosos, construïts tots ells als segles XII-XIII, i que es varen incorporar dintre del recinte del segle XIV.

Aquestes instal·lacions d'ordres religioses, des del segle XIII, a extramurs i cap a les vessants del Sitjà, varen afavorir un progressiu poblament de la ciutat (Querol, 2008).

El convent de Sant Francesc, el de Santa Caterina, l'hospital de leprosos, l'església de Sant Llützer, l'hospital de la Santa Creu, el cementiri i església de Sant Joan del Camp, propietat de la seu i lloc general d'enterrament dels ciutadans, que acabarà substituint en aquesta funció al cementiri de la seu vella del carrer de la Creuera.

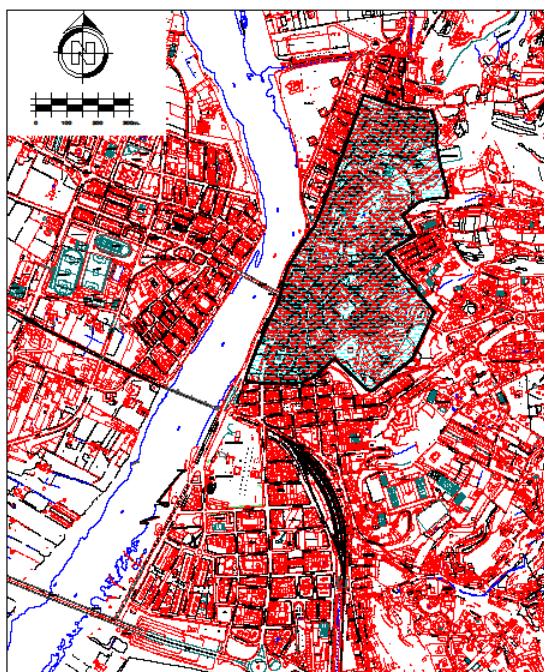
A migdia encara es dreçà el portal del Romeu, on conflueixen el carrer del Vall i el Carrer Nou del Vall. Entre la Catedral i el Palau Episcopal s'obre el portal de Palau. Al lloc del convent de Sant Domènec, anteriorment hi havia el portalet de l'Olivera. Més enllà d'aquest primitiu recinte s'aixecaren els convents de Santa Clara (segle XIII) i de les monges de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, prop del portal de Vallverd. També s'hi trobaven el carrer de Montcada, el de la Rosa, la plaça de les Cols, el barri del Garrofer (que sembla que es començà a edificar durant la taifa de Tortosa), la Llotja (traslladada al parc), el carrer de Sant Blai al coll de Sant Joan i el convent i portal del Temple, a migdia. En aquest sector, netament medieval, però més a llevant, s'alçava el convent de framenors de Sant Joan del Camp, que donava nom al portal de Sant Joan, situat aproximadament al punt on s'ajunten el carrer de Sant Blai i el de Cervantes.

El nou perímetre emmurallat, per tant, es va consolidar progressivament cap al sud del barranc del Rastre, sobre la vessant nord del turó del Sitjà,

superant definitivament la vall del Rastre i les murades anteriors que varen quedar a partir de llavors, amb funció defensiva interior.

Aquest sector, anomenat de l'Alfóndec, es pot considerar com l'eixample urbà del segle XIV, pel manament de Pere el Cerimoniós (1336-1387) a les ciutats catalanes de tancar els seus barris extramurs per fer front a la guerra amb Castella.

Fig.nº. 3.- Tortosa, superfície emmullada, segle XIV.

Font.- Ajuntament de Tortosa. Bailà (1998, pp.72-73). Elaboració propia.

Les obres, entre l'any 1367, fins a principis del segle XV, s'inicien amb la construcció de les muralles del Temple i Santa Clara. Primer, es va construir el tram des de la Rambla de la ciutat, vora el riu, fins al convent de Santa Clara, tancant el turó del Sitjà. Posteriorment, els sectors de Remolins i de la vora del riu, lloc on ja existia el mur vell altmedieval.

La adequació de la vall del Rastre, li va permetre a la ciutat, tenir un desguàs de sanejament essencial, des d'aleshores fins a la actualitat. L'eixample, amb el carrer Montcada com a principal de la zona, esdevindrà en una nova via principal, amb nova població i serveis.

Remolins fou des de la conquesta cristiana, el lloc d'ubicació de les minories jueva i sarraïna. Es trobava separat de la resta de la ciutat pel mur de la Cortadura.

Les primeres notícies de que a Tortosa existia un call jueu, les tenim a la carta de franqueses de Ramón Berenguer IV, al atorgar a la comunitat jueva, una donació per a seixanta habitatges a les antigues drassanes àrabs, a la zona de les disset torres.

Segons autors com R. Miravall, el call vell jueu, estava situat des de la porta d'Assoc, a la cruïlla dels carrers de la Cortadura (al actual carrer del mateix nom), i el carrer Major de S. Jaume de Remolins, però en direcció cap a S. Jaume, pels carrers de S. Josep, l'Aldea i plaça de la Maçana. Altres autors, el localitzen a partir del actual carrer Jaume Tió, en direcció nord, fins al carrer Vilanova. Els actuals carrers Major de Remolins i laavinguda Felip Pedrell, tancaven aquest primer call jueu o *call vell*.

Al mateix Remolins, es va situar el *call nou*, malgrat a fer-ho des del carrer Major cap a la muralla de l'est, on el portal dels jueus, encara existent, donava pas al fossar, (la zona que ocupa el camp de futbol de la Torreta). La delimitació nord va ser la mateixa, és a dir, el carrer Vilanova, amb una clara toponímia de nova expansió urbana. Per tant, tots dos calls, estaven separats pel carrer Major.

Durant el segle XIV ja existeixen, encara que el vell havia d'estar poc hàbitat, perquè s'utilitzava com a lloc de parada dels acompanyants reials en les visites dels monarques a la ciutat.

Amb els atacs als jueus de finals del segle XIV i les conversions massives, l'aljama va quedar molt disminuïda, i a principis del segle XV, la ciutat intervindrà urbanísticament amb l'obertura d'un nou carrer.

Fig.4.- Tortosa, localització dels calls jueus i la moreria.

Font.- A. Curto (Topografia del call jueu, 1999).

L'espai que quedava entre el calls i la muralla del carrer de la Cortadura i el portal d'Assoc, cap a llevant del carrer Major, al peu del castell de la Suda, A. Curto, (a la seva topografia del call jueu de Tortosa), com la major part d'autors, ens situa la moreria o barri dels sarraïns.

La típica morfologia de les àrees habitades per aquestes comunitats, queden força patents encara avui pel barri, amb els habitatges, formes, traçats i els topònims dels carrers, principalment al call jueu.

De les minories ètniques o religioses, de la Tortosa dels segles medievals tenim referències d'investigadors àrabs com Mohammed Elrazzaz (Camel), professor de la Universitat Internacional de Catalunya, del Màster de Gestió Cultural, (assignatura de "Herramientas de Gestión Cultural"), i gran estudiós de la Tortosa de les tres cultures. Aferma textualment: *"Una red de callejones y placetas que forman el Call todavía conserva hoy día nombres significativos para quienes conocen la historia de la ciudad: Menahem Ben Saruk, Ibrahim Mir y otros. Los banqueros y los intelectuales judíos de Tortosa contribuyeron a su dinamismo y florecimiento. Los hermanos Jafudà e Isach Marçili (s. XIV) financiaron a los Tortosinos y hasta a la Corona. Siglos antes, el médico y viajero Ibrahim ben Iacob (s.X) también destacó como comerciante y cronista. Fue una lástima que la tolerancia de Ramon Berenguer IV fuese substituida por la intransigencia de la Inquisición en el siglo XV. Fue en 1413 cuando el Papa Benedicto XIII convocó la famosa Disputa de Tortosa, un debate entre los rabinos y los sacerdotes que terminó en drama cuando, en 1414, los judíos de Tortosa tuvieron que renunciar a su religión y convertirse al cristianismo. Un año después, una bula papal contra las libertades de los judíos redundó en la persecución que a partir de entonces irían sufriendo.*

Lo que hoy llamamos el Call fueron realmente dos calls, uno del siglo XII (el call vell o viejo) y otro del siglo XIII (el call nou o nuevo), separados sólo por el Carrer Major de Remolins. Un paseo por las callejuelas, esquinas y plazuelas del Call nos ofrece una experiencia única ya que todavía mantiene su estructura urbana tal y como era entonces. Encontramos los restos de un horno (de pan sin levadura), dos sinagogas (una de ellas en realidad era un hospital) y una carnicería. En nuestros días el Portal del Ferrer es el único portal que se conserva del antiguo Call, el cual permitía la salida extramuros para llegar al Fostar o

Cementerio de los Judíos. El portal era utilizado en las épocas de crecida del río para salir de la judería. Un muro del siglo XIV conecta este portal con la Torre del Célio que marcaba el límite del Call. Desde la torre, y a lo largo de la Travessia del Mur, se ve claramente un trazado del muro que encerraba el Call.

Desde los callejones estrechos y rectilíneos típicos de las juderías, como en Travessia Vandellòs, pasando por las plazoletas con pozos que conservan el carácter íntimo del Call en Plaza de la Figuereta y Plaza del Platger, son muchos los vestigios que evocan recuerdos de Sefarad.

Todavía se pueden ver bustos de “moriscos” y “conversos” (musulmanes y judíos convertidos al cristianismo) adornando el espléndido patio del Colegio de Sant Jaume i de Sant Matías. No debe sorprendernos este colegio –que forma parte del conjunto renacentista de los Reales Colegios– y que fue fundado por Carlos V precisamente para adoctrinar e integrar a estos cristianos nuevos.”

La ciutat fou dividida, administrativament en quatre parròquies, com es pot trovar a la “*Carta de paeria*” de 1275, inclosa al llibre de les *Costums*, i que es va mantenir fins a l'època contemporània, si bé amb algun canvi de nom. Les parròquies van ser les següents:

- Al nord, la de Sant Jaume, que a més de població cristiana ho feia dels nuclis d'establiment de les minories religioses.
- Al sud, la de l'Alfòndec, es tractava del barri mercantil de la Tortosa medieval, situat al costat del riu, amb el port fluvial, les drassanes i la llotja.
- Per la zona de l'est, la de Santa Clara, a l'entorn del convent, situat a la falda de l'elevació de Badaluc o del Sitjà, amb població més aviat pagesa.
- Al centre, exercint com a lloc principal de la ciutat, centre del poder civil i eclesiàstic de la ciutat, la de Santa Maria amb la catedral,

envoltada de dos palaus Episcopals, la Casa de la Ciutat i la Cort del Veguer.

Més enllà d'aquesta quatripartició administrativa, hi havia una distribució urbana per agrupacions de deu cases (*denes*), summament eficaç a l'hora de recaptar imposicions i/o organitzar sistemes de defensa, construcció i abastament de la ciutat.

Els segles XIV i XV són per al consell tortosí, un període d'una forta política urbanística, amb la realització d'un gran nombre d'obres sobre la morfologia medieval de la ciutat. S'eixamplen carrers i places, es construeixen edificis públics, s'amplia el recinte emmurallat, i es duen a terme obres d'infraestructura.

Destaca principalment el conjunt de la Catedral, construïda al lloc de la Mesquita Major del període àrab, i que sobresurt de manera inigualable. La actual Seu, es començà a construir al segle XIV, al igual que el Palau Episcopal, formant un conjunt d'estil gòtic notable, malgrat a que la Seu es va finalitzar segles després ja sota la influència del barroc, com es pot apreciar a la façana i a l'altar de la Cinta. Complementa aquest espai la zona urbana del barri gòtic, fins al fortí o castell de la Suda.

És força interessant apreciar la morfologia urbana medieval, als voltants de la Catedral, amb la disposició dels carrers i vivendes, que foren les cases dels Canonges, els llocs on aquests s'allotjaven.

La Catedral de Tortosa, fou construïda al lloc que va ocupar *el foro* romà, la antiga Església visigoda, la Mesquita àrab, i a sobre de la antiga Seu romànica, dels anys 1158 i consagrada al 1178.

La Catedral gòtica es va començar a construir el 21 de maig de 1347, durant el bisbat de Bernat d'Oliver. Les obres varen durar fins al 1757, amb la finalització de la façana barroca. Les capitulacions estan signades pel mestre Bernat Dalguaire l'any 1346. Pocs anys després al 1351 es va acabar l'Altar Major. Andreu Julià, que va treballar al famós Miquelet de

València, va fer l'Absis i el presbiteri, juntament amb Joan Folquer i Francesc Martí, cap a l'any 1433.

La Catedral va ser consagrada pel bisbe Montcada i de Luna, una volta finalitzada la capçalera. A finals del segle XV quedava enllestit el primer tram del temple i a finals del segle següent el quart, consagrant de nou el bisbe Gaspar de Punter el 8 de juny de 1597, moment que sols faltava per construir la façana. A partir d'aquest moment el barroc substitueix al gòtic, i es construirà la capella de la Mare de Déu de la Cinta, patrona de la ciutat i la façana principal.

De planta basilical, la Seu disposa de tres naus amb cinc trams, separades per grans pilars. Sense creuer, ni nau de transsepte, presenta capelles laterals entre els contraforts, amb cobertes de bovada de creueria simple, absis poligonal y girola de dos naus amb nou capelles absidals comunicades entre totes elles. A la girola i absis, les bovades adopten formes triangulars i trapezoïdals.

Els nervis convergeixen a sobre de la clau central, on es troba el presbiteri, amb la Coronació de la Mare de Déu. La Catedral tortosina guarda a la zona del Altar Major, el retaule de la Mare de Déu de l'Estrella, de 1351, un dels retaules gòtics més impressionants de Catalunya.

Entre els edificis de les institucions de govern, hem de destacar la Casa de la Paeria o de la Cort i presons, tribunal de justícia de la ciutat, al carrer de la Creuera, davant de la Casa del Consell, d'origen també medieval.

La llotja, de l'any 1368, amb arquitectura gòtica, actualment al parc, es localitzava al sud, al carrer del seu nom. Les escorxeries, una a l'actual plaça del Rastre, extramurs, a la vora del portal de l'Escorxeria, i l'altra al "*carrer nou*", amb les noves drassanes. Aquestes realitzacions urbanes representaven les construccions artesanals o industrials de la ciutat.

El barranc del Rastre, respecte als serveis públics, es va convertir en desguàs principal d'aigües residuals i en canalització de les fortes

avingudes del torrent. Altres obres d'infraestructura de la ciutat van ser l'abastament d'aigua amb la construcció i manteniment de sèquies, fonts, pous i els banys. Completen les obres urbanes les dedicades a la defensa, muralles, llenços, torres, ballesteries, merlets i passos de ronda.

El finançament de l'obra, com a la resta de ciutats catalanes, corre a càrrec de la ciutat, la qual organitza els seus habitants perdesenes i centenes per tal de contribuir amb treball o amb diners a l'obra. Aquesta participació no només pertoca als habitants del recinte urbà, sinó també als pobladors del terme i llocs de la ciutat. També col·laboren el clergat i les minories ètniques, almenys els jueus.

L'altra banda del riu, l'actual Ferreries, no estava edificada a l'època medieval. Al segle XIV no ho està per voluntat del consell de la ciutat, ja que una disposició de 1394, prohibeix explícitament edificar a l'altra part de riu, especificant que qui vulgui construir ho faci dintre dels murs de la ciutat, possiblement per raons defensives o per haver força espais disponibles.

De fet, Ferreries en aquesta època era una zona d'horts i també una àrea d'ús públic. Allí es trobaven les Parellades i les eres del Delme, on es trillava el blat i llegums que percebia el capítol catedralici, hostals per a viatgers i la Casa del Pont, magatzem de fusta de la ciutat i d'altres materials destinats a la construcció i manteniment del pont de barques i altres obres públiques.

La morfologia urbana de la ciutat, presenta en aquest segles l'eixample de l'Alfondec, al sud. Existeix certa polèmica, en si es pot considerar l'eixample del segle XIV o bé és anterior. Evidentment, al segle XII, no està documentat com a parroquia, per estar fora del recinte emmurallat, malgrat a existir població i convents, com la casa del Temple i Sant Joan del Camp, dels Hospitalers; el convent de Sant Francesc, de la època del de Santa Clara i la casa de Santa Caterina.

Només la Casa del Temple, i tocant a la muralla, queda dintre del circuit que es va intentar bastir a la dècada de 1340 i que es va construir efectivament la de 1360 (Vidal, 2007; 2008). En conseqüència, sembla evident que el tan citat –però mai clarament explicat o definit– eixample baixmedieval (dels segles XIV-XV) de Tortosa no va existir: és un eixample, bàsicament, dels segles XII-XIII, amb probables–però segurament reduïts– antecedents andalusins.

De fet, la idea de l'existència d'un eixample vinculat al procés d'emmurallament de l'època de Pere el Cerimoniós (dècades de 1360-1370) es pot llegir entre línies en moltes pàgines de molts estudis sobre la Tortosa medieval, o sobre la història de l'urbanisme tortosí, però mai no s'ha acabat de formular d'una forma clara i precisa.

Així, per exemple, Jesús Massip (1984) afirma que *“la ciutat començarà a créixer per primera vegada [s. XII] cap al sud, saltant la muralla romana del Vall; així es farà el gran eixample medieval que en dos etapes arribarà fins al coll de Sant Joan”*. Bailà (1998) al seu treball analitza específicament la ciutat del darrer terç del segle XIV, la qual va ser, segons el seu parer, *“resultat de l'important eixample que es va dur a terme amb el bastiment del nou emmurallat”*, encara que tot seguit el mateix autor afirma que *“si la ciutat musulmana comptava amb sengles ravals al N i al S de la medina [...] aleshores no es podria parlar pròpiament d'eixample baixmedieval...”* Utgés, Martínez i Artigues (1997) escriuen que hi ha un esclat urbanístic a la ciutat durant els darrers anys del segle XIV i remarquen l'emmurallament que es produeix en aquest moment. Afegeixen, però, que el poblament al sector de l'Alfòndec *“no és un fenomen iniciat en aquest moment. Cap a mitjan segle la zona es trobava força habitada –tot i que coneixem l'existència d'horts dins del nou perímetre– i era centre d'activitats mercantils, com ho prova la construcció de la llotja el 1368. Desconeixem la situació als segles XII i*

XIII, però no és possible descartar l'ocupació d'aquests sectors en època islàmica, amb l'existència de raval's".

Un altre autor que, amb més o menys claredat, ha expressat aquesta teoria és Bayerri (1935-1960), tot i que de vegades es contradiu i sembla opinar, que la ciutat entre els portals de Vimpeçol i el Temple, és a dir, fins a l'eixample del 1900, és la mateixa que la del segle XII. Sigui com sigui, aquest autor, en un capítol dedicat a l'avenç urbanístic de la ciutat, destaca les obres de les muralles i afirma "*que hasta el siglo XIV bien corrido no tuvo ensanche apreciable*".

Aquests segles medievals foren, per tant, per a la ciutat, una etapa d'esplendor, on l'espai urbà va duplicar la superfície, emmurallant el perímetre i formant un conjunt urbà de poc més de 33 hectàrees (mesura realitzada sobre el nostre mapa de la figura nº3), i que concorda amb les 34 Has. del mapa de l'any 1642, que Bailà (1998, pp.72-73) exposa a la seva obra.

És va haver de bastir un segon recinte murallat, més ampli, que anava des de la porta del Temple fins a la de Sant Joan i fins a la muralla que enllaçava amb els forts del Crist, el Carme i la Victòria. Per la part del Rastre, es traçà una altra línia emmurallada fins al fort del Bonet.

A més, malgrat com hem comentat, a la riba dreta del riu Ebre, el Consell no va permetre assentaments, la existència si bé discontinua (Curto, 1993), del pont, va fer apaixer els primers hostals, de la mateixa manera que a la zona del raval de Jesús, es va construir a l'any 1346 la capella de Sant Bernabé, que fou posteriorment convent dels franciscans. Aquestes incipients instal·lacions varen dur a terme una progressiva ocupació amb un tímit però constant increment demogràfic. Finalment podem apuntar que la població aproximada fou de 5000 habitants cap al segle XV (Bailà, 1998).

1.6.- La ciutat conventual i la militarització.

La jerarquia i importància de la ciutat de Tortosa sobre el territori, urbana, social, econòmica, jurídica, administrativa i eclesiàstica, durant el regnat dels Austries, va continuar sent de primer ordre, amb la configuració d'un territori propi, donant pas al naixement i consolidació d'altres nuclis urbans.

Per a Tortosa, el segle XVI va ser de reorganització interna, però al llarg dels segles XVII i XVIII, entre les guerres dels Segadors (1640-1659) i de Successió (1700-1714), es va bastir un nou sistema defensiu, amb seqüeles urbanes importants per a la ciutat, que afectaran fins a l'actualitat. Durant aquest dos segles la ciutat quedarà sota el poder de l'Exèrcit i de l'Església, tant al segle de crisi el XVII, com al de recuperació el XVIII.

Va continuar la ciutat, amb la primitiva divisió per parròquies, tan a efectes civils com religiosos. Un document de l'any 1684, com indica Eixart (1996), ens descriu les parròquies, que continúen amb la divisió original dels segles medievals, malgrat al creixement o reorganització interna dels diferents espais:

- **Alfòndech:** *“Carrers de pescadors cap al riu, tot carrer avall de detrás la Sanch fins l'església de la Sanch, i ribera enllà fins al Portal del Temple (...) Coll de Sant Joan en amunt fins al portal de Sant Francesch (...) cap al Garrofer fins a la muralla...”*
- **Sant Jaume** –o Remolins–: *“...comensa des de la Volta de Sant Blai, tot carrer Major enllà fins al Portal de la Vilanova ab tots los carrers i carrerons d'una part i altra, fins al riu i fins al castell...”*
- **Santa Clara:** *“...pren des de la Plaça i carrer del Angel avall fins al Pont de la Pedra, encloent tot lo carrer de Sant Roch avall, carrer dels Canvis i carrer del Pont fins a la Cruera (...) tornant al carrer del Àngel, si enclouen tots los carrers i carrerons ab la Plaça, carrer*

de la Sanch davant la Llotja cap a la barana fins al riu amb la Placeta de Sant Roch; i després tornant (...) fins lo carrer de Bonaire (...) i cap a Nostra Senyora del Carme, carrer de Mercaders(...) i lo carrer de Sant Antoni de Pàdua...”

- **Santa Maria** –o Catedral– “...des del Pont de la Pedra, carrer de la Rosa, carrer d'en Oliver, carrer de la ciutat cap a la Cruera, carrer del Bisbe fins a la Volta de Sant Blai, encloent la Placeta de Santa Anna; i, tornant al carrer de la Cruera, carrer de Taules Velles, plaça de la Seu, carrer Ample fins al carrer dela Mare de Déu de Montserrat, carrer de Sant Antoni, amb tots los carrers i carrerons darrera Sant Antoni, Placeta de les Bages, Costa de Santa Clara, Replà, carrer de la Escorxeria, carrer de Sant Domingo i de Santa Catherina, Costa del Castell; i des del Portal dels Romeus fins tot lo carrer amunt cap al carrer de Sant Antoni i carrer del Cens de sa Costa...”

Del segle XVI, la documentació que ens aporta l'obra de C. Despuig (1557), i els gravats i dibuixos de A. van den Wijngaerde (1563), ens permeten tenir constància amb imatges de la ciutat, per primera vegada.

Malgrat que no es tracta de mapes de gran precisió, la imatge ens permet suposar que la morfologia urbana no va ser massa diferent de la medieval, per quedar força espais vuits i per l'estancament demogràfic.

La vista feta des de l'oest, ens permet observar l'incipient raval de la Creu, al marge dret (Ferreries), el curs de l'Ebre amb el pont de barques i una vista de la marge esquerra, amb una ciutat situada a una terrassa al·luvial, allargada entre la torre del riu, al nord i la del Temple, al sud, recolçada pels turons de la Suda amb el Castell i del Sitjà, amb la ermita del Miracle.

La vista del sector nord de la ciutat, es veu clarament el recinte emmurallat, amb Remolins i Sant Jaume. Aquesta zona, amb topografia plana i allargada entre l'Ebre i la Suda, permetia la construcció d'illes urbanes per

a ocupar l'espai i els habitatges que deixaran els jueus, amb la expulsió de finals del segle XV. Els moriscos sembla ser que no foren expulsats com a la resta dels regnes, als inicis del segle XVII, per ser pocs en nombre, i per la seva tasca al camp, al comerç i estar força integrats.

Fig. N°5.- Dibuixos de la ciutat de Tortosa de l'any 1563.

Vista completa de la ciutat des del'oest cap a l'est, des de l'actual Ferreries.

Vista del nord cap al sud, amb el portal de Vimpesol. (L'accés per Remolins a la ciutat).

Font.- Anton Van Den Wijngaerde.

Es pot veure clarament la estructura defensiva d'aquesta zona nord, amb el mur del barranc del Celio, el portal de Vimpesol i les torres. La del riu, a ponent, amb la torre grossa, i la de l'est, existent a la actualitat.

Tortosa fins a mitjans del segle XVII, va mantenir el recinte emmurallat de l'eixample del segle XIV, sense fer ni modificacions ni pràcticament reparacions. Aquest recinte, segons el nostre mesurament, tenia una llergada de 2.900 metres, amb 33 hectàrees de superfície.

Bailà (1998), coincideix amb la nostra mesura lineal del recinte emmurallat, afirmant que és el mateix del segle XIV.

Respecte els dibuixos de Wijngaerde, fa una descripció del perímetre: *”Formava (la muralla) una mena d’oval, establert en funció de la topografia del terreny, incloent-hi dins del recinte als altirons de la Suda i del Sitjar; davallaven perpendiculars al riu, delimitant la muralla nord, el barranc del Celio i la de mitjorn aprofitava el vesant del Sitjar, que retallava per l’extrem de la cinglera de llevant. El Flamenc, no va dibuixar la muralla de la Cortadura, que comptava 150 m.i separava la ciutat de la Vilanova, baixant des de la part de mestral de la Suda fins al riu. El la vista nord, on s’hagués pogut apreciar-hi bé, la va ometre, potser perquè estaria mig enderrocada per inútil- ja no separava el call-, o bé trencaria la perspectiva del carrer que anava en diagonal des de la porta de Vimpesol fins a la del pont”*.

A partir del segle XVII, la informació cartogràfica i fons escrites de la ciutat comencen a ser més abundants. Tortosa era considerada com una plaça forta i exercia un control sobre el comerç, tant fluvial com marítim. Per tant, el manteniment i reforç de les defenses de la ciutat, varen aportar la realització de plànols per a les obres amb finalitats militars.

Entre les fons escrites, són destacables les de Francesc Martorell i de Luna de l’any 1627, el plànol de l’any 1642 de Miguel González de Mendoza, realitzat amb motiu del projecte de refortificació, que l’exèrcit havia ideat per a Tortosa, i per altres mapes de la ciutat de diversos arquitectes i relats de viatgers estrangers.

Morfologicament, la ciutat de Tortosa, estava formada, segons Bailà (1998), per tres zones, el castell i les defenses; la ciutat intramurs, totes dues a la marge esquerra; i el pas del riu, amb el pont de barques, i el raval de la Creu, a la marge dreta del curs fluvial. Nosaltres modestament pensem, que hi havia una quarta, el poblament extramurs.

Respecte al poblament dispers, C. Despuig (1557), parla de que són més de trescentes les cases i alqueries al terme, i F. Martorell (1627), comptabilitza 117 cases al dreta del riu, 38 a Sant Llarzer i 67 a Pimpí.

A més, estan els convents extramurs amb les zones que aquests començaven a formar als seus voltants. Les zones conventuals, de sempre han exercit una clara influència morfològica en l'ampliació del espai urbà, i Tortosa no fou una excepció (Querol, 2008).

A mitjants del segle XVII, el recinte emmurallat es va modificar i reforçar, però no ampliar, seguint les noves tecnologies bèl·liques de la època, i ja no es varen tocar fins al segle següent. El mateix Bailà (1998), Bayerri (1960), Despuig (1557) o Martorell (1627), entre altres autors, fan una descripció del sistema emmurallat d'aleshores, de forma clara i completa, i per tant, pensem que degut al objecte del nostre estudi, no és precís fer cap consideració nova al respecte.

La morfològica viària, quedava formada per una serie de carrers, que el viatger Barthélemy Joly, (en Garcia Mercadal, 1959), a l'any 1603, definia com "*estrets i obscurs, degut als cosos sortins dels pisos de les cases....que anomenen eixides*". Actualment encara podem observar els traçats irregulars de la zona del casc antic.

El carrer o eix principal de la ciutat presentava una traça longitudinal, en sentit nord-sud, adaptada al curs del riu. Tortosa era una ciutat fluvial, i la creuava des de Remolins fins a les portes del sud. El itinerari fou, el carrer Major de Remolins, Sant Jaume, Santa Anna, Creuera i Ciutat. Aquí feia un colçe fins a les plaçes de les Cols i de la Font, (actual zona de plaça A. Querol y baixada del Pont).

Des d'aquestes sortien dues derivacions, una s'endinsava pel coll de Sant Joan, cap a la porta de Sant Francesc (inici del carrer Cervantes actual); l'altra ho feia en paral·lel al riu, per carrer de la Llotja (aproximadament Avda. Generalitat actual), i finalitzava a la porta del Temple.

Llevat a la zona de Remolins, en aquest traçat viari, es localitzaven bona part dels edificis principals de la ciutat, tant públics com privats.

En sentit est-oest, en un traçat oblicuu i adequant-se a la topografia del terreny, des de Sant Domènec, un altre traçat important era pels carrers de la Costa i Taules Velles, fins al pont de barques.

Del Rastre, sortia el carrer Montcada (que fou el més important del eixample del segle XIV), cap al del Àngel i d'en Carbó, fins enllaçar amb el riu. Un altre carrer important fou el de la Rosa, que des de la Seu, baixava cap a la plaça de les Cols.

La zona del curs fluvial, entre el pont de barques i el riba-rec (aproximadament, l'espai entre el actual pont de l'estat i el mercat central), era la principal àrea econòmica de la ciutat, amb la peixateria (de l'any 1385), la Llotja (acabada a l'any 1586) i el port amb les drassanes, la platja i el varador.

Existia al sector nord, fora del recinte emmurallat, entre el portal de Vimpesol i la torre Grossa, una adoberia, degut a quel treball de la pell, era tradicional a la ciutat, com podem observar al dibuix de A. Wijngaerde (1563).

Els edificis civils més importants eren el Palau Oliver de Boteller, constuït a finals del sagle XVI, d'estil gòtic i el més emblemàtic de la ciutat. Situat originalment junt a la llotja, va ser destrüit a la guerra civil de 1936-39. La seva façana va ser trasllatada a l'any 1962, on havia estat la casa del Consell de mitjants del segle XVI. El palau gòtic dels Montcada, al carrer homònim. Altres palaus del mateix estil arquitectònic com els de Despuig i l'Oriol, al carrer la Rosa, destacaven sobremanera a la ciutat.

El conjunt dels Reials Col·legis, localitzats a la zona de la porta de l'Olivar, amb el col·legi de Sant Jaume i Sant Maties, el de Sant Jordi i Sant Domènec i la Església de Sant Domènec, construïts a partir de mitjans del segle XVI, formen el conjunt renaixentista més important de Catalunya.

La situació, topografia i funció, són tres elements bàsics per a la morfologia de les ciutats. A Tortosa, la funció eclesiàstica ha estat decisiva, per ser Seu Episcopal, i per les localitzacions de les edificacions religioses, esglésies i convents, que han determinat i condicionat el seu espai urbà, disposició i trama viària.

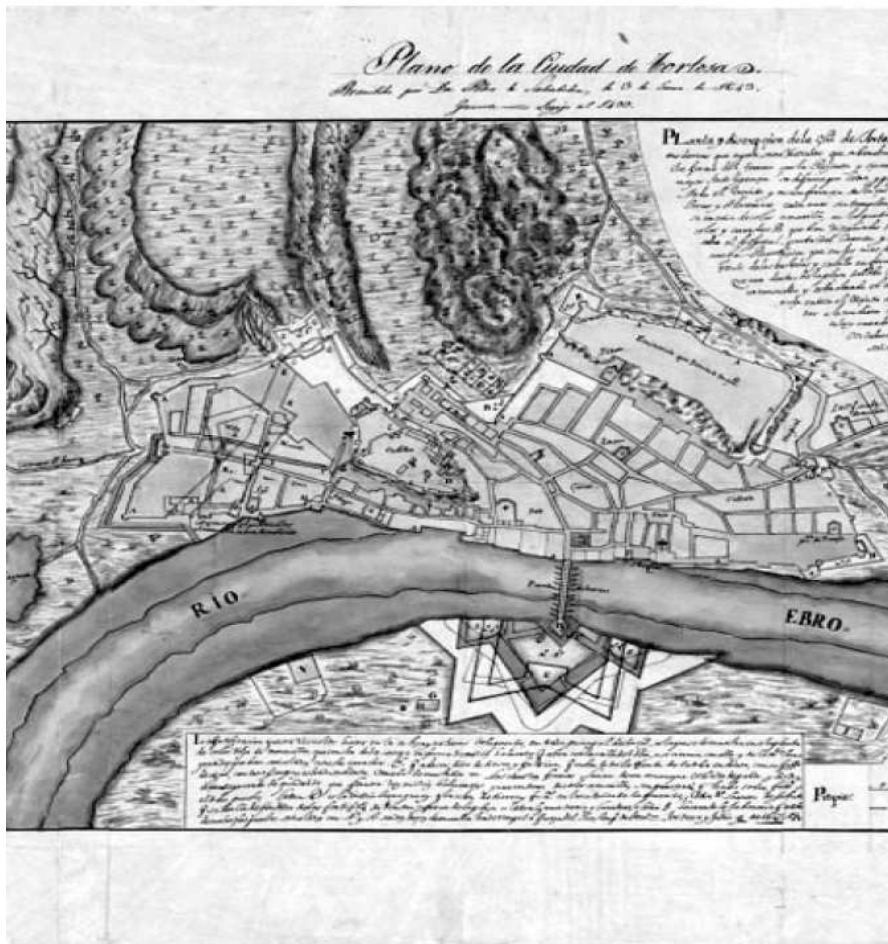
La Catedral i el palau episcopal, eren les construccions religioses més importants. Si bé les obres de la Seu varen començar a l'any 1347, no va ser fins al 1597, quant es va finalitzar el quart tram del presbiteri, que ja va donar una gran prestància, fins a finalitzar la façana a mitjants del segle XVIII, sota un estil arquitectònic diferent a la resta, com fou el barroc. En aquesta mateixa zona urbana, es troba el convent de la Mercé, al carrer homònim.

De la zona de la parròquia de Sant Jaume, al nord, estaven l'Església de Sant Nicolau i el convent de monges de Sant Joan de Malta (entre els carrers actuals de Jerusalem i Benifallet aproximadament). El de les religioses era conegut per la Ràpita, al estar traslladades des de aquesta localitat marinera, on va existir el seu convent originari benedictí des de l'any 1150. Al sud de l'Església de Sant Jaume, es trobà el convent dels Trinitaris, al carrer Santa Anna (aproximadament a les escoles actuals).

A la zona de mitjorn de la ciutat, l'Església de Sant Joan, antiga Santa Maria del Temple, d'estil gòtic junt a la sortida homònima de la ciutat a vorariu (zona de l'antic mercat del peix).

Cap a llevant, a foramurs, malgrat estar tocant la muralla, el convent de Sant Francesc (entre la actual Cambra de Comerç i la UNED, al carrer Cervantes). De mitjants del segle XIII, a la zona de llevant a la vessant del Sitjà, el convent de Santa Clara, era un magnífic exemple d'arquitectura gòtica. Prop d'aquest un poc més a llevant, l'ermitori del Miracle, on es va instal·lar a l'any 1590 el convent del Carme.

Fig. nº 6.- Mapa de Tortosa de l'any 1640.

Font.- J. Aparici García. Revista de Historia militar.

El segle XVII va ser per a la ciutat i per al país, un període de crisi, marcat especialment per guerres i pesta. La primera guerra, la dels Segadors entre 1640 i 1651, amb la nova política del comte-duc d'Olivares, al regnat de Felip IV, va tenir conseqüències morfològiques per a la ciutat, especialment sobre el sistema de defenses i l'urbanisme, bé foren planificades o bèl·liques.

Fig. nº 7.- Mapa del recinte emmurallat de Tortosa de l'any 1648.

Font.- S. de Pontault, cavaller de Beaulieu. Institut Cartogràfic de Catalunya.

Les muralles i l'espai extramurs van ser els més afectats, així com les zones d'horta. Malgrat a ser general, en particular va afectar força al raval del cap del pont, i al marge dret del curs fluvial. Intramurs, varen ser afectades les edificacions adjacents o properes al perímetre emmurallat.

La militarització de Tortosa es concretà a partir de 1640, al passar la ciutat a mans dels exercits castellans, i assoliria el seu màxim al finalitzar la guerra de successió a l'any 1714.

Després de la caiguda de la ciutat a l'any 1640 i fins a principis del segle XVIII, la planificació dels sistemes emmurallats es va fer per part d'enginyers, adaptant el recinte a les noves necessitats i estructures

militars. A la marge dreta del curs fluvial, es va bastir la fortificació del Cap de Pont, que afectà al naixement del barri de la Creu. Aquesta zona, prou desenvolupada al segle XVI, segons el dibuix de Winjgaerde (1563), havia estat enderrocada anteriorment per raons defensives (Muñoz, H.; Querol, E. 2004).

Fig. nº 8.-Mapa del setge de Tortosa per part del mariscal Schomberg de l'any 1648.

Font.- S. de Pontault, cavaller de Beaulieu. Institut Cartogràfic de Catalunya.

A la marge esquerra, es varen construir nous llenços de muralla amb petits baluards, enfortint els trams de l'emmurallat medieval. Es va fer una avançada del dors del Castell amb l'Hornabeque i es va tancar la connexió amb la Suda. A Remolins, es va reconstruir el mur de la Cortadura, responsable de una gran pèrdua de les edificacions de la zona i de la separació del barri amb la resta del espai urbà.

Es varen bastir baluards i forts. Al turó del Sitjà, els baluards de la Victòria, el de les Creus i el del Sant Crist. Els baluards de Sant Pere, el de Sant Joan i el de la Mitja Lluna, a la zona del Temple i Sant Francesc. Les dorsals de

la Suda, el recinte exterior del Rastre, amb el fort del Bonete, i els forts de Tenasses i Orleans.

Completaria la nova ciutat militar, com la qualifica Bailà (1998), la construcció entre els anys 1730-40 dels quarters, a la zona del Sitjà, extramurs, malgrat ser com especifica, *“un lloc, un poc indiscret i massa visible, potser unadequat des d’un punt de vista estratègic”*.

Tortosa va quedar per tant, com una ciutat closa, tancada, plaça forta, amb cases enderrocades i barris completament reformats per encabir els espais abans esmentats dins el clos urbà.

Cal remarcar, les noves dependències i instal·lacions militars interiors. A Remolins, la caserna de cavalleria del Príncep i la de Sant Jaume. Els quarters d’infanteria, un enfront de Sant Blai, al carrer Montcada i un altre al costat nord de la Catedral. Els magatzems de pólvora, normalment localitzats foramurs, dos estaven intramurs, un al castell i l’altre a la vora del baluard del Temple i que representava un perill per a la població.

Amb la capitulació de Tortosa el 1708 i la nova ordenació de la ciutat i del territori, a través del decret de Nova Planta, es va estabilitzar i recuperar l’economia, amb un augment de la demografia.

La població de Tortosa va estar estancada fins al segle XVIII. El nucli definit pel clos emmurallat del segle XIV, dintre del qual els patis i horts eren nombrosos (amb l’excepció de la parròquia de Santa Maria i alguns sectors de l’Alfòndec i Sant Jaume), va ser suficient espai per la població.

Respecte als efectius demogràfics, en principi els focs varen pasar de 944 a l’any 1497, a ser de 1244 a l’any 1515, (Muñoz, 2003). A partir d’aquest moment sembla que va existir una davallada d’efectius demogràfics fins a meitat de segle.

El mateix autor ens comenta que *“Segons aquestes dades, podem deduir que en tots els barris de la ciutat hi hagué un augment de població i, segons les dades dels fogatges, els majors increments es varen produir al*

barri de Remolins amb un augment de 103 focs—o sigui unes 400 persones més— que li permeté pràcticament doblar el nombre d'habitants; seguit de l'Àlfòndec amb 71 focs més —o sigui, més de 230 habitants més—. Els increments més modestos corresponen a Santa Clara, amb 12 focs més i la Vilanova amb un augment de 18 focs”.

Cristòfol Despuig, atribueix el descens, a unes epidèmies de pesta dels anys 1520 i 1530, i a l'impacte d'unes febres provocades per l'estancament d'aigües els anys 1525 i 1547.

Hem de constatar que si el segle XIV fou el de la primera pesta negra, el segle XVI va ser “*el segle de les pestes*”. Segons els estudis de Camps (1995), almenys durant 37 anys d'aquell segle, hi hagué alguna epidèmia de pesta a Catalunya, bé local o més generalitzada.

Per explicar aquesta situació alguns autors (Camps, 1995, Betran i Muñoz, 2003), apunten com a possibles causes els contactes comercials que mantenia Catalunya amb el nord d'Àfrica (lloc on la pesta hi tenia un focus endèmic), i també el fet de ser un gran centre de trànsit comercial entre el sud de França i la resta de la Península Ibèrica, cosa que comportava que hi circulessin tant homes com mercaderies i de retruc, epidèmies.

La ciutat de Tortosa a l'any 1508, va establir guardes a les portes de les muralles per vigilar l'arribada de viatgers sospitosos de provenir de llocs amb pesta, tancant els accessos a la ciutat «...*per guardar que en dita ciutat no entràs gent de dia ni de nit que vingués de terres infectes...*» La pesta provenia de França i havia atacat Barcelona l'any anterior, afectant aquell any 1508 a diferents llocs de la Península com Andalusia Oriental, Toledo, Santiago de Compostel·la i les illes Balears (Betran,1996).

Bailà (1998), ens indica que a Tortosa a l'any 1553, hi havien 988 focs, uns 4.500 habitants, distribuïts en 891 laics, 89 capellans i 8 convents. Segons aquest autor, aquesta xifra era idèntica a la de dos segles abans, 991 focs a

l'any 1365, i que la població de la ciutat era gaire bé, la quarta part de tota la vegueria.

Comptabilitzava per a les actuals quatre comarques de les terres de l'Ebre, Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre i la Terra Alta, un total de 4.238 focs, amb uns cinquanta municipis, entre els que destacava Ulldecona amb 344 focs, i entre 100 i 200 focs, altres com Tivissa, Gandesa, Mòra d'Ebre, Ascó, Flix, Batea, Horta de Sant Joan, Garcia, Xerta, Vilalba dels Arcs i Alcanar, quedant la resta per sota del centenar de focs.

La població al segle XVII, per a F. Martorell (1627), era de 5.612 persones “*de comunió*”. Segons els estudis de Bailà (1998), a l'any 1719, la població era de 5.343 habitants i El cens de Floridablanca de l'any 1787, extreu per a la ciutat un total de 16.138 habitants.

Com podem apreciar el canvi de tendència dels efectius demogràfics al lloger del segle XVIII va ser d'un fort creixement. La ciutat experimenta, entre 1719 i 1860, un dels creixements més espectaculars, segurament de tot l'Estat, en passar de 5.343 a 28.819 habitants.

L'augment considerable de la població, es pot atribuir a una reducció de les epidèmies, de les guerres i possiblement menys impacte de les crisis de subsistències, o sigui millor alimentació de la població, per una millora de la economia.

Aquest augment no només afectà les ampliacions i ravalers foraners, sinó també els espais intramurs d'hortes i camps, així com els solars entre cases, els patis posteriors i les nombroses llenques de terreny buit que encara quedaven entre el nucli urbà i els murs de la Suda: “*A més d'aquests terrenys, també trobem zones sense urbanitzar de propietat comunal. Es tractaria en primer lloc de zones situades al voltant de les fortificacions – costa del Castell, carrer Vilanova a Remolins, etc- que, a poc a poc s'aniran ocupant, o bé a través de l'aprisió, o bé a través de les concessions emfitèutiques fetes pel municipi*” (Fabregat, 1997).

La economia presentava un clar domini de l'agricultura, el cens de Floridablanca contabilitzà 8.091 llaudadors i 4.180 jornalers. Va existir un augment dels conreus i de les zones regadiu, per la construcció i posada en marxa de nous canals, que servíem a més per a la navegació.

La producció artesana mantenia 1.473 persones, amb 32 fabricants. La artesanía de la llana i la transformació dels productes agràris, en particular oli i farina, eren les activitats juntament amb el comerç. Aquesta important activitat, va provocar a l'any 1742, l'establiment a Tortosa d'una duana, situada prop de la zona del port, en un edifici al costat del pont de barques.

El cens de Floridablanca de 1787, analitzava l'estructura de la població activa, amb un 79% dedicat al sector primari, un 10% al sector secundari i un 11% dedicat al sector terciari, més gairebé 800 persones que no comptabilitzaven al dedicar-se al món religiós.

1.7.- La fi de l'Antic Règim. Cap a la ciutat oberta.

La crisi de l'Antic Règim, va portar una serie de canvis socials, polítics, culturals i econòmics, amb una serie de canvis sobre la morfologia urbana, que sorgirà del pas d'una ciutat tancada a una oberta a finals del segle XIX, amb l'enderrocament progressiu de les muralles.

La gènesi de la Tortosa oberta, s'inicia amb les necessitats de nous espais urbans per l'augment demogràfic del segle XVIII, que va implicar una important densificació urbana, amb l'ocupació de patis i horts i un creixement dels edificis en altura, en particular a les dècades finals del segle XVIII i fins a les primeres del segle XIX.

La densificació interior, va anar completant els buits de la trama urbana de la ciutat, i va ser notable a les zones del Temple, Santa Clara i Sant Domènec. Es va poblar la zona del Garrofer i l'espai del convent dels carmelites, quant es varen traslladar. A Remolins, es va ocupar la jueria, en

particular des deel carrer Major fins al mur. Extramurs, els ravals de la Creu i de Sant Llatzer, començen a ser objecte de noves instal·lacions, si bé fou un poblament amb certa discontinuïtat.

Entre les realitzacions internes de la ciutat, varen primar les de tipus assistencials i educatives. Destaca la construcció de l'hospital de la Santa Creu entre els anys 1765-68. De propietat municipal, estava situat a la vall del Rastre, on actualment estan els jutjats; i la casa de la Misericòrdia, al barri de Jesús, de l'any 1796, on després se l'hi afegiria al mateix indret a l'any 1799, la casa d'expòsits.

La educació, que estava pràcticament a carreg de l'Església, va tenir el seu millor exemple en la construcció del Seminari a l'any 1760, amb l'Església dels jesuïtes, al carrer Montcada.

Fig. nº 9 .- Evolució de població de Tortosa als segles XVIII i XIX.

ANY	1719	1787	1825	1860	1877	1887	1900
POBLACIÓ	6,412	14,327	19,697	28,819	29,053	29,637	29,385

Font.- Fabregat, E. (2004).

A finals del segle XVIII comencen a planificar-se els primers projectes d'eixample de la ciutat, sempre estroncats per les autoritats militars.

El primer projecte, amb una planificació d'eixample fora del recinte emmurallat, va ser a la marge dreta, al raval de Sant Vicent, a la zona del actual barri de Ferreries. Aquí, fins ben entrat el segle XVI, els usos comunals de la terra (*les eres dellà lo pont*) van ser els privilegiats.

D'aquest original intent, existeix un plànol de l'any 1776, i un memorial de l'any 1785. Era un projecte amb un traçat ortogonal, aigües avall de la fortificació del Cap de pont, fins a la séquia de la Palomera al sud, per la zona de la Casota i el camí de València. Es plantejava un carrer principal i

central, on confüien deu carrers perpendiculars de menys llargada, amb una plaça al centre. Les parcel·les eren rectangulars. Les de l'est trapeçoidals. Les de l'oest, decreixents en superfície, en direcció nord, i condicionades per la delimitació del parcelari amb el camí existent.

Fig. nº10 .- Mapa de Tortosa. (1811).

Font.- Atlas des mémoires du maréchal Suchet. Institut Cartogràfic de Catalunya.

De la zona extramurs d'aquesta marge dreta del curs fluvial, a més del projecte esmentat, existeixen dos plànols. Un de l'any 1785, on apareix ja la Rambla de Catalunya, amb parcel·les. L'altre del engenyer F. Gil de Frederic de l'any 1788, on es pot veure la fortificació i els ravals emergents de la Creu i Sant Vicent. Malgrat els conflictes, entre l'estament militar i la ciutadania tortosina, els projectes i l'expansió del teixit urbà ja fou des d'aleshores una prioritat social i urbana.

Les guerres, conflictes, revoltes i epidèmies de les primeres dècades del segle XIX van suposar un fre per a la ciutat. La primera guerra, la del francès, amb un nou setge a l'any 1810, va comportar la capitulació davant les tropes del general Suchet. La ocupació francesa, entre gener de l'any 1811, fins al 18 de maig de l'any 1814, va representar un rebrot de l'urbanisme militar. Posteriorment, els episodis del Trieni Constitucional, els aixecaments antiliberals del període 1821-27, i la guerra dels set anys o primera guerra carlina entre els anys 1833-40, amb la exclaustació de 1835, i posteriors desamortitzacions, varen portar canvis morfològics i d'usos a la ciutat (Querol, 2008).

De Tortosa a l'any 1831, Vinaixa (2006, pp.17-18, extrau del Diccionario geográfico universal pp.933-934), i ens indica al respecte de la ciutat: *“Está rodeada de una muralla con 4 puertas llamadas del Temple, Rastre, Remolins y del Puente y completan su fortificación 6 castillos avanzados. Las calles son en general angostas, mal empedradas y la mayor parte en cuesta; tiene una hermosa plaza y una fuente pública, que aunque insuficiente para el abasto de la población, no se experimenta carestía, porque en la economía doméstica se usan aguas del Ebro, que son muy buenas. Fuera de la ciudad hay 6 arrabales; 4 en la margen derecha del Ebro y 2 en la izquierda; los cuatro primeros se llaman de la Cruz, Casota, Jesús y Roquetas; y los otros de Capuchinos y el de la Llet. Hay un paseo llamado de la Ribera, y a las orillas del rio y la vega ofrecen un delicioso desahogo. Los edificios mas notables, son: además de la Catedral, el palacio del obispo, los cuarteles, el colegio (es refereix als col·legis de Dalt, o de Sant Maties, Universitat de Sant Domènec i Sant Jordi), el hospital, y la casa de Jordá o Cárdenes (...) un camposanto intramuros. La vega que se extiende sobre la margen opuesta del rio es sumamente risueña y sobre una extensión de 3 leguas se cuentan una multitud de casas de campo que aumentan sobremanera su belleza”*.

Madoz (1848), feia a la seva obra un detall sobre les plaçes de la ciutat, i de les aigües, i comenta: *“Las plazas y plazuelas nada tienen de notable, pues todas son de cortas dimensiones, como las del Angel, San Juan, Hospital, Catedral, San Felipe Neri, ect.; sin embargo, la de la Constitución, al centro, presenta un cuadrilongo de 66 pasos de largo, y 28 de ancho, terraplenado, y con soportales desahogados a derecha e izquierda, ocupados con tiendas de comercio, cafés, confiterías, etc.; y sirve de mercado público de verduras hasta las 10 de la mañana, y de punto de reunión al medio dia y al anochecer.”*

A Tortosa existia un cementiri als afores, el de Sant Joan del Camp. Però a més, existien per l'interior fossars a bona part dels centres religiosos de la ciutat (la Catedral, esglésies i convents), que es van anar traslladant progressivament a partir de finals del segle XVIII.

El procés desamortitzador va representar per a la ciutat una sèrie de canvis d'usos urbans de bona part dels immobles religiosos. Els convents masculins varen ser desamortitzats, Catpuxins, Franciscans, Dominics, Trinitaris, Mercedaris i Carmelites, a més de l'Església de Sant Domènec. Els convents femenins de monges varen continuar, (Querol, 2008).

La importància comercial de la ciutat, la constata l'activitat del port, amb les drassanes i el trànsit d'embarcacions. Segons Vinaixa (2006), a les drassanes s'hi fabricaven baixells de fins 2.000 quintals. El trànsit i volum d'acollida i distribució de mercaderies, per via marítima, fluvial i terrestre, d'una banda; i de la qualitat de les aigües, amb els aiguamolls de la zona, eren un factor de risc per a la ciutat, amb epidèmies, infeccions i febres.

La epidèmia de la febre groga de l'any 1821, va causar entorn dos mil morts. La del còlera de l'any 1834, sembla ser que no va produir tanta mortalitat entre la població.

De totes formes, com podem apreciar a la fig. nº9, amb les dades de E. Fabregat (2004), la ciutat de Tortosa manté un fort augment dels efectius

demogràfics entre els anys 1820 i 1860. Bailà (1998), relaciona al seu treball, una serie d'autors que fan referència a la demografia de Tortosa, en aquestes dècades del segle XIX com V. Frigola, que a l'any 1820, comptabilitza 2.471 veïns. De l'any 1830, Galobardes anotava 16.467 habitants i Ruiz-Cliviller per a l'any 1840, compta 19.630 ànimes. Madoz (1848), a la seva obra, dona un cens per a Tortosa de 20.573 (amb Roquetes).

1.8.- La ciutat burgesa. El nou eixample.

A partir de la dècada dels anys quaranta del segle XIX, la ciutat va conèixer millores urbanístiques i una transformació social, malgrat a patir períodes conflictius, com el sexeni revolucionari dels anys 1868-74, i la tercera guerra carlina dels anys 1872-76.

Els canvis socials i econòmics, estan representats per l'ascens definitiu de la burgesia tortosina, que domina les estructures socials i econòmiques, basades en la revolució industrial i els nous sistemes de transports. Aixó va representar dos fets importants per a la ciutat, l'arribada del ferrocarril amb la seva estació, i la progressiva decadència del port i les activitats fluvials.

La ciutat s'allibera del cinturó emmurallat i comença un definitiu procés urbanístic, basat en la planificació de nous models urbanístics, amb nous tècnics civils, sota models planificats i planejaments oficials, que donaran pas a nous i definitius eixamples, amb noves realitzacions morfològiques urbanes. Per a la ciutat de Tortosa, començaran a aparèixer pel seu entramat urbà, exemples d'edificacions modernistes, places, el nou mercat municipal, el nou escorxador i noves zones d'esbarjo com el parc.

Respecte la demografia, existeix certa estabilització a les darreres dècades del segle, per a tornar a créixer amb força a les primeres del segle XX. El primer cens modern de població de l'any 1857, comptabilitzava per a

Tortosa, 24.977 habitants, amb una petita davallada al final del segle amb 24.452 habitants, per a creixer de forma notable a partir del segle XX, Durant la primera meitat del segle XIX, va existir certa dificultat per al creixement de la ciutat, en part pels excedents de la desamortització, i per la contraposició d'interesos dels propietaris de solars fora o dins del recinte emmurallat.

En aquest període, varen existir diversos intents d'eixamplament de la ciutat, degut essencialment al creixement demogràfic experimentat després de la Guerra del Francès. Els enginyers militars van continuar projectant diferents plans d'eixample, principalment cap a l'actual barriada de Ferreries, que no es van concretar.

Els primers plans d'eixample de la ciutat, sempre per enginyers militars, varen ser regulats d'acord a la Llei d'Eixamples de 17 de juliol de l'any 1836. Francisco Alemany, per exemple, va realitzar una serie de projectes durant els anys quaranta. Pero fou la Real Orden de 26 de novembre de l'any 1846, la que va permetre realitzar un projecte, signat el 28 de febrer de l'any 1852 per Manuel Ramón García, Coronel Jefe de la Brigada de Ensanches de Barcelona y Tortosa, amb els criteris urbanístics i les motivacions defensives de la ciutat per al creixement urbà.

L'impuls definitiu tindrà lloc, com en altres ciutats, arran del procés revolucionari de 1868. L'empenta urbana es traduiria en l'enderrocament del sistema emmurallat, que es va produir, a partir de la fi de la tercera guerra carlina a l'any 1877, començant per la muralla del Rastre i la de Remolins.

Un primer intent per solucionar la necessitat de sòl edificable, va estar la construcció del reduït eixample del Rastre. Bastit la primera meitat dels anys seixanta, en el petit triangle de terra que quedava entre les dues línies de muralla que tancaven la ciutat en aquesta zona, i consistent en mitja

dotzena d'illes de cases, situades a la esquerra del barranc, llevar d'una, i destinades a habitatges populars.

El decret d'enderrocament de les muralles va ser aprovat definitivament pel Ministeri de la Guerra el 28 de gener de l'any 1869. Quedava derogada la Llei de muralles que fins aleshores havia impedit l'enderrocament i l'edificació en els terrenys propietat del ram de la guerra. Se cedien els terrenys a la ciutat, fet que va facilitar la venda de solars.

Amb els antecedents de desenvolupament urbanístic de la ciutat cap a la coneguda com a Zona del Temple i d'acord amb la Llei d'Eixamples de 22 de desembre de l'any 1876 i el seu Reglament d'Execució, l'Ajuntament de Tortosa insta, en data 25 de setembre de l'any 1878, al Ministeri de Foment per començar els tràmits per a la concessió i aprovació d'un Pla d'Eixamples per a la ciutat.

La Reial Ordre de 27 de desembre de l'any 1878 i la de 24 de gener de 1879, provoquen el concurs públic d'Eixample de Tortosa. El projecte guanyador és de Sebastián Cabot i és aprovat per l'Ajuntament el 24 de setembre de l'any 1880.

El projecte es basa essencialment en la conservació de la parcel·lació del Ministeri d'Hisenda de l'any 1873, que no es va realitzar, i la seva traça es fa sobre alguns punts fixos que el projecte d'Urbanització de l'any 1877 havia marcat.

El marc físic de l'actuació és l'eixample fins a la línia del ferrocarril i és el que ha arribat fins al nostres dies. No obstant, l'aprovació final del primer Pla es retardarà fins a l'aprovació definitiva de 2 de gener de l'any 1886, quan l'eixample del Temple estava totalment ple, ateses les exagerades demandes de la població un cop es va poder edificar.

Acabada la Guerra Carlina l'any 1876, va començar la fase definitiva d'enderrocament, a partir de l'any 1882, que va finalitzar a l'any 1892. Entre els anys 1885 i 1886, l'autorització de l'eixample es va fer en tres

direccions, Remolins, Ferreries i el Temple. Els traçats, amb espais practicament plans, varen planificar-se amb traça ortogonal, amb carrers rectes i amples.

A Remolins van ser enderrocades la muralla interior, anomenada de la *Cortadura*, i la de la vora del riu. Això va permetre la realització de l'Esplanada, i l'ampliació del barri cap a l'oest, en guanyar terreny al riu.

A Ferreries, el raval de la Creu o del Pont, era el més important. L'enderrocament del cap del pont, degut a l'incendi del pont de barques, va dur a terme, la construcció d'un nou pont, que seran els principals fets per a la nova urbanització d'aquest espai. Els carrers del Comerç, Rambla de Catalunya i Sant Vicent, eren els principals. Completaven la zona de la dreta del curs fluvial els de Roquetes, (fins esdevenir municipi a l'any 1949) i de Jesús, (format per Sant Bernabé, Sant Benet i Jesús vell i nou).

Els altres ravals de la ciutat, presentaven certa discontinuïtat, com els de Sant Llatzer, la Llet i Falcó, a la zona del sud foranurs, i els de l'Horta de Pimpí al nord.

Malgrat aquestes transformacions, el creixement més important de la ciutat es realitzarà a la zona del Temple. L'enderrocament dels baluards de Sant Pere, de la Mitja Lluna, de les fortificacions de la porta de Sant Joan i de la muralla medieval del carrer Teodor González, obren la ciutat en la mateixa direcció que havia seguit l'eixample baix-medieval al segle XIV.

Aquest nou eixample, s'expandeix fins on es va instal·lar l'estació del ferrocarril, que arribarà a Tortosa l'any 1867. Va representar l'ascens social i definitiu de la burgesia tortosina, amb magnífics exemples d'estil modernista, propi de l'època, i va definir una zona urbana benestant, diferenciada morfològicament respecte d'altres com el Rastre o Remolins, que ho va ser de classes socials més populars.

La ciutat dels Eixamples transformarà definitivament la morfologia urbana de la ciutat de Tortosa, amb el pas d'una ciutat tancada, des de la seva

fundació, amb funcions de plaça forta o defensiva, cap a una ciutat moderna i oberta, amb l'ascens d'una nova classe social oligarca, la burgesia.

1.9.- Planificació urbanística. La ciutat dispersa.

La ciutat de Tortosa, de la mateixa manera que la majoria de ciutats del seu entorn geogràfic, durant darrer segle i mig, va passar de ser un espai urbà tancat a una ciutat dispersa. Les ciutats actualment, són consumidors d'espais en totes direccions. Els usos i activitats urbanes, s'expandeixen per tot l'entorn que els envolta, traslladant per mitjà dels sistemes de comunicacions, les morfologies i activitats urbanes.

Aquesta consumició d'espai, està actualment regulada urbanísticament pels diferents plans d'urbanisme, elements essencials de les ciutats, basats amb les legislacions estatals, principalment des del final de la dictadura franquista, i per les normatives de les diferents Comunitats Autònomes, amb el període democràtic.

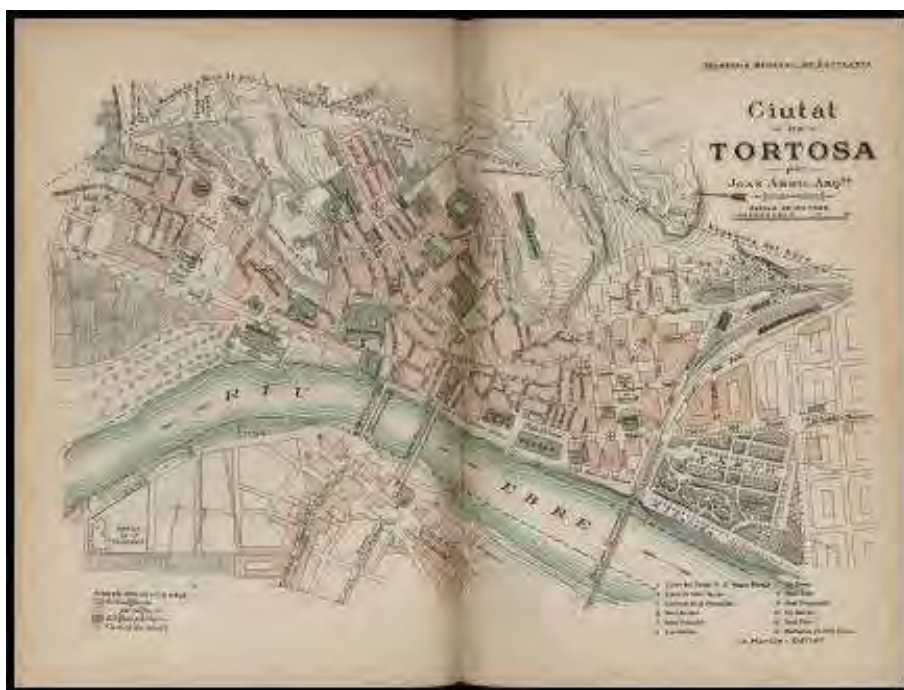
Des de la aprovació del segon Pla d'Eixample de l'any 1900 de Tortosa, es varen realitzar durant el segle XX, una serie de projectes com el Projecte d'Alineacions de la Dirección General de Regiones Devastadas, el Pla General d'Ordenació Urbana de 1964, el Pla General d'Ordenació Urbana de 1986 i finalment el Pla General d'Ordenació Urbana de 2003, aprovat definitivament a l'any 2006, per al creixement progressiu de la ciutat.

Joan Abril, en funcions d'arquitecte municipal, en un informe de 6 de desembre de 1899, posa en crisi el Pla de 1886, ja que s'està edificant fora del perímetre delimitat pel primer Pla. Aquesta circumstància és la determinant per a la convocatòria d'un concurs públic d'Eixample, d'acord a la Llei de 22 de desembre de 1876 i del Reglament de 19 de febrer de 1877.

L'Ajuntament, en data 23 de maig de 1900, acordarà convocar un concurs de projectes per a la planificació de diferents zones de ciutat com el Temple, Remolins i els Ravals de Sant Vicent i de la Creu.

Joan Abril, va realitzar el projecte de plànol aprovat el 1902, on s'incorporen els traçats encarregats pel Banc de Tortosa en data de 19 de novembre de 1895. Es pot deduir que els límits de la ciutat pràcticament no variaran fins a la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) i que la Llei de la II República de 25 d'agost de 1933 no tindrà pràcticament repercussió.

Fig. nº 12.-Plano de Tortosa (1908).

Font.- Joan Abril. Institut Cartogràfic de Catalunya.

La guerra civil, especialment entre els anys 1938 i 1939, va provocar considerables desfetes. Per pal·liar els efectes, es va instal·lar a Tortosa una oficina de la Direcció General de Regiones Devastadas, que tindrà com a missió fonamental la reconstrucció de la ciutat.

La Llei de Régimen Local de l'any 1945, obligava a totes les poblacions a tenir un Pla d'Ordenació. A la postguerra, i fins a l'aprovació de la Llei del Sòl de l'any 1956, l'administració local es regia pels Plànols d'Eixample aprovats amb anterioritat a l'any 1936, part dels quals es va perdre durant la guerra, i per uns altres aprovats per la Direcció General de Regions Devastades.

Als efectes de criteris urbanístics la ciutat no creixerà, restant l'ocupació de les edificacions a aquelles illes traçades per Joan Abril en el Plànol de l'any 1902.

Amb l'aprovació de la Llei del Sòl de 14 de maig de l'any 1956, el Governador Civil, president de la Comisión Provincial de Urbanismo de Tarragona, insta a l'Ajuntament de Tortosa, en data 17 d'agost de 1956, perquè adequi el Planejament Urbanístic a la nova legislació.

L'arquitecte Federico Llorca va realitzar un informe sobre el planejament vigent el 27 de setembre de l'any 1956, base del Planejament modern de la ciutat. El mateix arquitecte redactarà el Pla General de l'any 1964, que donarà com a conseqüència un primer eixample de la ciutat, després de molts anys d'estancament urbà.

El Pla General de l'any 1964 fou la gènesi del Pla Parcial Ferreries Nord, i del conegut com a P.E.R.I. del Temple, tot desenvolupant-se a principis dels anys vuitanta. En aquest ambient s'aprova la Llei 19/1975 de 2 de maig, obligant a la Comissió d'Urbanisme, adequar el Planejament urbanístic a tal efecte.

Manuel Ribas Piera comença l'any 1979 a realitzar els treballs previs que donaran com a resultat final, el Pla de l'any 1986. Aquest nou Pla, provocarà l'eixamplament de zones del Pla Parcial del Temple i el desenvolupament de SUNP de Ferreries i les Oblates, i provocarà la consolidació dels teixits urbans l'any 2000, de les zones d'eixamples nous.

El creixement urbanístic ha estat tot un fet, tal vegada perquè havien passat quasi 75 anys que la ciutat no tenia un creixement físic.

L'Ajuntament de Tortosa va fer l'aprovació inicial del nou Pla d'ordenació urbanística municipal (POUM) el febrer de 2003, i l'aprovació definitiva la va fer el conseller de Política Territorial i Obres Públiques, Joaquim Nadal i Farreras, el 27 de juliol de 2006.

L'equip de govern (Partit dels Socialistes de Catalunya, PSC) considerava que l'anterior pla general, aprovat el 1986, havia quedat obsolet. La capacitat de creixement del municipi estava esgotada i calia un pla que s'adaptés al marc general de la planificació a Catalunya, del Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre i la Llei d'Urbanisme, a fi que permetés classificar més sòl per a acollir els creixements previstos.

De les 21.800 hectàrees de sòl que té el terme municipal de Tortosa, 1.202 seran de sòl urbà, és a dir, un 5,48% del terme. El Pla, reconeix 500 ha de sòl que fins ara era no urbanitzable, si bé estava edificat. Això va fer necessària la redacció d'una declaració d'impacte ambiental.

Les propostes generals del nou POUM es basen en quatre accions urbanístiques:

- La nova vialitat. Per tal de reforçar el paper estructurant del riu en el conjunt de la ciutat, el Pla proposa al marge dret del riu la traça de l'eix de l'Ebre, a prop de la traça del canal de Xerta, enllaçant amb un nou pont sobre l'Ebre. Al marge esquerre del riu, al nord, proposa la creació d'una porta urbana, punt d'arrencada d'un nou pont sobre el riu situat aigües amunt de Remolins. Proposa la incorporació de la traça de l'autovia de l'Aldea com a via principal d'accés al polígon industrial de Campredó.
- En relació amb l'estructura viària urbana, a Ferreries es defineix una estructura vertical suportada sobre la traça de l'avinguda de l'Estadi i a la zona de Tortosa, el Pla recull i ajusta el vial de cornisa del

planejament anterior. La distribució dels grans equipaments urbans en quatre noves zones de creixement. El POUM rescata la centralitat del nucli històric i proposa quatre zones de nous creixements als marges drets i esquerra del riu i al nord i sud de la ciutat actual i sobre les hortes existents Aquests són: L'horta de Pimpí, sobre el barri de Remolins, un espai dissenyat per a la ubicació d'un nou pont i del futur recinte firal. L'horta de Jesús, on se situarà un parc urbà al final del corredor natural de barranc de Cervera, que farà les funcions de connector entre els barris de Ferreries i Jesús. L'horta de Sant Vicent, a la part de Ferreries i sota la traça del tren, donarà cabuda el nou port fluvial. L'horta del Temple serà la reserva de sòl per a la construcció del futur gran equipament docent i esportiu. Aquesta actuació està lligada a la reutilització de l'espai de les instal·lacions ferroviàries i a la definició del nou passeig d'entrada a la ciutat. Aquestes àrees es desenvoluparan amb deu sectors de sòl residencial, amb una superfície de 115,34 ha i 7.497 habitatges, i nou sectors de sòl per a activitats, amb una superfície de 178,07 ha.

- La transformació interior tant del centre històric com dels espais ferroviaris en desús. El centre històric de la ciutat havia patit una degradació del teixit social i arquitectònic. També havia perdut la seva centralitat i havia quedat relegat en un costat. El Pla opera sobre aquesta situació i proposa uns creixements a les hortes dels quatre extrems de la ciutat, que tornen a donar centralitat al nucli històric. També desenvolupa *UN PLA DE MILLORA URBANA PER AL CENTRE, EL PLA INTEGRAL DEL BARRI ANTIC DE TORTOSA (PINCAT)*. L'altra actuació de reforma important és la reutilització de l'espai de les antigues infraestructures ferroviàries, ara sense servei, que es convertiran en una nova àrea de centralitat urbana que

inclourà la concentració d'activitats comercials, lúdiques i d'oci, i l'emplaçament de sostre residencial.

- La definició d'una nova avinguda d'accés a la ciutat. La via d'entrada a la ciutat ha patit un procés que de mica en mica ha transformat aquest eix en una carretera aparador de productes comercials de grans dimensions. El Pla proposa l'ordenació d'aquesta via per transformar-la en el gran eix urbà de la nova ciutat. En un dels marges de la via, amb més profunditat de parcel•la, proposa urbanitzar una franja mixta de residència i activitats econòmiques. A l'altre marge, amb menys profunditat de parcel•la, defineix la creació d'una senda verda de sortida de la ciutat, al costat del canal.

El municipi de Tortosa té en el riu Ebre, el seu principal actiu, com a element estructurador de la nova ciutat, i en les muntanyes de Cardó-Boix i dels Ports, els principals referents paisatgístics. A partir d'aquests elements, el Pla proposa una xarxa d'espais amb valor mediambiental que connecten les serres amb les planes al•luvials del riu.

Dins el sòl no urbanitzable el POUM defineix les figures següents de protecció:

- Els espais protegits, que inclouen aquelles àrees que ja disposen d'una figura de protecció sectorial en l'actualitat, com es el Pla d'espais d'interès natural (PEIN). Per a aquestes àrees es recomana la redacció de plans especials.
- Les zones d'esmortiment d'impactes, que són espais que envolten els espais PEIN, i que es regeixen amb una regulació semblant.
- Els espais que necessiten protecció, que inclouen aquells que una avaluació ecològica ha detectat que precisen protecció, com ara els hàbitats fràgils, rars o degradats. Sobre aquests espais el Pla

determina un conjunt de mesures com n'és el manteniment, la regeneració o la rehabilitació.

- Els corredors, que recullen els espais que connecten les diferents zones protegides per tal que no quedin isolades.

En relació amb els usos, el Pla defineix els elements bàsics del sòl no urbanitzable que en configuren la fesomia, com són l'estructura de la propietat del sòl, les edificacions existents, la xarxa viària rural, la xarxa hidrològica, els camps de conreu, les masses forestals i els elements topogràfics. Aquests elements són regulats per les normes del Pla, per tal d'aconseguir-ne la integració i reduir-ne l'impacte.

L'aprovació del POUM ha estat un procés llarg i laboriós, ja que el tancament dels convenis urbanístics i l'adaptació del Pla a la normativa vigent (Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, Llei d'urbanisme i legislació sectorial) ha requerit successives modificacions.

El gener de 2006, el Pla va ser presentat a la Comissió Territorial d'Urbanisme de les Terres de l'Ebre perquè l'aprovés. Aquesta va acordar ajornar l'aprovació fins que els documents corregissin algunes mancances relacionades amb la delimitació de la zona marítima terrestre.

Una altra dificultat del Pla va ser complir els criteris d'inundació del text refós de l'any 2005 de la Llei d'urbanisme. L'altra qüestió que va bloquejar l'aprovació del Pla va ser la classificació de 500 ha de sòl a la zona del Canalet a Jesús, ja que el Departament de Medi Ambient i Habitatge (DMAH) va considerar que era una superfície massa gran i l'Ajuntament va haver de redactar-ne una declaració d'impacte ambiental.

La Comissió d'Urbanisme va informar favorablement sobre el POUM el juliol de l'any 2006, amb la recomanació de realitzar un estudi precís sobre la inundabilitat i un pla d'emergència per a afrontar inundacions extraordinàries. Durant l'any 2007 aquest planejament va entrar en vigor.

El segle XX va ser el de la definitiva expansió urbana de la ciutat de Tortosa. En aquest període a més, es produeix un fet força important per a la ciutat i el seu creixement morfològic, com és amb la urbanització i ampliació de l'espai urbà cap a la marge dreta del riu Ebre, amb dues noves artèries principals com són la carretera d'unió en Roquetes (recenment adequada amb un nou traçat), la Rambla de Catalunya i el raval de Jesús.

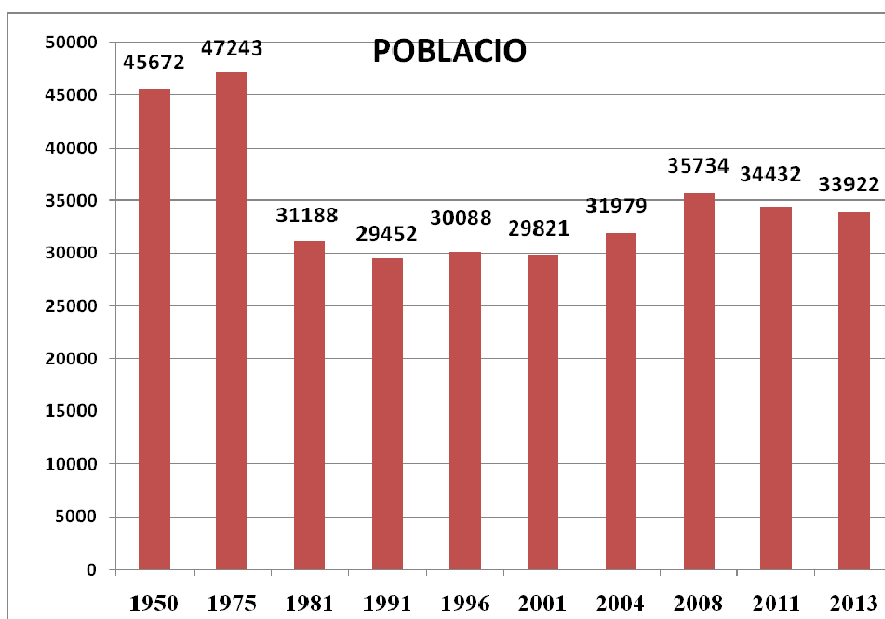
Posteriorment la construcció del nou pont d'Estat cap a 1911, amb el trasllat de l'Església del Roser a la marge dreta del riu Ebre, i la urbanització del carrer de Sant Vicent, varen incidir en l'expansió urbana en el que avui és el barri de Ferreries. La indústria establerta en principi en aquest nou espai urbà, va ser la impulsora del fort creixement urbanístic, ampliant el perímetre i arribant fins a l'oest i el sud, molt prop del terme de Roquetes.

La guerra civil va portar greus conseqüències per a la capital de les terres de l'Ebre, tant de tipus humà com morfològiques, ja que bona part del edificis religiosos i zones de la ciutat varen quedar arrasades, a més del pont de la Cinta.

La reconstrucció de la postguerra, va permetre la reconstrucció del barri de pescadors, al centre, a l'entorn el nou Ajuntament i la plaça d'Espanya. La existència en aquesta zona, dels dos mercats, el central i la peixateria, amb els comerços, l'hi va permetre a la ciutat, durant el segle XX, mantenir unes estructures terciàries comercials i de serveis que s'han mantingut fins a la época actual. A Ferreries la construcció de l'Estadi municipal va reordenar una zona al seus voltants i els accesos viaris a Tortosa. Posteriorment aquesta àrea va continuar ordenant-se, amb serveis assistencials, l'Ambulatori i nou Institut públic d'Ensenyança Secundària Joaquim Bau.

Apareixen nous barris o es reorganitzen en particular a la zona sud, però a la marge esquerra del riu. El grup 13 de Gener, als anys seixanta, es va construir a base d'un traçat ortogonal i de cases unifamiliars, tant de moda avui en dia per les perifèries de bona part de les ciutats.

Fig. nº 13.-Evolució de la població de Tortosa (1950-2013).

Font.- IDESCAT. Elaboració pròpia.

El barri del Temple ha estat en les darreres dècades la zona del gran creixement urbà de la ciutat.

Des de la divisòria de l'eix entre la que va ser la estació del carrilet i el col·legi de les Teresianes, entre el curs fluvial i el ferrocarril, el creixement s'ha basat amb edificacions sota planificació en tancat, malgrat a tenir zones ajardinades. No podem qualificar-la en obert, ni en altura, per tenir sols quatre plantes i la superfície de construcció edificada supera en més de tres quartes parts el total de parcel·la.

La zona de Remolins entre la avinguda del mateix nom i el curs fluvial, és la única de la ciutat que podríem definir com a construcció en obert i altura

de Tortosa, *open planning*, als voltants del campus i edificis de la Universitat Rovira i Virgili, malgrat a ser amb certes reserves, per la alçada, que per motius de nivell freàtic a la ciutat, són de sis plantes.

Tortosa ens mostra en l'actualitat un típic exemple de ciutat fluvial respecte la seva morfologia urbana. Presenta una clara disposició adaptada al curs i terrasses fluvials, amb una particular i variada topografia del relleu que envolta la ciutat, amb un fort consum d'espai perifèric, i sota un nou model de ciutat dispersa.

Aquesta qualificació de dispersa, està clarament marcada per existir barris perifèrics, com Sant Llatze, el Grup 13 de Gener, i particularment les diferents pedanies amb els Reguers, Vinallop, Camp-redó, Bitem i Jesús. Les tres últimes són Entitats Municipals Descentralitzades.

Respecte als efectius demogràfics, Tortosa va passar de tenir quasi trenta mil habitants als inicis del segle XX, als més de 45.000 de mitjants de segle, fet que suposava un augment del 50%.

Existeix però, una forta davallada entre els anys 1975 i 1981, degut a les segregacions de bona part dels municipis del delta, procés que es va produir a finals dels anys setanta, i on evidentment la ciutat va perdre una tercera part de població. No podem olvidar, que Tortosa va ser durant força segles, la segona ciutat d'Espanya, amb el segon terme municipal més extents fins llavors.

Des d'aquest fet, Tortosa s'ha mantingut en torn als trenta mil i escacs habitants, amb el màxim de l'any 2008, degut fonamentalment al procés immigratori estranger.

2- DINAMITZACIÓ I FUNCIONALITAT DEL CASC ANTIC.

Els centres històrics estan sotmesos a profunds canvis funcionals i socials, on s'imbriquen centralitats històriques, culturals, econòmiques, turístiques i simbòliques, i on també es configuren realitats urbanes conflictives, que conviuen amb els canvis i les noves funcions.

El paisatge cultural heretat, és una realitat urbana dinàmica, sota problemàtiques de reorganització interna, bé siguin de reforma, renovació, protecció o recuperació, que sempre han estat presents.

Per tant, no existeix una via única d'intervenció, prevalent d'un costat, els planejaments conservacionistes, i per un altre, per postures emmarcades sota estratègies de recuperació més integral.

Actualment, dintre de les polítiques urbanístiques de les ciutats, les que tenen com a objectiu principal els centres històrics, són de les més importants. Però la planificació urbana, presenta fortes dificultats per adaptar els paisatges del passat a les necessitats del moment present.

Ser les zones més antigues, heretades sota forts processos morfològics, socials, demogràfics i econòmics, després de segles de transformació i destrucció, fan que presenten una serie de problemàtiques particulars tant morfològiques, com demogràfiques i estructurals.

Mobilitat reduïda o escassa, processos de degradació, en molts casos estat de runa, envelliment i pèrdua de població, escassetat de serveis, conflictivitat o marginació, són característiques pròpies dels centres històrics, que precisen polítiques urbanes de rehabilitació complexes, al objecte de recuperar la centralitat perduda, i la funcionalitat social i econòmica, respecte a la resta dels espais urbans.

A Tortosa, les actuacions al Casc Antic varen començar al darrer terç del segle XX, de manera particular i esporàdica amb les actuacions als turons del Sitjà amb la construcció de l'Hospital, i al de la Suda amb el Parador de Turisme, en funcionament des de l'any 1976. Posteriorment es van adequar a Remolins, els Jardins del Príncep a l'any 1991, i finalment la nova biblioteca de l'any 2006, al carrer de la Mercé.

Però, no va ser fins a la entrada en vigor del PGOU de l'any 2003, aprovat definitivament a l'any 2007, quant es va començar la rehabilitació integral del casc històric o antic de Tortosa.

La potenciació del valuós patrimoni històric i cultural de la ciutat, dels seus edificis, teixits i conjunts, la millora i creació de noves infraestructures de serveis, turístiques i culturals, havia de permetre rehabilitar un espai amb tot tipus d'úsos i activitats, per a integrar el seu patrimoni dintre del conjunt urbà de la ciutat.

La actual organització de l'espai, la formen una serie de noves funcions i usos urbans, amb localitzacions i serveis, principalment socials, com els de la administració pública amb les delegacions territorials, els educatius, amb els centres d'infantil i primària, el nou campus de la Universitat Rovira i Virgili i les escoles oficials d'idiomes. Altres són els sanitaris amb l'Hospital Verge de la Cinta. Els jurídics i professionals amb els jutjats i diferents col·legis professionals. Aquest conjunt, han de provocar les sinèrgies definitives per a la desitjada transformació i funcionalitat definitiva de la zona.

En aquest segon apartat de l'estudi, analitzarem els diferents aspectes funcionals, morfològics i estructurals del Casc Antic, amb la delimitació, morfologia i els usos, el gran patrimoni urbà que conté, a més de les estructures demogràfiques, i problemàtiques socials i econòmiques.

Posteriorment, ho completarem amb un anàlisi del PinCAT, actuacions i resultats, per a finalitzar amb la exposició de la nova dinamització i

funcionalitat urbana d'un espai, que representa, com ho fan els centres històrics, la memòria col·lectiva, en aquest cas, de la nostra ciutat.

Per poder analitzar les dades del casc antic, ens basarem amb la zonificació, que l'Ajuntament de Tortosa va delimitar per al Pla d'Ordenació i del PinCAT, i amb les suministrades per la oficina de la gerència del cadastre, i les del padró municipal.

2.1.-Delimitació de l'àrea urbana de l'estudi.

Al moment de iniciar aquest apartat, s'ha de delimitar l'espai urbà que considerem com a Casc Antic. Com hem analitzat a la primera part de l'estudi, la ciutat de Tortosa, al llarg de la seva dilatada història, des dels seus inicis ha estat envoltada per diferents recintes emmurallats.

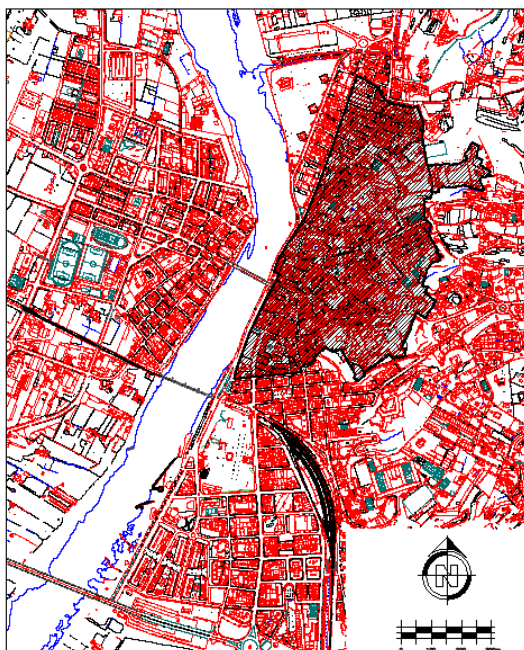
Des del recinte original romà i la ampliació àrab, el primer gran eixample del segle XIV fins a la ciutat moderna militaritzada per darrer cop.

Per les seves característiques, la nostra delimitació del Casc Antic, és per tant, la que va contenir a la ciutat preindustrial, tancada dintre dels sistemes emmurallats. La Tortosa que va perdurar fins al últim terç del segle XIX, i que va donar pas, a partir del segle XX, a la ciutat oberta i dispersa actual.

Els barris o zones urbanes de Tortosa, que componen definitivament aquest estudi del Casc Antic, de nord a sud són: Remolins, amb una diferenciació de la zona del call jueu; Sant Jaume; el Castell; el Rastre; Santa Clara; Montcada; Catedral; el Centre (amb el Garrofer, però la anomenarem normalment al treball simplement com a Centre) i de l'Hospital. A Remolins, analitzarem l'espai original, amb la terrassa fluvial, de 14,5 hectàrees, amb el campus de la Universitat Rovira i Virgili, fins la divisòria del Pavelló, malgrat no estar inclosa, dintre de les 40 hectàrees de la delimitació original del recinte emmurallat.

Morfològicament, és un espai amb una realitat polièdrica, resultat del procés de formació de la ciutat, amb una configuració física i espacial diversa. Els barris són complexos, diferents i amb parcelaris heterogenis entre ells, però homònims interiorment.

Fig. nº 14.-Casç Antic. Delimitació de l'estudi.

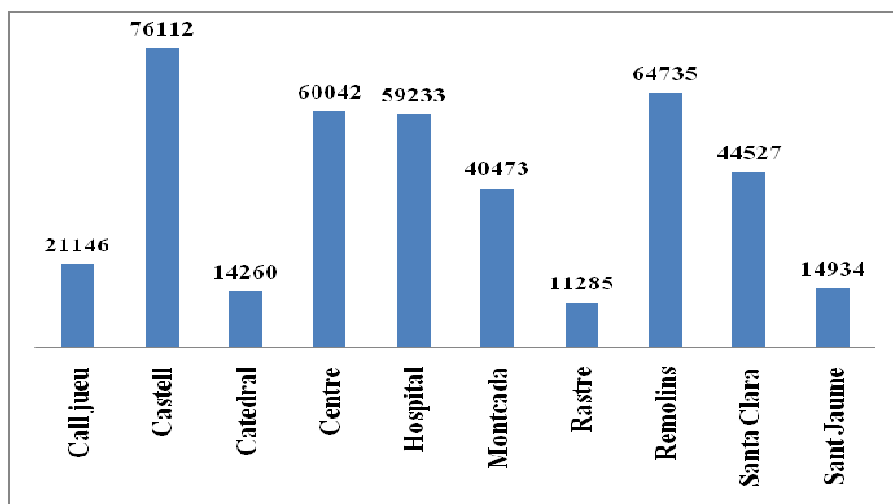
Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

La situació i emplaçament original de la ciutat, encaixonada en una estreta terrassa fluvial a la marge esquerra del curs del riu Ebre, sota dues elevacions, formades pels turons de La Suda i el Sitjà, li han permès al llarg dels segles una particular morfologia i funció urbana.

La topografia diversa del Casç Antic i en general de tota la ciutat, és un component fonamental per entendre les peculiaritats i característiques morfològiques de cadascuna de les zones.

Barris com els de Sant Jaume i Castell, situats en part, a les vessants del turó de la Suda, o els de Santa Clara i Garrofer a les del Sitjà, contenen morfologies diferents i força més complexes, respecte altres com Remolins, localitzat a una zona amb una topografia més planera, a la mateixa terrassa fluvial.

Fig. nº 15.-Casc Antic. Superfícies dels barris (m2.).

Font.- Ajuntament de Tortosa. Memòria del PinCAT. Elaboració pròpia.

Per tant, situació urbana i topografia, són aspectes rellevants de la morfologia viària dels carrers i incideixen sobre l'edificació i ús de sòl. Respecte la parcel·lació i la intensitat d'edificació, trobem una trama urbana construïda força compacta i intensa en general, que combina la presència de peces de sòl molt grans de naturalesa no residencial, amb una extensa trama urbana bàsicament residencial, sobre una parcel·lació

extremadament petita que condiciona totalment la configuració de les illes de cases.

A les zones més elevades dels turons i les vessants, els carrers s'adapten a les corbes de nivell, com als pobles de muntanya del territori, amb els exemples del Mas de Barberans o Paüls, i no mantenen alineacions ni traçats rectes o llergs.

Remolins, és l'exemple de tot el contrari, amb carrers amb bones alineacions longitudinals i de certa llargada (amb la excepció del Call Jueu), per la seva topografia plana. La resta de barris, com Montcada, Catedral, Centre o Sant Jaume, intercalen totes dues solucions morfològiques en base als mateixos criteris. El Rastre, àrea urbana més moderna i petita, ja va tenir una morfologia amb una traça ortogonal i amb regularitat topogràfica en l'alçada dels habitatges.

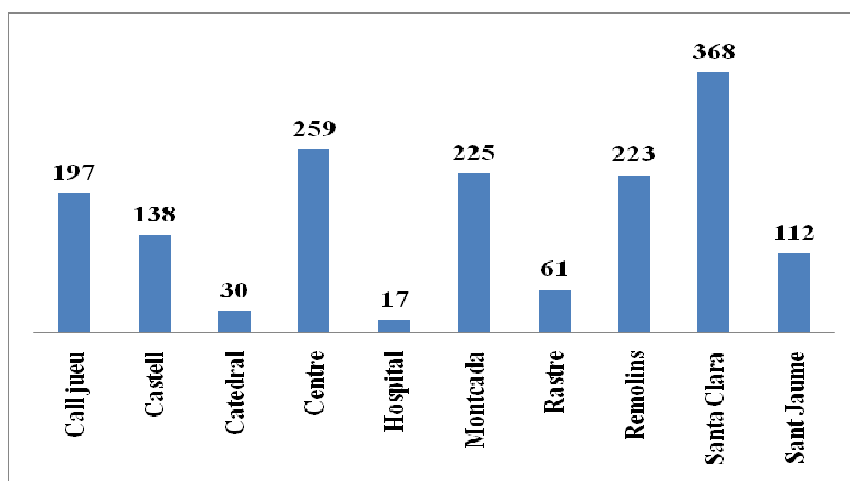
La xarxa viària que configura el conjunt de l'àrea, té les característiques pròpies dels centres històrics, amb carrers de secció estreta i alçades d'edificació que en alguns punts, arriben a ofegar la llum i limitar les condicions d'habitabilitat. Les dimensions més reduïdes poden arribar en casos, a poder tocar les dues línies de façana del carrer amb els braços oberts.

Més del 90% dels carrers del Casc Antic tenen una amplària inferior a 12 metres, i pràcticament el 40%, són de menys de 5 metres. Els carrers amb major secció, es situen en les zones o barris perimetrals, com en els casos dels eixos principals del Rastre, Remolins i Centre.

Els barris assentats a les vessants dels turons, ho fan sobre un terreny de topografia dual. A les dels turons de la Suda i del Sitjà, sobre els que s'assenten els barris del Castell, de Santa Clara i Garrofer, presenten uns forts desnivells entre les parts baixes, més properes al curs fluvial, i les parts altes, entorn als 35 metres, passant de la cota de nivell de 10 a la de

45 metres sobre el nivell de la mar, en un espai reduït, i provocant una considerable quantitat de carrers amb fortes pendents, o inclús amb escales. Si atenem a l'estat general de la urbanització, la situació general es deficitària, tant en nombre d'unitats de carrer, com en metres quadrats de superfície de vialitat, malgrat que les actuacions dels darrers anys, permeten actualment considerar una gran diferència respecte fa pocs anys. Per superfície ocupada de l'espai urbà, Remolins amb el call jueu, és la més gran de totes, seguida dels barris del Castell i del Centre. La Catedral, Sant Jaume i el Rastre, són les àrees de menys extensió.

Fig. nº 16.-Casc Antic. Nombre de parcel·les.

Font.- Ajuntament de Tortosa. Memòria del PinCAT. Elaboració pròpia.

Al Casc Antic de Tortosa, hi ha un total de 1.630 parcel·les. Poc més de la meitat, el 53%, tenen menys de 60 m²., principalment les destinades a residència. Existeixen parcel·les més grans, però de naturalesa no residencial, en particular als barris de la Catedral i l'Hospital, per la funció que desenvolupen, religiosa i sanitària.

Aquest tipus de parcel·lació petita, amb fronts de 5 o 6 metres de llargada de façana, i fondària superior als 10 metres, és semblant al centre històric de Castelló (Querol, 1998).

2.2.- El Patrimoni urbà del Casc Antic.

La dilatada història i importància de la ciutat de Tortosa, està representada per la quantitat i qualitat del considerable patrimoni urbà que presenta, en consonància amb totes les èpoques artístiques, per la pràctica totalitat del Casc Antic.

La reutilització turística del patrimoni cultural, ofereix tot un seguit d'oportunitats per a la recuperació urbana, malgrat que s'ha de ser conscient que el patrimoni és un recurs fràgil i no renovable.

La catalogació i protecció dels bens patrimonials de la ciutat, està dintre del P.G.O.U. actual, amb un document, d'acord amb la normativa de la Llei d'Urbanisme 2/2002 de 14 de març, segons la qual, els plans d'urbanística municipal han de contemplar a la seva documentació (article 59.d), el catàleg de bens a protegir.

Els antecedents sobre la catalogació del patrimoni urbà de la ciutat de Tortosa, varen començar, amb la redacció d'un informe i memòria, realitzat pel director del Museu Arxiu Municipal de l'any 1969, on es feia una descripció dels elements arquitectònics més importants de la ciutat, és a dir, la Catedral, Palau Episcopal, Col·legi de Santiago i Sant Maties, Palau Despuig, Palau Bellet, Palau Capmany, Palau Oliver de Boteller, la Llotja i els Castells.

Igualment, es feia referència a l'aspecte ambiental, definit en punts concrets, com el portal del Romeu, l'antic call jueu, el barri de Santa Clara, i edificis contemporanis, com l'Acadèmia Cots (Casa Brunet), assenyalant,

la seva incorporació al patrimoni urbà, acompanyant l'informe amb un dossier de 41 fotografies.

El dia 26 de febrer de l'any 1976, amb la aprovació del Decret 559/1976, del Ministeri d'Educació i Ciència, declarava Conjunt Històric Artístic el Casc Antic de la ciutat de Tortosa, format pels elements de l'informe de l'any 1969.

El primer Catàleg Municipal de Tortosa, aprovat inicialment al novembre de l'any 1983, va ser redactat com a element complementari del Pla General d'Ordenació Urbana de 1983, aprovat el 8 de gener de l'any 1986, i d'acord amb la Llei del Sòl de l'any 1975.

Aquesta aprovació, seria complementària a totes les figures de protecció existents fins aleshores, com la declaració de Conjunto Histórico Artístico de l'any 1975, els Monuments Històrics Artístics declarats als anys 1931, 1963 i 1974, els monuments d'Arquitectura Militar de l'any 1949, i la llista de l'Annex V de les Normes Subsidiàries i Complementàries de Planejament.

El control i la supervisió dels projectes i obres es realitzaria, per la Comissió Tècnica del Patrimoni Cultural dels Serveis Territorials del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, i en base a les competències transferides pel Reial Decret 1010/1981, en matèria de Patrimoni Històric-Artístic.

L'entrada en vigor de noves normatives, com la Llei de Patrimoni Cultural Català (9/1993, de 30 de setembre), i la nova Llei d'Urbanisme (2/2002, de 14 de març), varen fer necessari la revisió del Catàleg Municipal en base als nous règims normatius.

El Catàleg, es va revisar en base a les noves normatives, i es va adaptar a les noves lleis aprovades pel Parlament de Catalunya, amb noves categories de protecció del patrimoni cultural, d'acord amb el Títol Primer de la llei 9/1993, i per la de 2/2002, per fer coherent el planejament urbanístic

municipal, d'acord amb l'article 69.2, per tal de regular les accions i ordenances de les normes dels plans generals d'ordenació urbana.

L'Ajuntament de Tortosa, en la sessió celebrada el dia 26 de maig de l'any 1999, va resoldre adjudicar la revisió del Catàleg Municipal de Tortosa, per designació lliure, amb el contracte de consultoria i assistència “Treballs sobre el Catàleg i patrimoni arquitectònic per a la redacció de la revisió del Pla General d'Ordenació Urbana de Tortosa”.

Amb un equip interdisciplinar, format per diferents tècnics i especialistes com Raquel Lacuesta i Contreras, doctora en Història de l'art; Joan Martínez i Tomás, arqueòleg; Hilari Muñoz i Sebastià, historiador de l'art; Joan Josep Cid i Castellà, arquitecte tècnic; sota la direcció i coordinació, del doctor en arquitectura Josep Lluís i Ginovart, es va confeccionar, el Catàleg d'Edificis i Conjunts Urbans i Rurals de Caracter Històric, Artístic i Ambiental de la Ciutat i Municipi de Tortosa.

El Catàleg, aporta una informació detallada del Casc Antic, respecte l'antiguitat, característiques i valors de les edificacions més significatives, identificant-les per períodes històrics. De la mateixa manera, ho fa dels edificis, usos, distribució i aspectes constructius.

El actual Pla d'Ordenació Urbanística Municipal, inclou en els seus documents la revisió del catàleg, on es relaciona un conjunt de propostes incloses en l'esmentat document i que el Pla incorpora com a instrument global d'intervenció en el conjunt de la ciutat.

Les noves propostes de regulació, respecte el conjunt patrimonial, parteixen d'un reconeixement previ, s'estructura en tres nivells, que posteriorment serviran per determinar i programar les intervencions que s'aplicaran en el Pla Municipal amb:

1. La localització individualitzada dels elements singulars sobre els que ha estat edificada la ciutat i el territori històric, amb un

inventari d'aquells elements més importants de la cultura patrimonial

2. La identificació dels conjunts i trames urbanes que responen a actuacions urbanístiques ben definides i que caracteritzen de manera singular a certs sectors de la ciutat d'avui.
3. Els enclaus singulars de la ciutat. En aquest tercer grup s'inclouen aquelles àrees específiques de la ciutat, que pels seus valors patrimonials són capaces d'actuar com a motors de requalificació dels teixits limítrofs.
4. Els valors arqueològics del Catàleg. La revisió del Catàleg implica incorporar aquests jaciments i zones arqueològics com un conjunt amb entitat pròpia.

Tortosa, fins al moment de l'enderroc de les muralles, respecte a la seva morfologia, es va caracteritzar al llarg dels segles, per ser un enclau estratègic, militar i religiós.

La cronologia i la història urbana, per tant, ens permeten diferenciar les diferents etapes o períodes. Però aquesta història urbana, també ens permet analitzar a la ciutat, una sèrie de conjunts patrimonials distribuïts per les diferents zones del creixement, que corresponen cronològicament, als diferents estils artístics.

Per intentar oferir una adequada seqüència, històrica i artística, en aquest treball analitzarem, els diferents conjunts patrimonials, militar, religiós, civil, d'equipaments i/o industrials, de cadascun dels grans períodes de la història urbana, és a dir:

1. La ciutat que podem considerar com un jaciment arqueològic, i que es troba per sota de la cota del nivell o superfície actual. Els segles que van entre els orígens, amb la fundació romana fins a la conquesta cristiana al segle XII. La ciutat de Tortosa com a punt estratègic i de frontera.

2. La Tortosa gòtica del període medieval, la de la conquesta cristiana, amb el primer eixample del segle XIV i la reorganització interior.
3. La ciutat del Renaixement.
4. La ciutat militaritzada i del barroc, fins a la fi de l'Antic Règim i el neoclàsic.
5. La Tortosa de l'eixample definitiu del segle XIX, i de les primeres dècades del segle XX, amb les tendències artístiques del modernisme, noucentisme i el racionalisme.
6. La ciutat oberta i dispersa actual.

2.2.1.- El patrimoni arqueològic.

La Tortosa actual està per sobre de la que fou la Dertusa romana i la Tortutxa musulmana. Es desconeixen exactament les traçes originals de la ciutat, en part per la particular geologia del sostrat, i per l'acció del riu Ebre amb les diverses terrasses fluvials formades al llarg dels segles.

Però, malgrat tot, podem situar amb reserves per algunes restes arqueològiques, diferents espais urbans d'aquests períodes com el fòrum, als voltants la zona que ocupa la Catedral i les vesants de la Suda, el antic port fluvial original, per la zona nord, o algunes necròpolis.

De la mateixa manera que la manca de restes romanes, no ens permet apreciar patrimoni romà, si que ho podem fer del període andalusí o àrab. De la mesquita, no tenim restes, malgrat es pot suposar que la seva localització devia estar per la zona de la Catedral.

Clar exponent del període àrab a la ciutat, és la fortificació de la Suda, que domina la ciutat des d'un turó, amb una elevació de 60 metres sobre el nivell del mar.

Va ser construïda per Abd al-Rahman III, quant va emmurallar la ciutat, reconstruint aproximadament el perímetre romà. És el primer exemple de

patrimoni urbà, de tipus militar i defensiu, significatiu sobre la funció urbana de Tortosa al llarg dels temps.

A banda del Castell de la Suda, les drassanes també foren construïdes pel mateix Abd al-Rahman III, cap als anys 944-945, de les quals es conserva una inscripció commemorativa. Posteriorment, foren concedides per Ramon Berenguer IV als jueus de la ciutat, a l'any 1149, per a fer-hi el call. Als vessants de la Suda, a la part de dalt del carrer de la Costa dels Capellans, s'hi trobava el cementiri andalusí.

El conjunt de la Suda, és el testimoni més important de la ciutat del període andalusí.

Amb una superfície en torn als 15.000 metres quadrats, rep el seu nom del pou o suda, que conté i que té una profunditat de més de 45 metres de fondària.

El recinte el formen, el recinte emmurallat, amb un bon estat de conservació, la fortalesa o *alcassaba*, (actual Parador de Turisme amb 2.500 m². edificats del total) i l'antic cementiri o *maqbara*, única necrópolis àrab a cel obert de Catalunya.

2.2.2.- La Tortosa medieval gòtica.

La Tortosa cristiana, és la ciutat de la nova configuració i transformació realitzada des de l'any 1149. La política urbanística del Consell de la ciutat, planeja la transformació d'un espai urbà de tradició islàmica cap a una ciutat nova, amb noves traçes morfològiques i més funcional, si bé, hereta els grans posicionaments de la Dertosa romana i la Tortutxa àrab, sobre les que reedifica els seus grans símbols, la defensa amb el Castell i la espiritualitat amb la Catedral.

La ciutat amplia el seu recinte i creix en superfície, amb el primer gran eixample, que es va dur a terme amb el bastiment del nou recinte

emmurallat. Nous espais urbans, com per exemple la zona del carrer Montcada i Santa Clara, comencen a lluir i presentar una nova jerarquia urbana.

Bona part dels conjunts patrimonials de la Tortosa actual, varen ser realitzats durant aquest període medieval. Les traces d'aquella Tortosa, seran el domini del romànic, malgrat ser escàs, i sobretot el gòtic amb força realitzacions durant els segles XIII al XV.

Magnífics exemples, tant de tipus religiós com civil, són la Catedral, el Palau del Bisbe, els entorns de l'antiga canònica i tots els conjunts que limiten amb la Porta de Palau, els convents i les construccions civils dels palaus de les famílies de la noblesa i oligarquia tortosina.

El Patrimoni defensiu o militar està representat pel bastiment de les muralles, que com a altres zones de Catalunya, es varen impulsar sota el regnat de Pere el Cerimoniós, degut a la guerra amb Castella entre els anys 1356 fins al 1369.

Per a Tortosa, va representar un considerable increment del recinte, que va abraçar tot l'eixample baixmedieval estés vers mitjorn (Bailà, 1998). Regularitzaria el perímetre, incloent-hi els terrenys erms, els barris jueu i sarraí, tot i tendint a diluir els murs interiors coincidents amb l'antiga medina.

Un element clau va ser la localització dels convents de Sant Francesc i Santa Clara, instal·lats a mitjants del segle XIII, a les vessants sud del turó del Sitjà, que foren, com totes les zones conventuals de la època, llocs d'atracció de població (Querol, 2008).

Del conjunt de muralles medievals, que varen tenir una llergada de quasi tres kilòmetres de perímetre, queden actualment traces romàniques a la Suda, la torre de Túbal i la de la Punta del Diamant, i parts dels murs gòtics a la zona de Remolins i del Rastre.

De la de Remolins, amb el pas de ronda, i la torre del Celio o Gran, i al carrer de la Figuereta, el portal dels Jueus, que tancava el call. De la del Rastre és conserva un fragment amb dues torres, a la zona del antic col·legi dels Josepets i del convent de Sant Joan, i els portals de la Bassa i de l'Oliver, per l'accés al castell.

La morfologia urbana presenta per tota la zona intramurs, les traçes pròpies del període medieval. Al voltants del centre de poder central, s'articula la ciutat que podem qualificar com gòtica.

Del turó de la Suda cap al riu, i aprofitant la topografia, carrers i cases van omplint progressivament l'espai urbà, que desgraciadament avui ens presenta una degradació i un estat de runa lamentable i nul com a patrimoni cultural.

Al nord, a Remolins, el call jueu i la moreria, en especial el primer, encara és remarcable actualment. Del primer, queda un clar exemple morfològic urbà, fet que no podem expressar de l'assentament sarraí. Formaven tots dos, part de la que es va denominar, la Tortosa de les tres cultures, com en altres llocs de la península, per exemple a Toledo.

El call o calls jueus de Tortosa, representen actualment, un dels patrimonis urbans més importants del país, per la seva conservació morfològica, toponímia i percepció urbana.

Localitzats a Remolins, i dividits pel traçat del carrer Major, entre els carrers de la Vilanova, al nord; de Jaume Tió, al sud; la muralla a l'est, i la Avinguda Felip Pedrell a ponent, el call jueu, manté la disposició viària i habitatges pròpies de la cultura medieval jueva.

La impotència del call jueu, permet a Tortosa ser un dels membres principals, de la *Red de Juderías de España-Caminos de Sefarad* des de l'any 1998.

Aquesta zona urbana formada per la Suda, i delimitada entre el curs fluvial i Montcada, va ser durant el període medieval, el centre de la activitat

política, administrativa i religiosa de la ciutat, malgrat el progressiu trasllat de part de la oligarquia tortosina cap a la zona sud.

El conjunt patrimonial gòtic, tan religiós com civil, és un dels exemples més importants de la ciutat. La seva localització urbana va estar principalment als voltants de la parroquia de Santa Maria.

El patrimoni religiós de la ciutat, està representat en primer lloc, per la Catedral. Desgraciadament del romànic, si bé fou present al moment de construcció de la primera Seu tortosina, a l'any 1158, sota l'advocació de Santa Maria, no es conserven més que unes poques restes de murs i alguna finestra.

La Catedral és un dels exemples més notables del gòtic català. Construïda sobre la anterior romànica. El bisbe Arnau de Llordat, va col·locar la primera pedra al bell mig de l'absis, el 21 de maig de l'any 1347, i va ser consagrada pel bisbe Gaspar de Punter a l'any 1597. Fou finalitzada al segle XVIII, amb les obres de la façana barroca.

La seva longevitat constructiva temporal, ens mostra una successió d'estils artístics, des del gòtic fins al barroc.

La planta és basilical, amb tres naus separades per pilars i amb capelles laterals entre els contraforts, amb volta de creueria quadrangular, que a l'absis són en forma de trapezi i triangles.

La capçalera la forma un absis semicircular, amb doble girola, única a Catalunya. La primera formada per la prolongació de les dues naus laterals, i la segona per les capelles radials amb una separació entre l'absis i la girola amb dos nivells d'arcs ogivals.

La disminució progressiva de l'alçada dels cossos de l'absis, deambulatori i capelles radials, aconseguixen el poder tenir tres nivells de vitralls que inunden de llum l'interior del temple.

La nau consta de cinc trams, amb voltes de creueria sostingudes per grans pilars. Per la diferència entre l'alçada de la nau central, les naus laterals i les

capelles, van permetre la col·locació de vitralls als dos murs superiors per a la il·luminació de l'interior. Els arcs ogivals dels finestrals així com els de les capelles, van rebaixant els arcs ogivals a mesura que s'avança cap als últims trams dels peus del temple.

A destacar, entre les capelles, la del Baptisteri, per conservar una pila baptismal octogonal del segle XV, amb l'escut de Benet XIII, i la de la Mare de Déu del Roser, per contenir el sepulcre de Joan de Girona, del segle XV, el més espectacular de la catedral.

Presenta el temple, una sèrie de retaules, com els de l'altar major, dedicat a la Mare de Déu de l'Estrella, antiga titular de la Catedral, construït a mitjans del segle XIV, de fusta policromada i daurada, realitzat l'any 1351 amb clara influència italiana.

La part escultòrica consta de vint-i-quatre escenes, que narren la vida de Jesús i la Verge Maria, repartides al llarg de tres pisos i en vuit carrers. A una capella del deambulatori a la part posterior de l'altar, es trobava *el retaule de la Transfiguració*, de l'últim terç del segle XV, i atribuït al taller del pintor Jaume Huguet. És una de les peces més significatives i vistoses del tresor catedralici de Tortosa.

Altres retaules adornen la Basílica, com el de la *Mare de Déu de la cadenera*, de Pere Serra, el del *Nom de Jesús*, del segle XVI, i el del *Roser*, realitzat a la segona meitat del segle XVIII, totalment rococó.

El claustre de la Catedral, del segle XIII, es troba adossat al mur sud. És de planta trapezoidal, amb galeries cobertes i formades per arcs ogivals sobre columnes amb capitells sense decoració. A la porta d'accés al jardí del claustre, els capitells estan tallats amb escenes de la passió de Crist i són de l'època tardoromànica.

A les parets del claustre hi ha una interessant col·lecció de làpides funeràries medievals amb epígrafs de personatges relacionats amb el capítol de canonges, a més de sis curiosos rellotges de sol.

Al mur que dona a la capella del Sagrari, es troba *la làpida trilingüe* (llatí, hebreu i grec). En el seu entorn es troben les dependències de l'antiga canònica, entre les que estan el refector, l'aula Major, el dormitori, l'aula Minor i l'arxiu capitular.

Un altre gran exemple del patrimoni gòtic és el Palau Bisbal. Localitzat entre la Catedral i el curs fluvial, en origen, actualment entre els carrers Creuera i Avinguda Felip Pedrell. Aquest edifici, va tenir com a gran impulsor al bisbe Berenguer Prats (1316-1340).

Existeix en front d'aquest, l'antic Palau d'estil romànic, malgrat no es pot visitar, conserva elements estructurals com contraforts, arcs i columnes interiors.

L'edifici gòtic, fou construït al segle XIV tot i que ha sofert alteracions al llarg del temps, com l'ampliació realitzada al segle XVIII, amb un edifici adjacent posteriorment al segle XIX.

Respon al model de palau medieval organitzat al voltant d'un pati interior, com el nucli principal de la construcció, amb una àmplia escala voladissa, que permet l'accés al primer pis, on es conserven dues galeries, formades per arcs ogivals sobre esveltes columnes i capitells amb decoració vegetal.

En aquest mateix primer pis, s'hi localitza la capella del Palau, l'element més destacable del conjunt, a la que s'accedeix a través d'una espaiosa sala gòtica.

La magnífica façana interior de la capella està esculpida i presenta un imponent conjunt escultòric amb restes de la policromia original. L'interior de la capella el complementa una magnífica volta de mitja estrella que s'aixeca sobre petites voltes raconeres. Al palau s'hi troba l'Arxiu Històric Diocesà.

La construcció de edificis sumptuosos, civils i religiosos, fou un dels elements per a la bellesa i utilitat urbana de la ciutat durant els segles XIV i XV, d'acord amb els nous conceptes del gòtic.

La ciutat presenta, un nou urbanisme i funcionalitat, amb nous carrers, rectes i amples, i zones obertes com les plaçes, que necessitaven edificacions monumentals, per configurar un nou espai urbà, trencant amb la tradició del romànic, tancat, fosc i lúgubre.

Aquesta nova bellesa i prestància urbana, arribarà amb una sèrie de construccions, els palaus de les principals famílies de la ciutat, portals, zones comercials i altres de tipus religiós conventual.

El Palau Despuig, del segle XV. D'estil gòtic, amb un pati, escalinata exterior lateral i galeria d'arcs apuntats sobre columnes quadrilobulades, ha sofert força alteracions a llarg del temps.

La portalada d'accés presenta un arc de mig punt i grans dovelles. A l'interior hi ha l'enteixinat un dels habitacles superiors i el de la planta baixa amb pintures medievals.

El Palau Oriol. També conegut per Bellet per ser residència del Marquès d'aquesta nissaga, s'hi accedeix per la portalada adovellada amb arc de mig punt. La façana presenta a més, finestres rectangulars i lleugerament atrompetats i és coronada per una galeria d'arcs rebaixats.

El Palau Oliver de Boteller. Situat anteriorment vora riu i traslladat l'any 1962 al solar entre el carrer Canvis i el carrer de la Ciutat, lloc que ocupà l'Ajuntament a l'Edat Mitjana.

De la construcció original de finals de segle XV és conserva la seva façana, austera i emmerletada, que presenta dos cossos de diferent altura, separats per una motllura horitzontal i té finestres rectangulars. El portal d'entrada és de mig punt amb grans dovelles. A destacar en aquest edifici, la Font gòtica a l'exterior, que va ser en origen del mercat o de la plaça de les cols.

Al carrer Montcada, el Palau Abària. Bastit com a casa-palau, encastellada amb una torratxa a cada angle, el promogué la família Abària de la qual prengué el nom.

El Portal del Romeu. És un dels més emblemàtics de la ciutat emmurallada. Porta d'accés del camí de Sant Jaume, amb una edificació del mateix estil, a la cantonada del carrer de la Vall. Per a canalització de la vall, ens permet apreciar, l'antiga peixateria, al trobar el carrer la Rosa, i el desguàs urbà al riu, del mateix estil gòtic, la popular "*boltonera*".

La resta de barris o espais urbans, no gaudeixen d'un conjunt patrimonial tant dens i possiblement amb menys qualitat de conservació. Malgrat això, existeixen exemples de l'estil gòtic a la ciutat, particularment a la de l'eixample fins als portxos i habitatges originalment gòtics de la plaça i carrer de l'Àngel.

El Convent de Santa Clara. Va ser un dels primers de l'Ordre a Catalunya i és el més antic de la ciutat, data de l'any 1283. Destruït durant la guerra civil de 1936-39, encara es conserven dues ales del claustre de la primera construcció, del gòtic provençal, amb arcs trilobulats sostinguts per columnes adosades.

Als seus voltants, es va formar un dels barris més populars de la ciutat, amb una morfologia viària de carrers estrets amb un considerable desnivell, des del seu origen al carrer Montcada fins al turó del Sitjà.

La Llotja de Tortosa. És un meravellós exemple del gòtic català, i que va ser model a seguir per la resta de les llotjes del regne.

Construïda entre els anys 1368 i 1373, a la riba esquerra del riu Ebre, prop de l'actual plaça de la Pau. Va ser un dipòsit de mercaderies, que esdevingué un punt de negoci i contractació com a exponent de la importància mercantil de la ciutat.

A meitat del segle XVII part de l'edifici va ser destinat a arsenal militar i, finalment, a l'any 1716 va deixar de funcionar com a centre de comerç de la ciutat. L'any 1933, la llotja fou traslladada pedra a pedra als jardins modernistes del Parc Teodor González.

2.2.3.- La ciutat del Renaixement.

La Tortosa renaixentista dels segles XVI i XVII, es concentra principalment, als voltants dels Reials Col·legis i al interior de la Catedral.

La ciutat incorpora en aquests segles, els valors de la cultura italiana en competència amb la pròpia València, i l'arquitectura, l'orfebreria, la pintura, la impremta i l'ensenyament, renoven la ciutat.

El conjunt patrimonial arquitectònic renaixentíste més important de Tortosa, està format per tres edificis, concentrats al carrer de Sant Doménec.

El formen, el Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties; el Col·legi de Sant Doménec; i l'Església de Sant Domènec. Les tres són del segle XVI, i representen l'exponent d'una Tortosa, cultural i humanista, amb una certa irradiació de la seva influència a la resta de Catalunya. El conjunt està considerat un exemple únic d'arquitectura renaixentista.

El Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties, conegut popularment com a Col·legi de Sant Lluís, va estar fundat al segle XVI per Carles V. La seva funció inicial fou l'educació dels moriscs, i acollí més tard, després l'expulsió d'aquells, els fills de famílies sense recursos per a la seva educació.

L'edifici s'estructura entorn d'un pati renaixentista, al qual s'accedeix a través d'una monumental portada. La composició s'articula en una superposició piramidal de tres cossos, fet que fa pensar, en una connexió amb els models constructius aragonesos del moment. El cos inferior presenta un arc de mig punt amb columnes de fust acanalat i capitells compostos a banda i banda, que sostenen un entaulament amb decoració de grotesc en el fris.

Aquest matéix tipus de decoració es repeteix en els pilars exteriors, que sostenen dues figures alades. El segon cos, recull la imatge de l'escut

imperial, amb l'àliga bicéfala, flanquejada per dos figures i esfinxs entre els quals es dibuixen dues monumentals volutes. Aquest cos el remata un frontó triangular, què serveix de base al tercer, en el qual apareixen les figures de Sant Jaume i Sant Maties, situades en sengles nínxols.

El conjunt està coronat per la figura d'un àngel, què li atorga un cert regust gotitzant, fet que caracteritzarà bàsicament el Renaixement català. En el cas del pati, datat a l'any 1564, sembla clara la vinculació amb l'arquitectura renaixentista italiana i se'n pot considerar un exemple únic a Catalunya. La construcció presenta dos nivells de galeries, formades per arcades de mig punt i sostingudes per columnes de fust llis, amb capitells dòrics en el primer nivell i jònics al següent.

És singular la solució que es dona als angles del pati. El suport, queda resol mitjançant l'aparellament de columnes, què es fonen encastades a una pilastra posterior. Actualment, el pati presenta una tercera galeria d'arcs molt rebaixats, què pot ser posterior. Al mig del pati es troba situat un pou. Cal destacar la monumentalitat de tot el conjunt, reforçada pel dens programa iconogràfic que presenta. La barana de la segona galeria, es converteix en un fris decoratiu, esculpit amb les efígies i els escuts dels matrimonis reials de la Corona d'Aragó, des de Ramon Berenguer IV fins a Felip IV.

Els carcanyols del primer nivell presenten el que s'ha identificat com a relleus de jueus i moriscos dins de medallons. Al segon nivell trobem esculpits els bustos de profetes i apòstols. El tetramorf, representa als quatre angles interiors a la planta baixa del pati, mentre que a la segona galeria de la part exterior apareixen quatre carasses que semben representar els quatre vents.

Col·legi de Sant Jordi i de Sant Domènec, de l'any 1578, era en origen un convent dominicà. Només es conserva la senzilla portalada renaixentista de dos cossos. Sota l'escut imperial de Felip II, es pot llegir la inscripció

“domus sapientiae”, és a dir, casa de la saviesa, per ser l'antiga universitat. La data de l'any 1578, es troba a l'arc de mig punt de la portalada i l'heràldica dels dominics, es troba als carcanys.

L'església de Sant Domènec, de l'any 1585, és d'una sola nau, amb capelles laterals. Fou construïda al segle XVI, inicialment sota l'estil gòtic. Destaca la nau central amb volta de creueria i la gran portalada de tres cossos. El primer, amb un arc de mig punt emmarcat en dues parelles de columnes jòniques a cada costat; el segon, amb un fris amb fornícules per a cinc figures. Es remata amb un frontó corb trencat. L'escut del bisbe Izquierdo presideix la portalada. Actualment rehabilitada com a Espai Sant Domènec, des de l'any 2007, recull actes culturals i institucionals de la ciutat.

De l'interior de la Catedral, podem destacar principalment, el cor renaixentista, realitzat per Cristóbal de Salamanca, entre els anys 1587-93, (malgrat que va morir avans de finalitzar l'obra). Realitzat amb fusta de roure procedent de Navarra, està format per 47 setials al pis superior, representant figures de sants, i 28 al pis inferior amb decoració de talla geomètrica.

Altres realitzacions foren, el Palau de la Diputació del General, del segle XVI, que va ser la seu dels representants dels ciutadans en les Corts Generals o Diputació del General, òrgan que més tard es convertiria en la Generalitat.

2.2.4.- La militartzació urbana i el barroc.

La Tortosa dels segles XVII i XVIII, va representar per a l'entorn de la ciutat una gran transformació morfològica urbana. La religiositat, amb la contrareforma, i les guerres, dels Segadors primer, i de Successió posteriorment, porten implícita una forta militarització del perímetre

emmurallat, i una reorganització interior amb una serie de realitzacions de tots tipus d'usos i funcions urbanes, sota un nou estil, el barroc.

Des de mitjants del segle XVII, la ciutat de Tortosa, va estar definida per un enfortiment del sistema emmurallat i defensiu. La historiografia, ens indica, la construcció de la fortificació en tres etapes, (Bailà, 1998). La primera als anys quaranta del segle XVII, amb el cap de Pont i una avançada del dors del castell. La segona a principis del segle XVIII, amb el bastiment dels forts de Tenalles i Orleans, i l'enfortiment de la zona del Temple i Sant Francesc, amb els baluards de Sant Pere i Sant Joan, a més del revellí de la Mitja Lluna. La tercera, entre els anys 1730-40, amb la construcció dels quarters, al turó del Sitjà. Totes sota una nova concepció artística com fou el barroc, i un altra militar, de tipus defensiu, com fou la concepció d'un element nou, el bastió angular.

Actualment, la ciutat, malgrat l'enderroc del sistema emmurallat iniciat a finals del segle XIX, encara ens permet apreciar una serie de conjunts de les fortificacions, amb un acceptable estat de conservació, en gran part degut a iniciatives populars i ciutadanes. Entre les principals, podem enumerar:

- Avançades de Sant Joan. Aquest conjunt fortificat, comença a bastir-se a la segona meitat del segle XVII. Comprèn dos cossos de fortificació de l'època i un tram de fortificació anterior. L'accés a l'interior urbà es realitzava pel primer cos de fortificació. Aquest bloc fortificat, presenta un ampli fossat allargat i acabat en punta de fletxa. Forma part d'un sistema més complex, però podria pròpiament ser totalment independent. El cos superior, està dominat per diferents fortins i baluards, enllaçats entre tots ells, primer per les avançades, camí d'accés, revellí, baluard cobert, cos de guàrdia, fossat principal, patí d'armes, contramuralla nord i sud i fossat interior. El segon cos de fortificació està format per dos baluards de

planta poligonal, units per un pany de muralla. A l'extrem oest, s'adossa a la muralla del segle XIV, separada del conjunt del segle XVII, per un fossat estret i profund. Finalment hi ha el tram defensiu del segle XIV, al qual s'uneix tot el complex defensiu que s'ha anat edificant al llarg dels diferents períodes històrics.

- Fortí del Bonet. Formà part del segon recinte defensiu del Rastre. L'íntegra bàsicament, un únic baluard envoltat per un fossat estret. Element defensiu de caràcter individual, què lliga al mateix temps amb l'entramat de fortificacions urbanes, mitjançant muralles com les del Rastre dels segles XVII-XVIII. El cos principal té la planta poligonal i adaptada a la plataforma del monticle on s'ubica. El seu interior conserva dos nivells (en l'inferior es conserven dues naus subterrànies i en el superior espitlleres i troneres per a l'artilleria). Les dues naus de volta de canó, foren destinades probablement a polvorí. Exhibeix un gran escut heràldic d'una personalitat no identificada.
- Sector de Fortificacions del Turó del Sitjar. Portal de Tarragona i baluards de la Victòria, de les Creus i del Sant Crist. Té el seu antecedent en el traçat medieval que es remunta com a mínim a la dècada de l'any 1340 però que assolí la major efervescència constructiva en els llenços de muralla entre els anys 1367 i 1369. El traçat conservat correspon a l'obra de fortificació iniciat a la segona meitat del segle XVII, quan tot el recinte emmurallat fou adaptat a les noves necessitats militars de l'època. L'únic element medieval, és l'antic portal de Tarragona, també dit de Santa Clara o del Miracle, i la torre de planta octogonal que s'hi adossa. El sistema de defensa emprat, anomenat Vauban, comporta una transició del bastió circular o quadrat a l'angular i, així doncs, les torres medievals quadrades són substituïdes per baluards bastits amb planta poligonal, amb

l'orientació adequada per cobrir tots els flancs de la muralla, i preparats per a la instal·lació de peces d'artilleria. El baluard de la Victòria, mitjançant dos trams de muralla, està connectat amb el fortí del Bonet i el baluard de les Creus. Un altre llenç monumental del segle XIV baixa a Santa Clara i el Rastre. Des de les Creus a la Victòria es conserva una fossa de notables dimensions.

- Fort d'Orleans. Construït al sector més meridional. Pren el seu nom del Duc d'Orleans, qui ordenà bastir-lo, un cop els francesos s'establiren a la ciutat durant la guerra de Successió. S'aixeca sobre una plataforma elevada de gran valor estratègic i de difícil accés. Comunicava originalment amb el recinte fortificat del sector del Sitjà. El conformen dos semi-baluards, un de traçat triangular i l'altre de planta poligonal, tancat en un espai interior molt irregular. A la part superior hi ha nombroses troneres per a les peces d'artilleria i algú flanc amb espitlleres i a l'interior es localitzen càmeres estretes i restes d'altres dependències subterrànies.
- Fort de Tenaces. Obra de fortificació exterior, sense flancs. La seva construcció es realitzà probablement, a la primera meitat del segle XVIII, i el seu sistema defensiu donà resposta a les noves exigències militars de l'època. Fou concebut com avançada defensiva del sector nord de la muralla de Remolins. Tenia una capacitat d'allotjament per a cent homes. A finals del segle XIX, quan desaparegué el Govern Militar, no fou venut a la ciutat i excepcionalment passà a mans privades.

Pel que fa referència a l'interior de l'espai urbà, per tot el conjunt sorgiran exemples puntuals. El sector del carrer Montcada, és el que presenta un dels conjunts patrimonials principals, amb construccions civils i religioses com el Seminari Conciliar, el convent de la Puríssima, i les esglésies dels Dolors i de Sant Antoni.

De l'antic Seminari, no en tenim pràcticament restes, al estar enderrocat recentment, per a fer la construcció de les noves delegacions territorials de la Generalitat. Apuntarem, que ubicat al carrer Montcada, fou un gran conjunt arquitectònic, que posteriorment esdevindria en institut de secundària i acabaria acollint, entre els anys 1970 i 1982, l'escola de la Mercè.

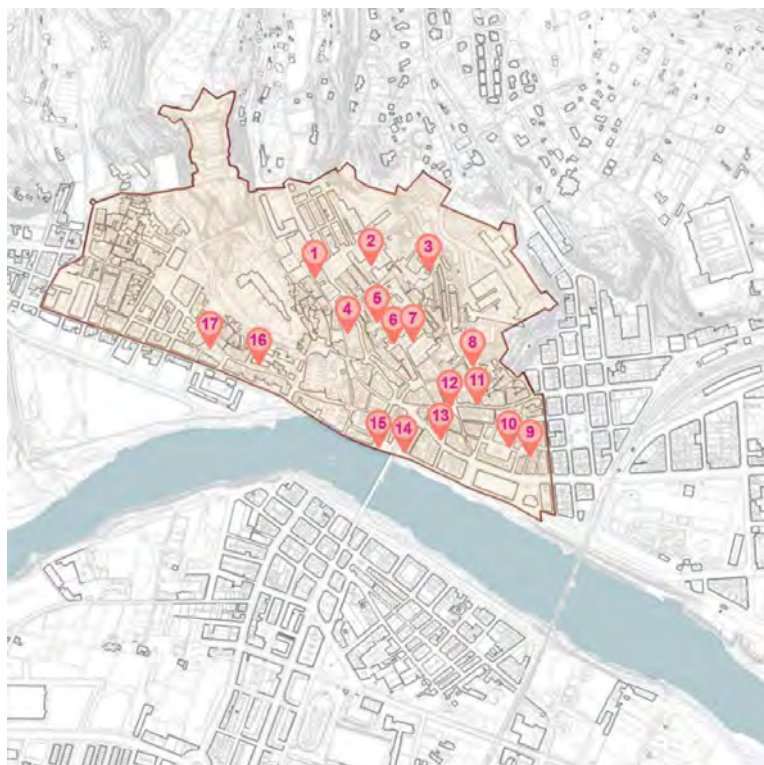
El convent de la Puríssima, edificat sobre l'antic palau Montcada, es va inaugurar l'any 1644, al mateix carrer. El recinte monacal, abastà un magnífic edifici entre els més antics de la ciutat. L'interior de l'església mostra el retaule de marbres i jaspi de l'altar major. Es troba flanquejat per dues pintures laterals a l'oli. La volta està decorada amb motius florals i esgrafiats, i la cúpula, amb alta llanterna i sense tambor, és a terç punt. A més de la capella, que conté el sepulcre del bisbe fundador, destaca l'altar del veneradíssim Sant Crist de la Puríssima, de l'any 1635. És una magnífica peça escultòrica barroca i reflecteix plenament l'esperit contrareformista de l'època.

L'església de Sant Antoni, lligada a la confraria dels pagesos de la ciutat, la més antiga de la ciutat, data de l'any 1358. En els primers temps s'ubicarà en part de les dependències del convent de Santa Clara. Posteriorment anirà variant la seva ubicació, però sense sortir del carrer Montcada. En aquest eix viari és on es construirà el primer temple a l'any 1446. A l'any 1652, s'ubica al lloc que perdura. Llavors, era ocupat per la primitiva casa dels Boteller i els Oriol.

No es transformarà en temple fins al segle XVII, deixant-nos fins als nostres dies, la part baixa del palau, zona que van respectar amb la portalada de mig punt. El temple consta d'una sola nau, amb tres capelles laterals i cor elevat, amb l'adjunta casa de pagesos, de la ciutat de Tortosa. Al lllindar de la que fou la muralla de la zona del Rastre, tenim dos clars exemples del barroc. El convent de Sant Joan, situat a la plaça Sant Joan,

construït a l'any 1734, per a les monges hospitalàries de Sant Joan de Jerusalem; i l'antic hospital, (actual jutjat).

Fig.- nº. 17.- Centres Religiosos catòlics del Casc Antic (Excepte la Catedral).

1- Sant Domènec.	10- Capella de Sant Josep.
2- Convent de Sant Joan.	11- Convent de Sant Blai.
3- Convent de Santa Clara.	12- Capella de l'Àngel.
4- Convent de la Mercé.	13- Capella de la Puríssima Sang.
5- Església dels Dolors.	14- Convent del Roser.
6- Església de Sant Antoni.	15- Capella de Sant Roc.
7- Església del Seminari.	16- Convent del Miracle.
8- Església de Sant Francesc.	17- Església de Sant Jaume.
9- Capella de Sant Pere.	

Font.- Diòcesis de Tortosa.

L'església dels Dolors, d'estil barroc, formava part del convent de les germanes del Sagrat Cor. Va ser construïda entre els segles XVII i XVIII. Més al sud de la ciutat, l'església de Sant Blai, està llindant en un espai sota un fort procés de degradació urbana, i en casos de runa.

Al carrer la Rosa, el palau Capmany, és un bon exemple d'arquitectura barroca civil. L'edifici presenta un pati, enmanisat i neoàrab, i és un dels pocs palaus tortosins que ha conservat el ràfec de la façana.

La façana fou possiblement construïda al darrer terç del segle XVII, en el solar que a l'any 1626 pertanyia al noble Jaume Oliver. L'any 1868, es va construir, al saló principal del palau, una reproducció del granadí Pati dels Lleons i l'edifici fou conegut popularment com l'Alhambra.

A la Catedral el barroc, està present a l'exterior, a la façana principal o de ponent i a la porta de l'Olivera; i a l'interior, a la capella de la Verge de la Cinta.

La façana principal, encarregada als voltants de l'any 1625, es va inspirar en els exemples de l'arquitectura italiana, especialment la romana del segle XVI. El projecte, es va anar portant a terme de forma irregular, a partir de l'any 1730, amb el cos de la façana fins al fris decoratiu. No es va considerar enllestida fins a l'any 1757, després d'una simplificació clasicista.

Formada per cinc cossos, separats per pilastres, amb capitells decorats i coronats per una cornisa motllurada i amb decoració vegetal. A la part central es troba la porta d'entrada flanquejada per dues gruixudes columnes i amb un frontó superior de forma curvilínia.

La Capella de la Verge de la Cinta, a la Catedral, coneguda també com a Capella Reial, és una luxosa obra barroca, de dimensions més grans que les altres capelles. Consta de planta llatina, coberta amb volta de canó de dos trams, i amb una gran cúpula sobre petxines al creuer. Iniciada la seva

construcció l'any 1672, està decorada a base de jaspis i diferents tipus de marbre.

A la capçalera, té un retaule de marbre amb la imatge de la Verge de la Cinta, patrona de la ciutat, de l'any 1822. A l'altar, dintre d'una fornícula, es troba una urna d'argent, de l'any 1727, amb decoració de fulles, fruits i àngels, on es guarda la relíquia de la Santa Cinta.

Emmarquen aquest altar dues grans columnes de jaspi amb capitell daurat amb una cornisa, que en el seu centre està la representació de la Verge de la Cinta, entre àngels i núvols tot tallat en marbre.

En una part més inferior i a tots dos costats es troben les escultures de sant Pere i sant Pau també en marbre. Conté decoració, amb frescs i pintures.

2.2.5.- La ciutat de l'eixample. El modernisme i altres tendències.

A partir de la fi de l'Antic Règim, Tortosa al igual que altres ciutats de l'entorn, va ampliar, reorganitzar i envellir el seu espai urbà, que va donar lloc a una nova morfologia urbana, adaptada als temps de la revolució industrial, amb les noves tendències artístiques, i l'ascens de la nova classe social i econòmica dominant, la burgesia.

La nova oligarquia, referma la seva posició dominant amb el definitiu enderrocament dels sistemes emmurallats. El nou eixample donarà pas definitivament a la ciutat oberta a partir de finals del segle XIX, i finalment dispersa, cap als inicis del segle XXI.

Amb l'expansió urbana, apareixen nous espais, que desplaçen els centres vitals de la ciutat. La burgesia, canvia la morfologia i usos del sòl urbà, amb noves construccions d'habitatges, infraestructures adequades als nous sistemes de transport, i es creà la necessitat d'integrar espais verds, d'esbarjo i culturals dins l'entramat urbà. Amb aquesta finalitat, es construeixen llocs per al lleure amb passejos, jardins, treatres i societats.

El patrimoni urbà, va reflectir els nous estils, i la ciutat de Tortosa presenta una sèrie de realitzacions, per dues zones urbanes principalment, la central i la del eixample sud, que foren els nous espais del poder municipal i social de la classe dominant dels segles XIX i XX.

L'eixample, es desenvoluparà principalment al llarg de dos eixos, el carrer Cervantes, com perllongació del carrer Sant Blai, centre urbà aleshores, i l'actual avinguda de la Generalitat, com a nou eix de la ciutat i de les comunicacions amb la resta del territori.

Aquests dos nous eixos, contenen una rica mostra dels estils d'arquitectura que van conviure a l'època. Ens hem de situar als inicis del segle XX, per entendre la configuració burgesa de l'eixample de Tortosa i com les diferents famílies benestants es van anar situant en aquest nou barri, abandonant altres llocs de la ciutat, en busca de comoditat, sol, aire, salubritat, fama i prestigi tant social com econòmic.

Neoclassicisme, eclecticisme i modernisme, són els estils principals, del gran patrimoni que envelleix la ciutat, i que l'hi donarà una gran prestancia i relevancia fins al moment actual.

De tots els estils arquitectònics, el modernisme serà el principal. A l'eixample, s'instal·larà la classe burgesa, i, per tant, serà on hi trobarem els principals exemples d'arquitectura modernista.

En aquest moment, hem de fer una apreciació i indicar, que algunes edificacions que analitzarem, queden fora de la zona del Casc Antic, objecte d'aquest estudi, però pertanyen als moviments artístics de l'època i formen, per tant, part del conjunt patrimonial de la ciutat.

El conjunt patrimonial del Neoclassicisme, el podem apreciar a la zona de Catedral, amb exemples com el Passatge Franquet i la Casa Climent, i altres com la Casa de Gil de Frederic, la Casa Ravanals i la Casa Fustegueres.

El Passatge Franquet. Comunica els carrers Canvis i Ciutat i dona accés als habitatges per dues grans escales ubicades al bell mig del pati o passadís i enfrontades entre si. Dalt la portalada que s'obre a cadascuna de les dues vies ciutadanes, es pot llegir el seu nom i la data 1877, any de la seva construcció.

Per la tipologia de la seva estructura, fou un dels edificis més innovadors de la ciutat del segle XIX. Presenta una decoració a base de motlures que copiaren alguns del edificis construïts a l'època.

La Casa Climent, al carrer Montcada, de l'any 1910. Es fa evident l'orde que segueix la composició vertical de les obertures. El mirador, cantoner i d'estructura de fusta, dóna singularitat a l'edifici. La façana principal, esgrafiada amb decoració vegetal, fa ressaltar les balconades que llueixen boniques baranes de ferro forjat.

L'eclecticisme, té com a grans exemples la Casa Brunet, la Casa de Josep Sabater i la Casa Bau.

La Casa Brunet. Situada al carrer Cervantes, és un edifici neobarroc de principis del segle XX. L'edifici, format per una planta baixa i un primer pis, trenca la contundència i el pes del seu volum amb la decoració de les pilastres i els frontons, amb les motlures i la cornisa superior. Donen un contingut dinamisme i confereixen un caràcter molt barroc a l'edifici.

La Casa o Clínica de Sabater. Situada a la plaça d'Alfons XII. L'edifici té l'estructura clàssica, si atenem a la severitat i l'ordenada disposició de les obertures. Presenta una marcada influència oriental amb motius decoratius egipcis. Destaca el treball de forja i fusteria. La porta d'accés és flanquejada per dues esfinx pètries.

La Casa Bau, al carrer Ramon Berenguer IV. Realitzada entre els anys 1914 i el 1915, d'estil eclèctic. Destaca la galeria d'arcs sobre columnetes a la planta baixa suportades per columnes cilíndriques de cànon curt amb

capitells de decoració floral, i el mirador del primer pis al centre de la façana.

Altres obres de l'eclecticisme són al carrer Teodor González, la Casa Franquet (lo Fuster) i al carrer Cervantes la Casa Margenat i la Casa Albacar (amb traçes modernístes).

A mig camí entre l'eclecticisme i el modernisme, construït entre els anys 1884 i 1887, el Mercat Públic, situat a l'avinguda de la Generalitat. És una peça de gran interès dins de l'arquitectura eclèctica catalana.

Amb una estructura metàl·lica que suporta la coberta, l'edifici té una única nau amb una gran espai diàfan a l'interior. Presenta una arquitectura més massissa i menys colorista. L'estructura predomina sobre la decoració, i la pedra sobre el maó i la ceràmica.

D'altra banda, a Tortosa, el modernisme arribà de ple, de la mà de qui serà arquitecte municipal, Pau Monguió i Segura, que el desenvoluparà tant en l'àmbit de l'obra pública promoguda per l'Ajuntament (Escorxador, certs espais del Parc municipal), com en l'habitatge (Casa Piñana, Casa Grego, Casa Matheu, Casa Pallarés).

L'Escorxador Municipal estava situat a l'avinguda de Felip Pedrell, a Sant Jaume i prop de Remolins. La seva construcció entre els anys 1906 i 1908, la forma un recinte de planta rectangular, amb una estructura de pavellons en què es combinen els espais tancats i oberts.

La construcció bastida en pedra, maó i ceràmica, mostra formes i colorisme que l'apropen als conceptes constructius mudèjars. La façana principal té dos cossos d'alçada. L'inferior format per set arcs rebaixats sobre pilars quadrangulars de maó, i el superior, dividit en tres sectors, cadascun ocupat per un arc de major llum, també rebaixat, sobre pilarets de maó.

Emmarquen lateralment aquesta façana dos pavellons de planta quadrada i més alts, coberts amb un teulat de quatre aigües i oberts per finestral de

mig punt peraltats. Els arcs, anteriorment descrits s'obren a un espai tancat disposat paral·lelament a la façana.

Perpendiculars a aquest àmbit hi ha diversos pavellons de planta rectangular separats per patis oberts. Des del punt de vista decoratiu, són interessants els coronaments esglaonats de les dependències, amb formes geomètriques i aplicacions ceràmiques de tema vegetal.

Pedra, maó i ceràmica verda i blava donen un caràcter colorista a l'edifici. Està un perfecte estat de conservació, per la rehabilitació dels darrers anys, i aplega diversos usos culturals.

Tortosa disposa de notables exemples d'arquitectura modernista, la majoria a la zona d'eixample, entre el carrer de Cervantes i de l'avinguda de la Generalitat, però també en altres zones de la ciutat central.

La Casa Grego, situada a la plaça de la Catedral. Construïda entre els anys 1907 i el 1908. En lloc de ceràmica i maó, presenta aplicacions en relleu, i la decoració geomètrica és substituïda per la vegetal, a diferència de les anteriors. Aquesta és la protagonista dels quatre cossos en què s'organitza la façana. Fa de capitell, a manera d'enormes mènsules, dels pilars del cos inferior i emmarca les finestres dels cossos segon i tercer. A més, serveix d'acabament de la cornisa corba del pis superior. Les diverses formes de les finestres, el dinamisme de la línia corba, tant decorativament com estructuralment, i la multiplicitat de formes vegetals són els elements que defineixen la façana.

La Casa Pallarés, a l'avinguda de la Generalitat. Fou realitzada entre els anys 1906 i el 1907. De planta quadrada, la façana principal té un cos amb dues terrasses, una coronant l'edifici i l'altra penjada sobre mènsules, a la qual s'accedeix, des d'una dependència alta oberta a cada costat per tres finestres.

Els murs frontal i posterior de l'habitatge, a la part superior de sota del voladís, són decorats dividits en dos cossos per una cornisa força ampla de

ceràmica i de maó. Les finestres també tenen aquest tipus de motlures a la meitat superior. Els angles de l'edifici són reforçats per carreus de pedra.

La Casa Pinyana. En front del parc, també a l'Avinguda de la Generalitat. La primera planta té la façana exterior concebuda com una gran tribuna i es troba dividida en tres cossos, per arcs entre parabòlics i de mig punt, perfilats amb decoració de trencadís. Aquí s'aglutina la diversitat decorativa i formal de les manises, els motius vegetals i la forja per sorprendre. Destaquen els finestrals i la singular cresteria, una barana de pedra i ferro.

La casa Matheu, al carrer Cervantes. Té els murs encoixinats i una decoració, en relleu molt pla, que es distribueix per tota la façana del xamfrà, on s'obre un mirador ornamentat amb sanefes vegetals.

Altres exemples d'arquitectura civil modernista a la ciutat són al Centre, a la zona de la Plaça Agustí Querol, amb l'edifici de López Vergés, l'antiga farmàcia Sanmartí i l'antiga botiga de Canivell, la Casa Lamote de Grignon, antic hotel Siboni, a la zona de la Plaça de l'Àngel, construït als inicis del segle XX, i la de la farmàcia Vergés al carrer la Rosa.

L'any 1848, es construeix un modest passeig de moreres que, poc a poc, va anar guanyant terreny fins l'any 1880, moment en què absorbeix la zona coneguda com al camp dels Titests. Aquest és l'origen del Parc Municipal Teodor González. Situat a la zona de l'eixample del Temple, ocupa una superfície de 46.600 m². De traça i concepte modernista, va substituir al Passeig de Ribera, per la construcció del mercat municipal.

El modernisme de caràcter religiós està present a l'Església de la Reparació, amb un origen eclèctic, al carrer de la Mercè, de l'any 1903, amb una maravellosa cúpula; i al carrer Cervantes, amb el Convent de les Serves de Jesús.

Existeixen per la resta de l'espai urbà, més exemples d'aquests postulats artístics, a Ferreries, amb les cases modernistes de Llorca i Camós, o l'Església del Roser.

Les diferents corrents com el noucentisme, queden representades per obres com l'antic Banc d'Espanya, actual seu de la UNED, al carrer Cervantes. El monumentalisme academicista el podem apreciar a l'edifici de l'antic cine F  mina, al carrer Teodor González, i el nou Seminari Diocesà, actual col·legi de la Sagrada Família, que domina tota la ciutat; i el que va ser l'edifici del banc Hispano Americano, a la plaça Alfons XII.

Per a completar el patrimoni urbà la nova plaça d'Espanya, amb l'Ajuntament de la ciutat, sota un estil noucentista de posguerra, construït a l'any 1950, a l'antic barri de pescadors, destruït durant la guerra civil del 1936-39.

2.3.- Característiques demogràfiques. Un espai d'immigració.

La població de Tortosa, a l'any 2014, amb dades suministrades per l'Ajuntament,   s de 34.610. Al nucli principal hi viuen 27.334 persones, el 80,66% del total, i la resta a les diferents ped  nies del terme.

Al Casc Antic estan empadronats 5.565 habitants (juliol 2014), fet que representa una densitat mitjana de 137 habitants per hectàrea, inferior a la del total urbà que està amb 155 Hab./Ha.

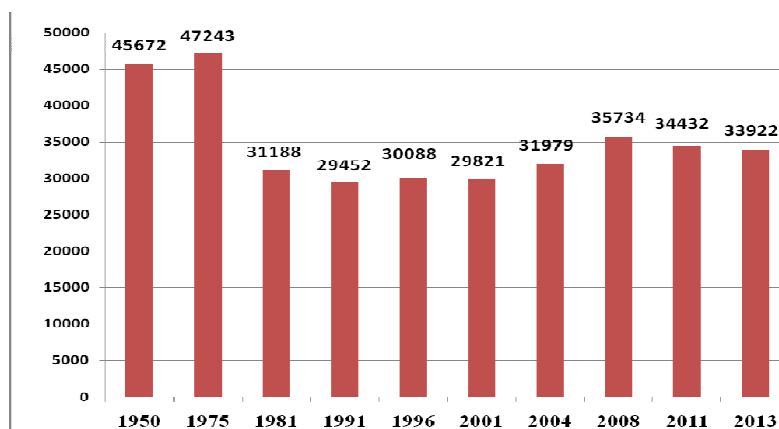
L'Ajuntament ens ha suministat les dades dels diferents districtes, que per raons obvies no coincideixen amb la divisió individualitzada dels barris del estudi, actualitzades a 31 de juliol de l'any 2014, i que ens serviran per analitzar, malgrat sigui agrupant els barris, la demografia del Casc Antic.

El Districte 1, secció 1, està format pels barris del Centre, amb el Garrofer i l'Hospital. El mateix districte 1, secció 5, és per als de Santa Clara, Montcada i el Rastre. El Districte 3 secció 1, per als de Catedral, Sant Jaume i Castell, i finalment la secció 3 d'aquest districte   s per a Remolins, tancan al nord, fins a la zona que delimitava el recinte emmurallat.

Amb aquestes dades, hem de destacar que les majors densitats de població són a Remolins amb 189 Hab./Ha. A continuació, els barris de Santa Clara, Montcada i el Rastre amb 153. La zona formada pels barris de la Catedral, Sant Jaume i el Castell presenten la densitat més baixa amb 96 habitants per hectàrea. La zona Centre, amb el Garrofer i l'Hospital te una densitat de 123 Hab./Ha. Malgrat això, pensem que hem de deduir la zona de l'Hospital, per no contenir població, al estar només ocupada per les instal·lacions sanitàries, fet que suposa una densitat per als barris de Centre amb el Garrofer de 244 Hab./Ha., la més elevada del Casc Antic.

La evolució demogràfica de la ciutat va tenir una davallada a finals dels anys setanta del segle passat, per les segregacions de les poblacions del delta. Recordem que Tortosa va tenir, durant força anys, un dels termes municipals amb més extensió en superfície de l'estat.

Fig. nº18 .-Tortosa. Evolució de la població.

Font.- Idescat. Elaboració pròpia.

Des del segle actual, va existir una certa recuperació demogràfica, afavorida fonamentalment pel fort procés de la immigració. Aquest creixement, compensa les caigudes de població originària del Baix Ebre i la de la resta de l'Estat, que veuen reduït el seu pes en el conjunt dels residents. La població de Tortosa presenta, una estructura segons origen,

similar a la del conjunt de les Terres de l'Ebre, diferenciant-se únicament pels pesos relatius dels nascuts a la comarca i a la resta de comarques catalanes.

Actualment a l'any 2014, la població d'origen immigrant a Tortosa, la formen 6.536 persones, de 84 nacionalitats diferents, que representen el 19.4% del total urbà.

El procés de la immigració a Tortosa ha presentat una considerable evolució al llarg de les darreres dècades. Als inicis del tercer mil·lenni, representava el 2,9% de la població resident a la ciutat, superant el 10% a l'any 2004. Posteriorment, el percentatge va augmentar fins al 21,1% a l'any 2008, arribant al 25,4% de l'any 2009, que va ser el percentatge màxim.

A partir d'aquest moment, va començar a baixar de manera notable. Durant el període 2013-14, el descens ha estat del -9,63%, del total de població immigrant a la ciutat. Evidentment la crisi econòmica, ha estat la responsable d'aquests processos, que possiblement són de retorn i progressius.

Fig.nº19.- Origen de la població de Tortosa. Grups principals, any 2014.

PAIS	TOTAL	%	HOMES	DONES
Espanya	27916	80,66	13623	14293
Marroc	2276	6,58	1352	924
Romania	1081	3,12	559	522
Pakistan	732	2,11	527	205
Xina	245	0,71	122	123
Ecuador	228	0,66	122	106
Moldavia	226	0,65	105	121
Regne Unit	172	0,50	90	82
Ucraïna	155	0,45	88	67
Colòmbia	105	0,30	51	54

Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

Els principals grups, per nacionalitats, que resideixen actualment a la ciutat, a l'any 2014, són els magrebins amb un 6.58%, seguits dels romanesos amb el 3,12% i paquistanesos amb el 2,11%, sempre sobre el total de població de la ciutat.

Per col·lectius i respecte a la població d'origen estranger, la major presència al municipi, és per als provinents del Marroc, amb un 33,82%, del total de població immigrant, seguits pels de Romania, amb un 16,1%, i els del Pakistan, amb un 11,7%.

Aquestes tres nacionalitats, són les que més han davallat des de l'any 2009 fins a l'any 2014. De totes, el col·lectiu pakistanès ho ha fet en un 39%, el romanès en un 29%, i el marroquí en un 20%. Respecte al darrer any, s'observa una estabilització de la població romana, mentre que la pakistanesa continua reduint-se, amb un 15% més, uns nivells superiors a la marroquina que han baixat un 10%.

El Casc Antic, ha estat un gran receptor d'aquest procés immigratori, que li ha permès, repoblar una zona urbana, afectada des dels anys vuitanta del segle passat, per un clar procés de despoblació, amb el trasllat de bona part de la població autòctona, cap a altres espais més moderns de la ciutat, amb millors condicions morfològiques, d'habitabilitat i usos urbans.

Actualment, la població total del Casc Antic és de 5.565 habitants. D'aquestes, 2.185 persones, són d'origen immigrant. Això significa que el 33,43%, del total de la població immigrant de Tortosa, està empadronada als diferents barris del Casc Antic, superant en més de 14 punts la mitjana urbana.

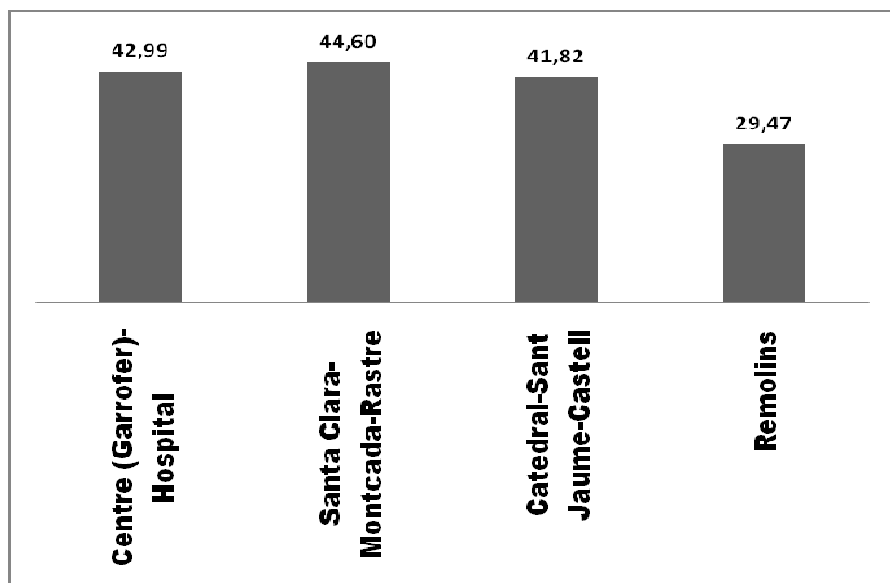
Les dades encara són més importants si les considerem sobre el propi context de l'àrea de l'estudi, ja que sobre la població total del Casc Antic, la població d'origen immigrant representa el 39,26%. D'aquests més del 78% és de fora dels països de la Unió Europea, amb un fort increment de persones procedents de l'Àfrica subsahariana, així com les que procedeixen

del subcontinent indi. De fet, el 20% són del Marroc, romanesos un 7%, d'Amèrica llatina i asiàtics un 6% i subsaharians un 2%.

Pensem que amb aquestes dades percentuals podem qualificar el Casc Antic de Tortosa, com un espai urbà, **amb una demografia caracteritzada per la immigració.**

Fig. nº20.-Casc Antic. Efectius demogràfics (grups d'edat i sexe) i percentatges de població immigrant, (any 2014).

	HOMES			DONES		
	0-14 ANYS	15-65 ANYS	65 O MÉS	0-14 ANYS	15-65 ANYS	65 O MÉS
Centre (Garrofer)-Hospital	94	594	92	76	443	164
Santa Clara-Montcada-Rastre	157	556	80	130	428	120
Catedral-Sant Jaume-Castell	76	429	58	66	283	97
Remolins	165	543	102	156	523	133

Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

De la població restant autòctona o nacional, el 60,74%, hi ha un elevat percentatge d'ètnia gitana, en bona part nouvinguda en les darreres dècades d'altres ciutats mediterrànies, localitzada preferentment al barri del Castell.

Pràcticament, excepte Remolins, totes les zones del Casc Antic, presenten uns percentatges de població immigrant que superen el 40%. Els màxims són per als barris de Santa Clara, Montcada i el Rastre on es podria qualificar que la població autòctona i la immigrant està al 50%, principalment als dos primers barris.

La zona del Castell, força degradada, és un barri en crisi, per presentar greus dificultats de rehabilitació, amb un gran nombre d'efectius demogràfics d'origen o ètnia gitana.

A partir de la dècada dels anys vuitanta del segle passat, al produir-se la despoblació del Casc Antic, pel trasllat de població autòctona, cap a zones més modernes de la ciutat, s'inicia una arribada de persones basicament formada per ètnia gitana, procedent de Murcia i València, entre altres poblacions, amb pocs recursos econòmics, i que varen ocupar les cases desocupades del nucli històric, amb uns preus de lloguer baixos.

Bona part d'aquestes famílies, no va poder realitzar una correcta rehabilitació dels habitatges, i cada cop més, la degradació física del barri va derivar cap a una forta tendència al deteriorament, i en casos a la ruïna, amb un considerable índex d'exclusió social.

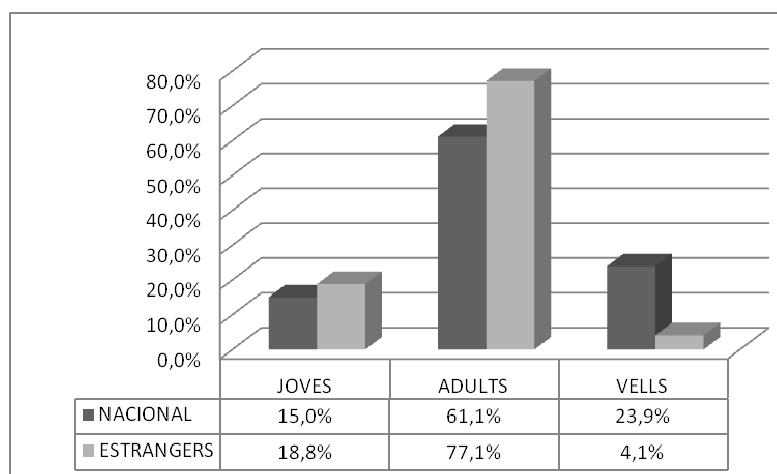
La distribució demogràfica per sexes, a l'any 2014, per al conjunt de la ciutat de Tortosa, presenta una lleu majoria dels homes amb el 50,25%, i el restant 49,75% és per a les dones. Al Casc Antic, els homes també superen a les dones, malgrat a ser el percentatge lleugerament superior que a la resta de l'espai urbà, amb el 52,94%. Del total de població autòctona o nacional de la ciutat, 27916 persones, predominen les dones amb el 51,2%, i referma la tesis sobre els efectes que representa la població d'origen estranger, per l'efecte decisiu sobre les tendències demogràfiques del conjunt urbà.

Per zones o barris del Casc Antic, llevat de Remolins, on no existeixen pràcticament diferències, la resta presenta majors taxes de població masculina, però amb percentatges superiors a la mitjana urbana. La zona formada per Catedral, Sant Jaume i Castell, és on es donen les més elevades amb el 55,80%. A Santa Clara, Montcada i el Rastre són del 53,91%, i el Centre amb el Garrofer i la zona del Hospital són semblants amb el 53,32%.

Els percentatges masculins són fortament majoritàris respecte a les dones, principalment amb els immigrants paquistanesos, amb un 75,6%, seguidament pels marroquins amb el 62,6%, i finalment el 51,4% dels romanesos.

Fig. nº21.- Origen de la població, per grups edat a Tortosa, (any 2013).

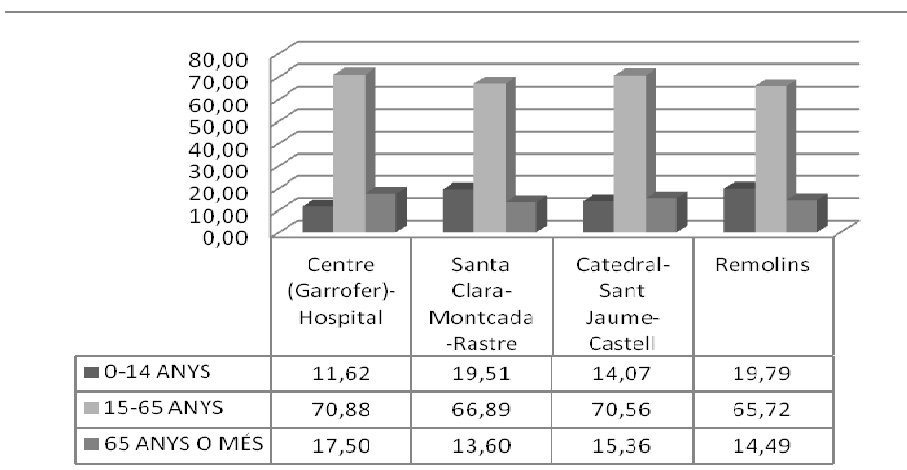
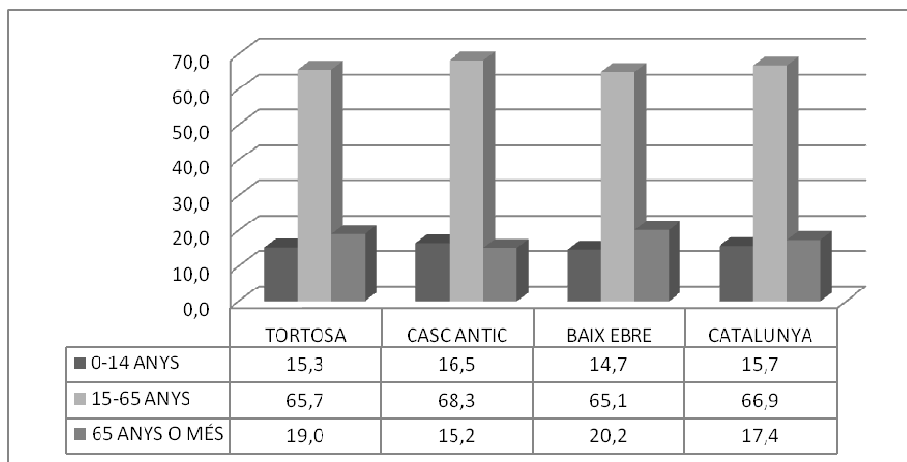

Font.- Ajuntament de Tortosa, Univ.Rovira i Virgili. Elaboració pròpia.

En principi, podem deduir, que els africans i asiàtics, en un primer estadi venen els homes, i quant la situació laboral està consolidada, es produeix el retrovament familiar, cosa que no ocorreix amb els europeus, possiblement per cultura, proximitat, ciutadania europea o per la millor preparació o qualificació professional.

L'origen de la població, per grups de edat, dintre del conjunt urbà, i amb dades de l'any 2013, indica com es pot apreciar a la figura nº21, quel rejuveniment de la població de la ciutat de Tortosa, es deu fonamentalment, al capital humà provinent de famílies d'origen estranger.

Fig. nº22.- Percentatges grups d'edat. Tortosa i Casc Antic, (any 2014).

Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

El grup de joves, fins als 15 anys, de la població nacional representa el 15%, i el 18,8 per a la d'origen estranger. Per al grup dels adults, entre els 16-59 anys, els percentatges són del 61.1% per als autòctons, i el 77,1% per als estrangers. Finalment, el grups de persones majors, a partir dels 60

anys, per a la població espanyola el percentatge és del 23,9% i per a la immigrant del 4,1%.

El grup de població autòctona entre els 60-64 anys, presenta taxes del 4,5%, que demostren una tendència cap al envelliment, amb un augment del grup dels adults, fins als 64 anys fins a taxes del 65,6%, i un descens dels vells fins al 19,4%. Per tant, tenim una població jove d'origen immigrant i la població més envellida és pràcticament nacional.

Segons dades de la Càtedra d'Economia Local i Regional de la Universitat Rovira i Virgili, l'estructura de població per edats a Tortosa, es situa a mig camí, entre la mitjana de la de les Terres de l'Ebre i la de Catalunya. L'increment de població, experimentat durant la darrera dècada ha provocat un lleuger rejuveniment de la població, la qual cosa ha permès que el percentatge de població de 65 o més anys, es reduís en gairebé tres punts al llarg de la dècada.

Les estructures demogràfiques per grups d'edat del Casc Antic, presenten clares diferències respecte les de la ciutat, la comarca i el país. Les principals estan amb els percentatges del grup dels adults. Respecte al grup de població més jove, els barris del Casc Antic, presenten millors taxes que a la ciutat, i per tant amb millor relleu generacional. Destaquen els de Santa Clara, Montcada, el Rastre i Remolins, en particular la zona del Call Jueu.

El grup de persones adultes, presenta percentatges elevats al Centre, Hospital, Catedral, Sant Jaume i el Castell, on superen el 70%.

Les zones de població més envellida, major de 65 anys, són més baixes que a la ciutat, a la comarca i al país de manera clara. Malgrat tot, el Centre, i particularment Garrofer i Hospital, presenten les taxes més importants, semblans a la mitjana catalana.

El fet de ser un espai d'immigració, com l'hem qualificat, amb majoria de població masculina i les característiques de la situació laboral, són les responsables, que incideixen sobre el fort descens percentual del grup de

població vella, possiblement per processos de retorn al finalitzar la edat laboral.

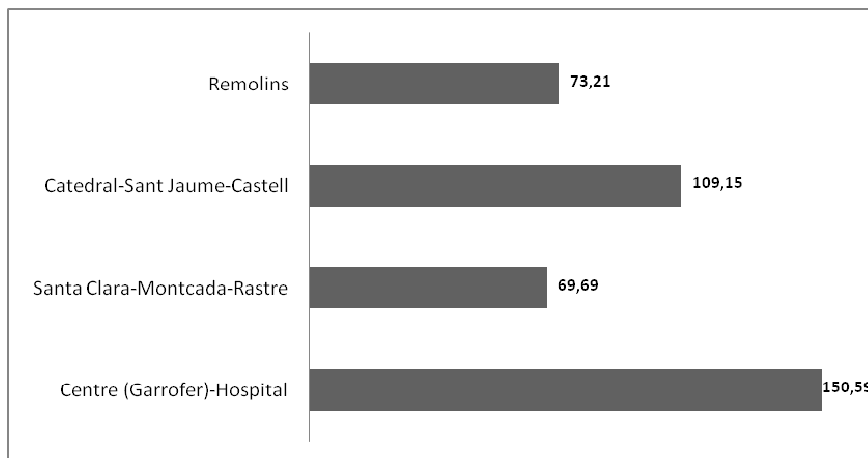
La població de Tortosa, en general, mostra una tendència cap a l'envelliment, superior a la resta de Catalunya. L'índex d'envelliment a la ciutat és del 123,7%, i per al país de 110,3%. Malgrat això, és inferior a la de la comarca del Baix Ebre, que presenta un percentatge del 140,8%.

Però a més, la ciutat presenta una taxa elevada de sobre-envelliment amb un 20,46%, superior a la de Catalunya que està en un 17,55%. La comarca, marca un percentatge semblant a Tortosa, amb un 20,46%.

L'índex d'envelliment dels barris que formen el Casc Antic, són diferents als del total urbà, als de la comarca i al país.

La població total dels majors de 65 anys és de 846 persones i la dels joves fins als 14 anys de 920 efectius. Això representa unes taxes de pràcticament un 92%, per tant sota el llindar de 100.

Fig. nº23.- Índex d'envelliment al Casc Antic. (any 2014).

Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

Possiblement, el que apuntavem anteriorment de existir un procés de retorn de la població gran, cap als llocs d'origen de la població immigrant, es reflecteix amb les dades d'envelliment del conjunt del àrea.

Els barris del Centre, amb el Garrofer i l'Hospital, presenten les majors taxes amb 150,59%. Catedral, Sant Jaume i Castell, també superen l'índex 100, que marquen la frontera de la igualtat entre tots dos grups d'edat, amb 109,15%, i són les zones de població més envellida.

Remolins, Santa Clara, Montcada i Rastre, presenten un predomini de població més jove, i per tant amb majors perspectives de futur i de relleu generacional. L'envelliment de la població de part dels barris del Casc Antic és un condicionant negatiu i un problema important de la població, per la quantitat de persones que viuen en condicions precàries, amb habitatges en mal estat, escassetat de serveis i escassa mobilitat, fets que comporten un elevat risc d'exclusió social, sobre tot al Garrofer i el Castell.

2.4.- Una problemàtica social i econòmica diversa.

El Casc Antic de Tortosa, que analitzem en aquest estudi és, en general, una zona amb seriosos problemes de degradació social i urbanística, on existeix una identitat urbana difuminada en estructures transformades i/o degradades, de la mateixa manera que ocorre a ciutats com Castelló, Albacete, Talavera de la Reina o Badajoz.

És un àrea, on conflueixen problemes sobre la morfologia urbana i la demografia, amb altres de tipus estructurals. Presenta una realitat funcional, força allunada d'allò que hauria de ser, i on s'han d'afegir problemes de seguretat ciutadana.

Actualment, la centralitat econòmica i social que fou present a la zona durant segles s'ha perdut, malgrat a conservar altres característiques com la simbòlica i/o cultural, en un cas semblant al de ciutats com per exemple Conca, Girona, Cáceres, Oviedo o Vitòria.

La degradació urbanística, és força present, en general, malgrat a ser diferenciada segons els barris, i tenir zones on l'estat de les edificacions presenta casos de runa física, on sembla miraculosa la presència humana.

Totes aquestes variables o condicionants, són responsables de la situació estructural i social d'aquest espai urbà, amb una considerable diversitat dels grups socials.

La població en alguns dels casos marginal, presenta diferències ètniques, culturals i socials, segons els barris. Aquesta diferenciació social i cultural dintre del mateix espai, està donant en casos, aspecte de “*ghetos*”.

La immigració, com hem analitzat, és força elevada, i presenta casos de concentració ètnica, dintre d'algunes zones o barris, que dona com a resultat un elevat nombre de ciutadans amb risc d'exclusió social i/o econòmica, de col·lectius amb necessitats especials, i situacions que incideixen sobre altres aspectes com la seguretat ciutadana.

Barris com per exemple el Castell, a les vessants del turó de la Suda, amb una demografia majoritàriament d'ètnia gitana, presenta una accessibilitat pràcticament nul·la, a més d'inexistència comercial. De tots els barris que forment el Casc Antic, és aquesta la zona més deprimida, i sols una rehabilitació integral i total, pot arribar a ser la sol·lució definitiva.

Malgrat tot, les actuacions dels darrers anys, si bé de forma lleugera i parcial, estan provocant i donant pas a processos de retorn. Dintre dels principals, ho fan en certa manera, algunes activitats comercials, tradicionals en l'àrea durant força segles, i que s'havien traslladat a altres zones urbanes, amb nous locals i comerços, que estan revaloritzant de nou la zona més emblemàtica de la ciutat.

Peró també són presents realitats socio-econòmiques, amb economies de subsistència molt precàries, basades en la venda ambulat o la recollida de xatarra, especialment entre el col·lectiu d'ètnia gitana, i altres com la condició jurídica de bona part dels immigrants extracomunitaris, que es

troben immersos, per la seva condició de treballadors il·legals, en l'economia submergida.

Les darreres dècades del segle XX, varen provocar un abandonament dels barris que conformen la zona del Casc Antic, principalment per un trasvàs de població autòctona cap als barris de la perifèria urbana, provocant la pèrdua de la històrica centralitat econòmica i social.

L'abandonament va ser definitiu i fortament progressiu a partir dels anys vuitanta del segle passat. L'estat dels habitatges i les condicions de qualitat de vida, varen donar lloc a el que es denomina un procés d'esponjament urbà.

Els propietaris, al no poder fer front a les despeses o per altres raons, optaven per lluirar els habitatges a l'Ajuntament. D'aquesta manera, es posava en marxa una política de creació d'espais lliures, enderrocant i creant nous espais urbans.

Amb aquest panorama tant desolador, el preu de l'habitatge ha anat en caiguda lliure i moltes de les zones han estat ocupades per nivells socials baixos, als quals hem de sumar, l'arribada de nouvinguts a partir de la dècada dels anys 90 i sobretot a la primera del segle actual, amb el fort procés de la immigració.

Molts dels propietaris que quedaven, van començar a vendre i a llogar llavors, tot i ha que dir-ho, a preus un tant impensables. Alguns d'aquets immigrants a la vegada desapareixien i els abandonaven, fent negoci amb el préstec rebut, deixant la propietat al banc. És aquí, on en molts casos i degut al fort abandonament d'aquets habitatges comença l'ocupació.

En total es comptabilitzen més de dues-centes cases tapiades per l'Ajuntament al Casc Antic, particularment als barris del Garrofer, Santa Clara, Castell i voltants del carrer Montcada, cases majoritàriament sense propietari que resten a la sort de ser ensorrades per un temporal, com ha passat darrerament.

Per una banda el consistori ha parat l'ocupació il·legal, però per l'altra no ha posat cap remei al veritable problema que és l'abandonament dels barris històrics. Amb les tàpies les cases queden buides i totalment desprotegides, cosa que fa que any rere any s'assoli alguna d'elles.

El Casc Antic de Tortosa, presenta en general, una sèrie de problemàtiques socials i econòmiques molt particulars, que afecten a la seva correcta rehabilitació.

Un dels primers problemes és la gran superfície ocupada pels diferents barris, més de 40 hectàrees, amb un ventall de problemàtiques morfològiques degudes a la topografia, la parcel·lació, accessibilitat, amb altres de tipus socials, laborals, familiars, assistencials, educatives, culturals ect., es a dir tot el que representa la qualitat de vida.

La diferent topografia de l'emplaçament, amb turons i vessants, incideixen sobre aspectes com la degradació i abandonament, la mobilitat i la manca de l'accessibilitat viària i del transport públic, que impideixen un adequat desenvolupament econòmic, i limiten l'activitat comercial.

L'ús del sòl residencial és majoritari, amb un percentatge del 88% del total de la zona. La resta són parcel·les amb un ús diferent, o bé finques ja enderrocades i en casos destinades a espai públic.

En el conjunt de l'edificació del Casc Antic, el nombre d'habitatges segons el cens cadastral és de 4.844, amb una densitat mitjana de 134 habitatges per hectàrea, i que representen el 28,6% del total de la ciutat. La degradació dels habitatges del Casc Antic, supera i quintuplica, juntament amb el barri de Sant Cosme del Prat de Llobregat, la mitjana de Catalunya.

Les majors densitats d'habitatges per hectàrea, es localitzen a les zones de Santa Clara amb 238, Call Jueu amb 225 i Montcada amb 213. Els barris del Castell amb 38 i de l'Hospital amb 2 habg/Ha., presenten els valors inferiors, i és deu principalment a la funció urbana que desenvolupen, per

la gran quantitat de superfície que ocupen el Parador i l'Hospitat Verge de la Cinta.

Predomina per parcel·la, l'habitatge de menys de 75 m²., amb un 44% amb menys de 50 m² de superfície útil. Destaquen en aquest aspecte, Santa Clara, amb el 56,5%, i del Call Jueu amb el 41,6%. Aquestes dues, a més contenen percentatges superiors al 10% d'habitatges inferiors als 25 m²., úniques que superen aquestes dades en tot el Casc Antic.

Fig. nº 24.-Casc Antic. Superfície dels habitatges per parcel·la, (en m².).

BARRI	25 m2	%	50 m2	%	75 m2	%	TOTAL
<i>Call jueu</i>	23	11,7	82	41,6	46	23,4	197
<i>Castell</i>	8	5,8	42	30,4	26	18,8	138
<i>Catedral</i>	1	3,3	5	16,7	12	40,0	30
<i>Centre</i>	9	3,5	69	26,6	50	19,3	259
<i>Hospital</i>	0	0,0	1	5,9	0	0,0	17
<i>Montcada</i>	8	3,6	86	38,2	50	22,2	225
<i>Rastre</i>	0	0,0	20	32,8	19	31,1	61
<i>Remolins</i>	3	1,3	73	32,7	49	22,0	223
<i>Santa Clara</i>	39	10,6	208	56,5	41	11,1	368
<i>Sant Jaume</i>	6	5,4	27	24,1	22	19,6	112

Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

Les zones de Montcada amb el 38,2%, Rastre i Remolins amb quasi un 33%, i el Castell amb el 30,4%, completen els barris on els habitatges de dimensions reduïdes inferiors als 50 m²., són la característica predominant. Altres ofereixen dades amb un tipus l'habitatge de major superfície. Per exemple, la Catedral, és la que té major quantitat de habitatges en torn als 75 m²., amb un 40%.

Els habitatges majors de 90 m².de superfície, es concentren al Centre amb el 50%, i a Remolins (sense el call jueu) amb el 44%, sempre en relació al total de cadascún dels barris. Aquests dos, són els que gaudeixen d'una topografia més afavorida, i a més, les rehabilitacions o noves construccions els conferixen una major prestància morfològica.

Les característiques generals dels habitatges del Casc Antic, són les següents:

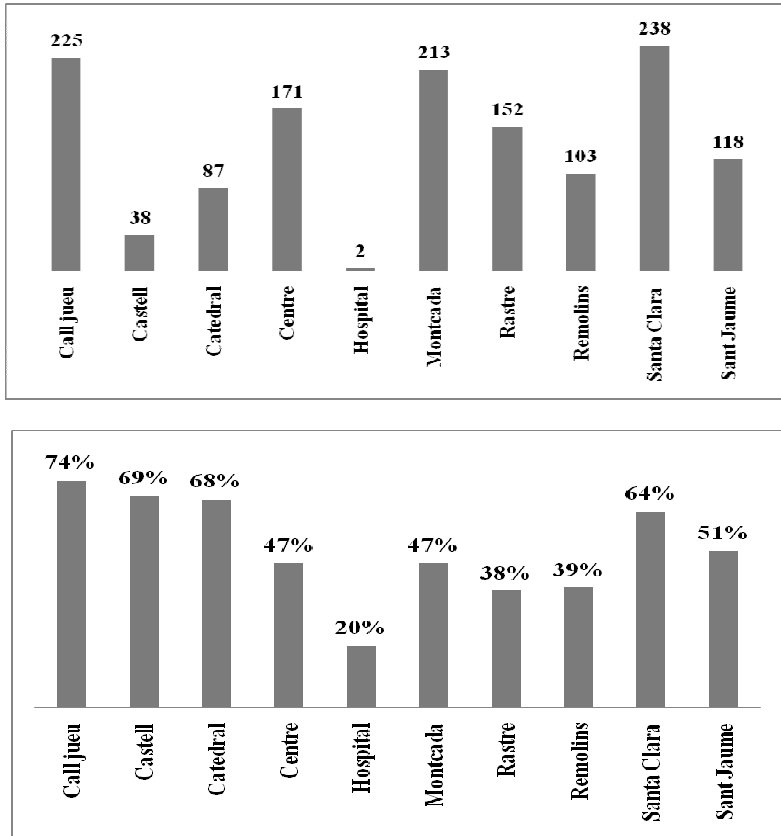
- El 14% dels edificis, està en mal estat o ruïnós, front a una mitjana del 6% a la resta de la ciutat i a Catalunya del 2,65%. Tortosa, presenta la taxa més alta de tots els municipis que han demanat estar inclosos en la Llei de Barris, per davant del de Sant Cosme del Prat de Llobregat, amb el 11,78%, i el de La Mariola de Lleida, amb el 11,40%. Els barris de Santa Clara, Castell i Garrofer, són els que presenten percentatges dos punts més elevats que la mitjana del conjunt del Casc Antic.
- El 2,3% d'edificis, està sense aigua corrent i quasi el 4% sense evacuació d'aigües residuals, front a unes mitjanes a la ciutat del 2%, i 3,4%, i a Catalunya del 0,73%, i del 1,47% respectivament. També respecte a la manca d'aigua, és la taxa més alta de tot el país, davant de Santa Eugènia i Can Gibert del Pla de Girona amb el 2%. Santa Clara i Castell, doblen la mitjana del Casc Antic.
- Més del 90% dels edificis de 3-4 plantes o més, està sense ascensor, quant a la ciutat és del 73%, i a Catalunya del 55%.
- Quasi el 50% dels locals estan inactius, en front del 35% de la ciutat. Els barris de Montcada i Santa Clara, ofereixen percentatges del 75% i del 62%, respectivament, força més elevats que la resta.

La degradació urbanística dels habitatges, dona com a resultat una bona quantitat de finques buides, la majoria dels casos, sota forts processos d'enderrocament i runes, especialment als barris de Santa Clara, el Castell, la zona de Montcada i el Garrofer.

La ciutat en relació amb els seus habitants, és la que té més percentatge d'habitatges buits de Catalunya. Força edificis i carrers sencers estan sotmesos a la pressió immobiliària i molts d'ells tocats de mort o ja enderrocats. Aquestes mancances fan que sigui difícil d'aturar la

decadència de la ciutat, tot i que sembla que comenci a canviar en alguns aspectes, però del tot insuficients.

Fig. nº 25.-Casc Antic. Densitats d'habitatges per hectàrea i percentatges d'habitatges buits.

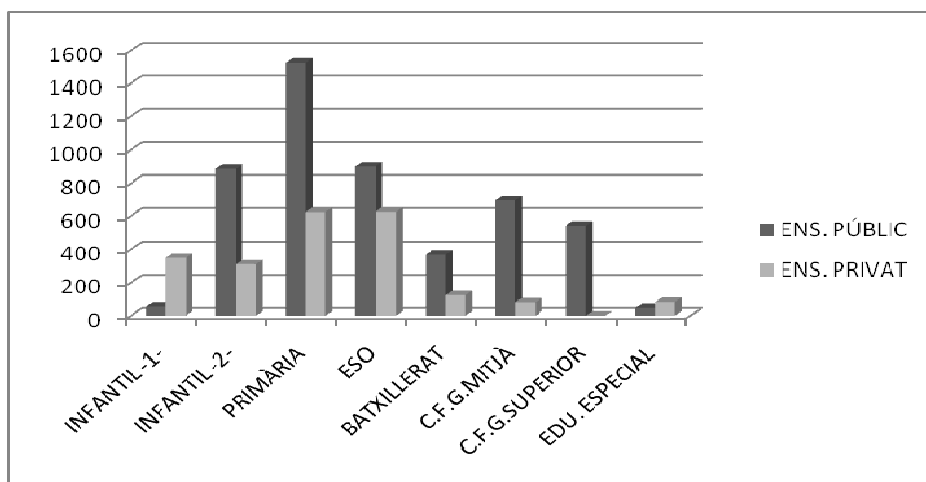
Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

La presència d'habitatges no ocupats, malgrat a estar generalitzada a tots els barris, presenta els màxims al call jueu de Remolins, on quasi bé tres de cada quatre estan buits, fonamentalment per la particular morfologia. Altres com la del Castell, l'entorn de la Catedral i Santa Clara, amb percentatges entre el 60 i 70%, són les que major degradació presenten.

La degradació urbanística o física, s'afegieix als condicionaments socials i econòmics que caracteritzen al Casc Antic de Tortosa, malgrat les actuacions en els darrers anys.

Fig. nº 26.-Ensenyament a Tortosa any 2013.

	NOMBRE ALUMNES		
	ENS. PÚBLIC	ENS. PRIVAT	TOTALS
INFANTIL -1-	54	347	401
INFANTIL -2-	884	307	1191
PRIMÀRIA	1526	623	2149
ESO	898	624	1522
BATXILLERAT	367	123	490
C.F.G.MITJÀ	695	79	774
C.F.G.SUPERIOR	543	0	543
EDU. ESPECIAL	46	81	127

Font.- Generalitat de Catalunya. Dep. Ensenyament. Elaboració pròpia.

La desigualtat educativa és general, respecte a la resta de la ciutat. El baix nivell educatiu, l'abandó dels estudis i el fracàs escolar, són les característiques principals que defineixen l'alumnat del Casc Antic, i condicionen la inserció laboral dels joves i el seu grau d'accés social.

En tota la superfície de la zona estudiada, sols existeixen dues instal·lacions educatives públiques d'infantil i primària, els col·legis de Remolins i de la Mercé, localitzats a Sant Jaume i el Rastre respectivament. Al curs 2012-13, els alumnes matriculats a la ciutat, dintre de l'ensenyament infantil (primer i segon cicle) i primari era de 3.741 estudiants, dels quals 2.464 formaven part de l'escolarització pública. Als 10 CEIP de Tortosa, les dades es repartien en 938 nens i nenes, per als cursos d'infantil i 1.526 per a l'ensenyament de primària.

A la ciutat de Tortosa, la major part de la població escolaritzada ho fa a l'ensenyament públic. La evolució des del curs 2005-06, quant el percentatge era del 67,6%, va tenir un fort augment al curs 2009-10, arribant al 77,6%. Des de llavors, ha minvat de manera considerable fins a oferir per al curs 2012-13, un percentatge del 71,4%.

Del total dels alumnes matriculats a la ciutat, als centres d'educació infantil i primària, el 22,4%, són d'origen immigrant. D'aquests, el 47% és d'origen marroquí, el 13% són romanesos i el 12% pakistanesos.

Bona part dels nens escolaritzats als dos CEIP del Casc Antic, són immigrants extracomunitaris o gitanos, per optar moltes famílies autòctones, escolaritzar als seus fills en altres barris fora del nucli antic o en escoles concertades de la ciutat com la Sagrada Família, Teresià o de la Consolació.

Els col·legis de la Mercé i Remolins, presenten un percentatge d'alumnes immigrants, matriculats en educació infantil i primària, amb taxes del 56,34%, i del 73,85 respectivament, amb dades subministrades per la Generalitat de Catalunya, que són les que utilitzem per al treball.

Són els percentatges més importants de la ciutat, ja que als altres centres són força inferiors, Ferreries conté el 30,48%, el Temple un 20,47%, el Cinta Curto el 14,17%, la Consolació el 3,30%, el Teresià el 2,59% i finalment la més baixa és el de la Sagrada Família amb el 1,98%.

Els centres del Casc Antic, són un clar exemple de la demografia, i reflexeixen la realitat dels barris on es localitzen, amb una forta immigració i on bona part de la resta de població autòctona, és majoritàriament gitana.

La característica comuna a la majoria de l'alumnat d'aquests dos centres és que està format per famílies amb molts pocs recursos econòmics i algunes d'elles, en una situació d'exclusió social o en risc d'estar-hi.

Les escoles de Remolins i de La Mercè van ser declarades pel Departament d'Ensenyament, com a Centres d'Atenció Educativa Preferent (CAEP). La formen centres docents, situats en entorns socials i econòmics desfavorits, que per aquesta raó imparteixen ensenyaments, a un nombre elevat d'alumnes que tenen especials dificultats per assolir els objectius generals, a causa de les seves condicions socials i culturals.

El baix nivell acadèmic i l'absentisme escolar són una constant, i per tant el nivell de fracàs escolar és elevat. En el cas de nens immigrants el baix nivell acadèmic està relacionat amb l'edat d'arribada i les dificultats d'integració per l'idioma.

En el cas dels nens gitanos, el baix nivell acadèmic està habitualment en relació amb la manca de motivació i pels problemes d'integració social i cultural. L'absentisme escolar, malgrat que s'ha reduït en relació al passat, presenta taxes superiors al 20% del total de població escolaritzada als dos CEIP de la zona.

L'ensenyament secundari és excepcional, i el nivell d'abandó dels estudis en aquest trànsit a la secundària és considerable. El percentatge de persones de 10 anys o més, que no tenen estudis secundaris, aplega més del 80%, i se situa significativament per sobre de la mitjana del municipi i la de Catalunya.

Són notables les diferències entre barris. La zona de la Catedral té una taxa més baixa que la mitjana de Catalunya, que s'explica probablement per la

major presència de població autòctona, junt amb la concentració d'immigrants de països de l'est, molts d'ells amb millor tradició o qualificació acadèmica.

Pel contrari, barris com el Castell, Sta. Clara i el Rastre, amb una elevada concentració de població gitana i marroquina, fregen el 90% d'analfabetisme funcional. En aquests dos darrers barris és molt significativa la manca de qualificació acadèmica dels joves. Els factors determinants per a aquest baix nivell formatiu són, per tant, el fracàs i l'abandó escolar, força significatius entre els joves d'aquests barris.

Les particularitats de la relació entre el col·lectiu gitano a Tortosa i l'escola al llarg de la història, fan necessària una mirada amb deteniment, sobretot pel repte que ha significat per uns i altres, trobar l'encaix entre diferents maneres de viure i d'entendre l'educació.

Els esforços per assegurar el dret a l'escolarització universal per a totes les persones, van tenir a Tortosa el seu primer impuls als anys 80 del segle passat, amb el Programa d'Educació Compensatòria.

Des d'aleshores ençà, s'ha aconseguit escolaritzar l'alumnat d'ètnia gitana a l'educació infantil i primària en dues escoles de Tortosa prioritàriament, els centres de la Mercè i Remolins, i també en algunes concertades, amb assistència irregular. El pas a l'ESO, és encara un repte per ser una etapa educativa amb un grau elevat d'absentisme i abandonament en l'alumnat d'ètnia gitana.

Es constata, amb dades per al curs 2011-12, que no hi havia cap alumne d'ètnia gitana matriculat a 4t d'ESO a la ciutat de Tortosa, i que tampoc n'hi ha cap que faci qualsevol cicle formatiu. El professorat, els centres educatius, serveis socials, Inspecció, EAP, LIC i altres serveis i recursos tècnics i comunitaris, en alguns casos, també les famílies, fan esforços per assegurar una escolarització adequada en aquesta etapa, però l'habitual en

l'alumnat d'ESO, és l'abandonament, particularment després d'un parell d'anys d'escolarització molt irregular.

Cal tenir en compte la situació familiar de bona part de l'alumnat d'ètnia gitana a Tortosa. La precarietat econòmica i la vulnerabilitat social generalitzada del col·lectiu són condicions difícils, agreujades per la crisi en termes de manca d'ocupació i retallades d'ajuts. Moltes famílies es veuen abocades a la marginació i en alguns aspectes, a un retrocés alarmant d'inclusió social. En aquest context, l'absentisme escolar és sovint, només la punta de l'iceberg.

Aquest absentisme comença a educació infantil i primària, de vegades a mitges jornades, o en dies puntuals, però es dona molt especialment a l'ESO.

Segons els centres educatius, sovint la tipologia d'absentisme està més lligada a situacions de manca d'interès i confiança en l'escola per part de les famílies o d'hàbits familiars allunyats dels requisits per una bona escolarització o de prioritats domèstiques que topen amb les exigències de l'escola. Aquestes situacions, compartides per moltes de les famílies, remetent a una realitat més comunitària que individual.

Malgrat que ha canviat força en els darrers anys, en general a Tortosa l'escolarització dels infants i joves gitanos no és interpretada encara com una necessitat o una oportunitat per part del col·lectiu, sinó com una obligació. Això es reflecteix en l'assistència, però també en l'actitud a l'aula, la motivació, el compromís i l'esforç.

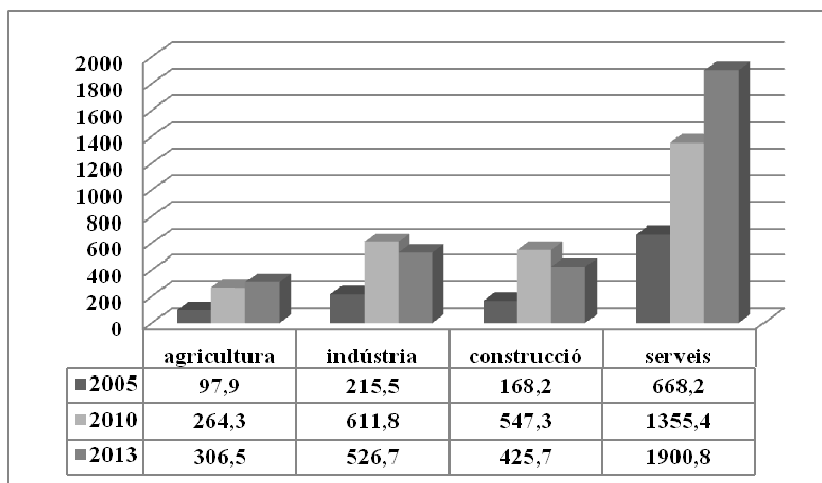
En aquest sentit, la seva escolarització va més vinculada al fet d'assistir però no a l'èxit escolar. Això es veu més clarament en l'alumnat gitano de secundària, on hi ha un trencament entre els interessos dels joves amb els del centre educatiu o la societat.

El nombre d'aturats, a la ciutat, amb dades del mes de maig de l'any 2014, va baixar un 2,62% respecte al mes anterior, i són actualment un total de 3265 persones, on predominen els homes amb un 53,5%.

Respecte als grups per edat, els joves, fins als 24 anys, representen el 8,79%, amb majoria dels homes amb el 54,7%. Aquest percentatge s'incrementa fins al 17% per als joves menors de 30 anys. El grup dels adults entre 25 i 44 anys, representa el 45,94%, també amb majoria d'aturats homes amb el 54,6%. El grup d'aturats majors de 45 anys és el 45,27%, i els homes representen el 52,16%. Com es pot apreciar l'atur per gènere està dominat pels homes en general, al conjunt de la ciutat.

Fig. nº 27.-Tortosa. Evolució de l'atur, anys 2005-2013.

Font. Idescat. Elaboració pròpia.

Per sectors, l'atur registrat al primari és del 10,44%, per a la indústria el 15,03%, a la construcció el 10,72%, i els serveis amb el 56,91%, quedant el restant 6,90% per a les persones sense ocupació anterior.

Malgrat tot, es trenca la tendència anual creixent, i l'atur baixa respecte a les xifres de l'any 2013, que era de 3.675 persones, i de l'any 2012, quant es comptabilitzaven 3490 persones sense ocupació. Des de la crisi de l'any

2007, és la primera vegada que l'atur baixa interanualment a la nostra ciutat.

Els sectors on s'ha canviat aquesta tendència són la indústria i la construcció, que baixen lleument, respecte a les dades de l'any 2010, com podem apreciar a la fig.nº27, sobre la evolució dels darrers quinquenis.

L'atur a Tortosa es situava a finals de l'any 2013 en taxes del 27,4%, amb consonància amb la resta de la província, per sobre de la mitjana catalana, amb una taxa del 22,2%, i també per sobre de l'espanyola que és del 26%. A Girona l'atur és del 24%, a Lleida és del 16% i a Barcelona del 21%.

Percentualment la ciutat està en taxes força elevades, ja que la taxa d'atur aparent, (és a dir el nombre d'aturats dividit pel nombre de població entre els 15-65 anys del municipi) representa el 13,7%, la mateixa que Roquetes, i més elevada que la mitjana de les Terres de l'Ebre que és del 12,3%, o de Catalunya amb el 12,6%, amb dades de finals de l'any 2013.

Al Casc Antic la taxa d'atur és la més elevada de tota la ciutat, superant amb més de set punts percentuals la mitjana, amb el 33,8%, molt per sobre de la mitjana de Catalunya.

La població immigrant amb 844 persones, dobla en quantitat a la autòctona que suma 410 persones a l'atur del total de població del Casc Antic. Això representa el 38,62% del total de població immigrant aturada. Aquesta data encara ha de ser superior si es comptabilitza el grup de població entre els 15-65 anys, en edat de treballar, que desgraciadament no podem fer, per no tenir dades concretes d'atur per grups d'edat.

Per zones o barris, llevat del Centre, totes tenen percentatges d'atur superiors a la mitjana del Casc Antic, i evidentment a la de la ciutat. Les màximes són per als barris de Santa Clara, on pràcticament la meitat de població en edat de treballar està aturada, amb el 47.2%. La segueixen de prop Montcada, el Castell, Catedral, amb uns percentatges entorn al 40%.

Rastre i Sant Jaume presenten uns percentatges del 35%, i Remolins està en la mitjana urbana.

De totes les activitats econòmiques de Tortosa, la que major ocupació representa són els serveis socials amb 3.559 ocupats, el 29,46% del total. Comentar que aquest grup aplega diferents col·lectius, com són els serveis sanitaris, administració pública o educació.

En segons lloc, una activitat tradicional a la ciutat és el comerç amb 2750 persones o sigui el 22,77% de la ocupació. Ha baixat des de l'any 2010 lleument quant el percentatge era del 24,9%.

Aquesta activitat comercial, sempre ha estat present al Casc Antic de Tortosa, malgrat a tenir una devallada en les darreres dècades, per la pèrdua de centralitat i l'estat morfològic de l'àrea. Actualment la rehabilitació està provocant un retorn de les activitats comercials.

El Casc Antic, per als comerços, de sempre ha presentat una dualitat veïnal i urbana, segons les zones. La degradació urbanística i social i la inseguretat ciutadana percebuda, per la presència d'activitats marginals i la concentració molt acusada d'immigrants, han marcat un procés de regressió del teixit comercial, i actualment el percentatge de locals inactius a l'àrea és superior al 50%, força superior que la mitjana del municipi.

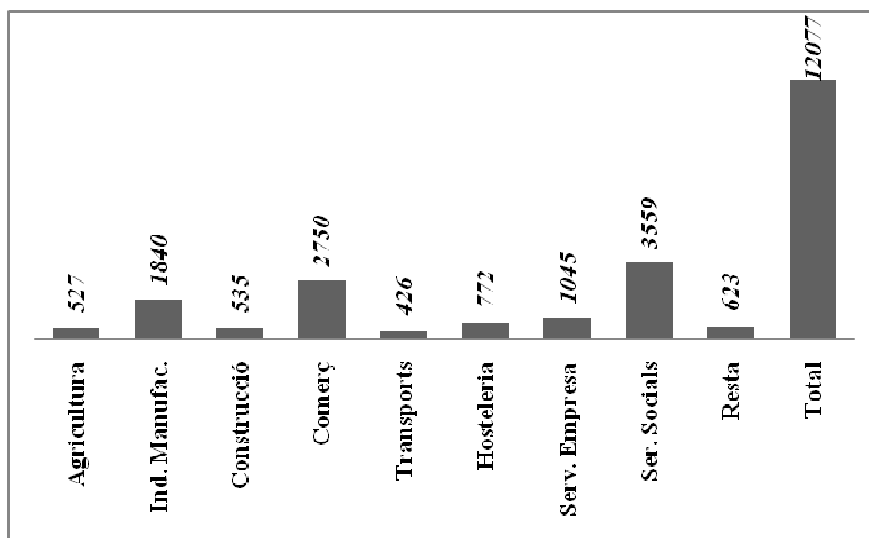
Els diferents barris del Casc Antic, presenten una baixa activitat econòmica. Superen la mitjana de la ciutat, en més de vuit punts, i actualment l'índex de inactivitat és del 42,5%. La zona de Montcada i Remolins amb un percentatge del 75%, tenen la màxima. Segueix Santa Clara i Sant Jaume amb el 63%. Al Castell, Rastre i Catedral entorn al 50%. El Centre ens ofereix les més baixes amb el 24%.

Barris com Sta. Clara, el Garrofer i el Rastre, que mai han format part del nucli comercial de la ciutat, tenien un comerç de proximitat per abastir als veïns. Actualment, existeixen noves instal·lacions amb petites botigues de

comestibles i locutoris regentats i freqüentats majoritàriament, per immigrants pakistanesos i marroquins.

L'Ajuntament de Tortosa, ha frenat la proliferació de locutoris que hi havia a la ciutat, gairebé tres anys després d'haver aprovat una ordenança específica per regular aquest tipus de negocis. Així, si en aquell moment hi havia una trentena de locutoris a Tortosa, que pràcticament es concentraven als barris del nucli antic, en tot aquest temps l'Ajuntament, no ha hagut d'atorgar cap nova llicència d'obertura.

Fig. nº 28.-Tortosa. Treball, afiliació per sectors, desembre de 2013.

Font. Idescat. Elaboració propia.

Les problemàtiques sanitàries prevalents a l'àrea, venen determinades en bona part per la insalubritat i manca de serveis dels habitatges. Les característiques principals són que la majoria són petits, vells, sense gas o aigua calenta. Respecte als propietaris, tenen baixos ingressos, i a més existeix manca d'espais oberts amb deficiències de salubritat d'alguns solars i patis.

Les condicions de higiene són força deficientes. Els veïns de la zona, en general, s'han d'adreçar al CAP del Temple, perquè no hi ha cap servei

sanitari als seus barris. Les barreres arquitectòniques dificulten a més, l'accés dels professionals sanitaris per a serveis com els domiciliaris, i d'emergència amb les ambulàncies.

Altres fortes problemàtiques de la zona són els problemes derivats del consum de drogues, major que a la resta de la ciutat, i els casos de violència, agressions al carrer i maltractaments, que reflecteixen problemes de relació i de desestructuració familiar.

La gent gran del barri presenta pluri patologies que els afecten la mobilitat. Hi ha força gent molt gran que viu sola. Són freqüents els traumatismes i fractures, en bona part deguts a les barreres arquitectòniques, que afecten la qualitat de vida.

Quant a la infància els principals problemes de salut comunitària són la cobertura vacunal, malgrat que ha millorat amb l'escolarització, els problemes infecciosos a la pell, la higiene corporal, problemes respiratoris i accidents infantils.

Quant a l'alimentació, es presenten malalties d'absorció intestinal i en aquests casos és molt difícil aconseguir que els nens segueixin les dietes adequades. També s'observen problemes de nutrició en nens gitanos.

Pel que fa als adults, hi ha incidència de tuberculosi, nutrició en persones en risc d'exclusió com gitanos i pakistanesos, consum de drogues, urgències per violència, agressions al carrer, maltractaments i desestructuració, com hem exposat anteriorment.

Les rendes baixes, el baix nivell cultural i la manca de recursos socials són situacions força esteses entre molts dels habitants d'aquests barris i que configuren un marc general de pobresa, sobre el que resulta urgent intervenir.

Com a condicionants generals de l'espai que componen els barris del Casc Antic, podem conluir que social i econòmicament parlant, es tracta d'un àrea on el percentatge d'atur a l'àrea és força elevat, de la mateixa manera

que ho és la situació jurídica dels immigrants extracomunitaris, i que els obliga a treballar en activitats d'economia submergida, treballs inestables i amb salaris molt baixos i sense els mínims drets laborals.

Per la seva banda, l'Ajuntament de Tortosa compta amb un Centre de Formació Ocupacional (CFO) on es realitzen diferents programes de formació ocupacional adreçats a joves, aturats i immigrants. Dins d'aquests programes hi ha una Escola Taller i un Pla de Transició al Treball.

Encara que realitzen una tasca notable, en accions que uneixen la formació i la rehabilitació d'espais comunitaris, els instruments i els recursos destinats al foment de l'ocupació existents, no són suficients per a cobrir les necessitats, ateses les peculiaritats d'alguns col·lectius de població i els greus dèficits socials que afecten l'àrea.

Les baixes rendes, barren l'accés als nivells mínims que es consideren normals a la nostra societat en relació a habitatge, higiene, salut, alimentació, despesa en activitats extraescolars o llibres per als infants, i en relació a la possibilitat de consumir en lleure, electrodomèstics o ordinadors.

D'altra banda, la presència d'economies precàries i irregulars, condiciona la manca d'accés al crèdit, medi de finançament relativament habitual a la nostra societat.

A més, existeixen importants obstacles culturals, que dificulten la integració social en termes d'igualtat. En el cas dels immigrants extracomunitaris, el desconeixement del català i el castellà, llengües de comunicació a la nostra societat i de les pautes de funcionament social.

En el cas d'una bona part de població gitana, es reproduïxen pràctiques que els condueixen a una situació marginal, com la poca motivació per realitzar treballs que no els agraden, amb normes i horaris estrictes, la manca de preocupació pel futur, o el clientelisme de Serveis Socials o altres

institucions assistencials. Un altre obstacle és la prevenció amb que la resta de la societat percep i jutja als dos grups de població citats.

Un altre element important de desigualtat d'oportunitats és la situació de les dones. Les pautes culturals entre els marroquins, marquen una forta segregació per sexes. Les dones ocupen un lloc secundari en l'àmbit econòmic, social, educatiu, de salut i alimentació. Tenen assignat l'espai privat i el paper d'ajuda i cura de la resta de la família.

En el cas de les dones joves, aquestes pautes culturals són un obstacle a la seva inserció socio-laboral, malgrat la seva elevada disciplina, actituds, valors i rendiment.

Entre la població gitana també existeix una forta segregació per sexes. Les dones són relegades a l'àmbit domèstic, i hi ha una forta limitació pel desenvolupament laboral de les noies. Des de molt joves, se les educa amb les pautes i normes pròpies de la seva cultura.

El baix nivell educatiu, l'abandó dels estudis i el fracàs escolar condicionen la inserció laboral dels joves i el seu grau d'accés social en igualtat d'oportunitats. Els programes de garantia social que es realitzen al Centre de Formació Ocupacional, tot i que desenvolupen una tasca considerable amb uns recursos escassos, no són suficients per resoldre les greus situacions de desigualtat en que es troben molts col·lectius de població d'aquests barris.

Un dels perfils que atén el CFO són joves immigrants, amb notables diferències entre els que viuen amb la família d'origen i ha arribat per reagrupament familiar (de vegades, l'únic problema que tenen és no tenir permís de treball) i els joves que arriben sols o que viuen amb familiars més llunyans, que presenten més dificultats d'aprenentatge i socials, a més de la seva situació de treballadors il·legals.

L'altre perfil són nois autòctons, sense la formació bàsica assolida, ni hàbits d'estudi. Dins d'aquest perfil, la diferència es dona pel grau de

motivació per superar-se, i trobar sortida a les seves situacions i possibilitats de futur. Quan no tenen motivació es senten com a víctimes d'un món hostil i tendeixen a reproduir els patrons d'abandó. Part de joves gitanos no utilitzen els serveis del CFO si no és en programes que suposin una prestació econòmica.

Tots aquests factors representen una desigualtat d'oportunitats i d'accés a l'educació, entesa en sentit ampli. Les rendes baixes, el baix nivell cultural i la manca de recursos socials són situacions força esteses entre molts dels habitants d'aquests barris i configuren un marc general de pobresa sobre el que resulta urgent intervenir.

Com a resum final podem aportar una dada significativa al respecte, la zona dels barris que formen el Casc Antic de Tortosa, presenta un percentatge de persones en risc d'exclusió social del 81,7%, superior al de la ciutat que és del 67,7%, i força més elevat que a Catalunya amb el 65,5%.

2.5.- Les actuacions urbanístiques. El PinCAT.

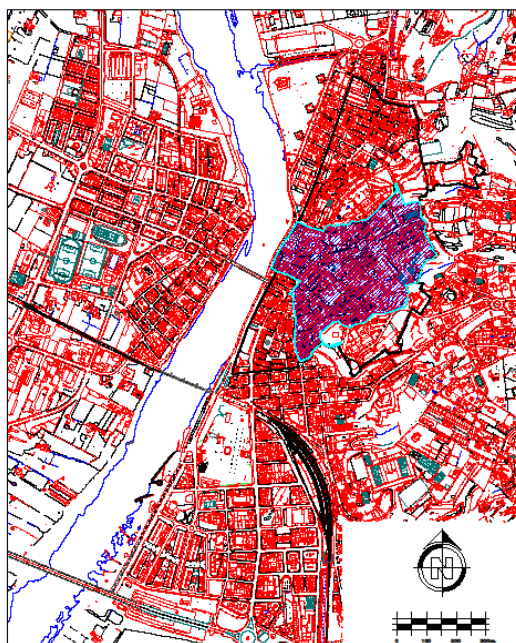
Tortosa, a la entrada del tercer mil·lenni, presentava un conjunt patrimonial important, localitzat pràcticament dintre del Casc Antic, malgrat estar afectat per unes problemàtiques morfològiques i estructurals, que exercien una influència negativa sobre la seva jerarquia, usos i qualitat de vida.

L'Ajuntament de Tortosa, al moment d'iniciar els tràmits del nou Pla General d'Ordenació Urbana de l'any 2003, en vigor des de l'any 2007, amb l'objectiu de disposar d'un document actualitzat que li definís un context urbanístic més favorable, sobre la recuperació del Casc Antic, va incloure a la memòria del mateix Pla, un document del patrimoni arquitectònic i ambiental de la ciutat. En aquest document, s'establien els objectius, la metodologia i els continguts necessaris, per abordar la recuperació del centre històric.

La Generalitat de Catalunya, a l'any 2004, va publicar la nova Llei de Barris, (Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requerien una atenció especial).

Fig.nº 29.- Delimitació original del PinCAT.

Font.- Ajuntament de Tortosa. Elaboració pròpia.

Aquesta Llei, va sorgir per donar resposta, als problemes urbanístics i socials de certes àrees de les ciutats i viles de Catalunya, amb la finalitat de fomentar el benestar dels ciutadans que vivien en aquestes àrees, la cohesió social i el desenvolupament econòmic.

Àrees que presentaven forts processos de regressió urbanística, amb problemes demogràfics (causats per la pèrdua o el creixement excessiu de la població) amb mancances econòmiques i socials. Barris vells o nuclis antics, extensions suburbanes, fetes sense una planificació ni una dotació

d'equipaments adequades, polígons d'habitatges o àrees d'urbanització marginal.

Al moment de la publicació de la Llei de Barris, l'Ajuntament de Tortosa, va confeccionar un document patrimonial actualitzat, d'acord amb les normatives de la Llei de Barris, amb el “Catàleg d'Edificis i Conjunts Urbans i Rurals de caràcter històric, artístic i ambiental de la ciutat de Tortosa”, per poder optar als ajuts de la Llei, i per consegüent, començar definitivament la recuperació del Casc Antic, que presentava una serie de forts processos de degradació urbana, amb problemes demogràfics i de marginació social, amb fortes mancances de les perspectives econòmiques.

El document en qüestió va ser el PinCAT (Pla Integral del Casc Antic de Tortosa). Degut a les dimensions del Casc Antic de Tortosa, per a aproximar-se més concretament a la realitat urbanística i social d'aquesta àrea i augmentar l'eficàcia del Pla Integral del Casc Antic de Tortosa, es va reduir la zona per a l'obtenció de les ajudes de la Llei de Barris, i es va delimitar una part del casc antic, anomenada Àrea Urbana d'Especial Atenció (AUEA). Aquest àrea, estava formada per 17,5 hectàrees del total de 40 hectàrees que conformen el Nucli Antic de Tortosa.

Segons el PinCAT, per a l'elecció de l'àmbit parcial del Casc Antic sobre el qual realitzar el programa, es varen tenir en compte les condicions de major necessitat i jerarquia. És a dir, on es concentrava un major nombre de població amb una situació més greu, i on fou més urgent l'acció de l'administració pública.

Representava bona part de la zona més important, social i economica de l'eixample del segle XIV. Era un ampli sector de la ciutat històrica cristiana, la localitzada a la marge esquerra del curs fluvial fins als turons de la Suda i el del Sitjà, deixant fora els barris de Remolins, on estaven instal·lades les minories jueva i musulmana, i el de Sant Jaume.

El PinCAT, per tant, no representa la totalitat de la superfície del nostre estudi, ja que ho fem de tot l'espai urbà de la ciutat emmurallada.

Fig.nº 30.- Actuacions previstes inicialment al PinCAT.

ZONA	SUPERFÍCIE (m2.)	DOTACIÓ ECONOM.	ANUALITAT
CARRER MONTCADA	1474,00	332841,29	2008
SANT DOMÈNEC	954,00	230446,55	2006
CARRER DE LA MERCÉ	377,00	77184,61	2007
CARRER DE LA ROSA	622,00	127340,17	2007
CARRER DEL VALL	2069,00	286800,82	2009
CARRER BISBE AZNAR	771,00	233059,38	2008
CARRER COSTA DEL CASTELL	1147,00	234930,15	2007
CARRER TAULES VELLES	191,00	39119,54	2009
OP. VIAL S. FRANCESC (SANTA CLARA)	4922,00	1149314,61	2005
CARRER SANT FRANCESC	1102,00	225740,97	2008
CARRER COSTA CAPELLANS	346,00	70761,60	2006
URB. TRAV. SANT DOMÈNEC	145,00	23723,94	2008
URB.CARRER GIL DE FREDERIC	474,00	97166,16	2008
URB. CARRER MERCADERS	254,00	53466,00	2008
URB. CARRER DEL CARME	164,00	30272,81	2008
URB. CARRER DEL REPLÀ	179,00	36625,68	2007
URB. CARRER POU DEL RASTRE	1602,00	198648,00	2006
URB. CARRER PROGRÉS	93,00	18553,50	2008
URB. CARRER SENSALSACOSTA	107,00	12072,63	2008
URB. CARRER CIUTAT	225,00	47250,00	2009
URB. 2ON. CARRERÓ DEL RASTRE	123,00	24696,11	2007
URB. PLAÇA DEL GARROFER	382,00	86236,50	2009
URB. PLAÇA DE LA CATEDRAL	4681,00	1266487,57	2007
URB. PLAÇA NOVA DE SANT TOMÀS	372,00	76567,76	2009
URB. PLAÇA NOVA DE LA CINTA	421,00	95124,28	2009
URB. PLAÇA DE SANT JOAN	1251,00	285703,22	2008
URB. PLAÇA MOSEN SOL	2076,00	468774,39	2007
URB. PLAÇA SANT DOMÈNEC	371,00	45430,38	2007
URB. PLAÇA DE L'OLIVERA	326,00	90053,60	2007
URB. PLAÇA MONTSERRAT	655,00	182409,57	2009
URB. PLAÇA DEL CASTELL	794,00	221203,19	2009
URB. PLAÇA DELS ESTUDIS	564,00	115507,67	2009
URB. PLAÇA DEL CALVARI zona-A-	546,00	50857,65	2009
URB. PLAÇA DEL CALVARI zona-B-	2009,00	113007,72	2009
URB. PLAÇA DEL CALVARI zona-C-	598,00	69263,02	2009
URB. PARC DEL RASTRE	2339,00	180535,48	2009
URB. PARC DEL CASTELL	2987,00	279900,5	2009
TOTAL	37713,00	7177077,02	

Font.- Ajuntament de Tortosa. Memòria del PinCAT. E.p.

Els resultats i les actuacions a l'àrea del PinCAT, havien de provocar sinèrgies de les que s'hi beneficiarien les àrees excloses, que

morfològicament, presentaven problemàtiques menys adverses, més en consonància amb la resta del teixit urbà.

Tortosa es va acollir a la convocatòria de la Llei de Barris, a l'any 2005, amb un període d'execució per als anys 2006-2009. Posteriorment, als anys 2010 i 2011, hi va haver dues pròrrogues ordinàries, a les quals va seguir una pròrroga extraordinària per al període entre els anys 2012-2014.

Fig.nº 31.- Espropiacions previstes inicialment pel PinCAT.

EXPROPIACIÓ DE SÒL AFECTAT CASC ANTIC MILLORA ESPAIS PÚBLICS I DOTACIÓ ESPAIS VERTS						
ZONA	PARCEL·LES	NOMBRE UNITATS	SUP. EXPROPIAR	SUP.SOSTRE EXPROPIAR	DOTACIÓ ECONOM.	ANY
PLAÇA DE LA CATEDRAL	7	11	1173,00	4430,00	1147953,03	2005-6
PLAÇA NOVA SANT TOMÀS	3	0	301,00	502,00	128567,25	2007
PLAÇA DE SANT JOAN	3	1	147,00	336,00	107913,75	2007
PLAÇA SANT DOMÈNEC	3	4	327,00	1243,00	305320,05	2007
EDIFICI DE JUSTICIA	3	0	444,00	516,00	23202,00	2006
PLAÇA DEL CASTELL	15	1	751,00	2232,00	93210,00	2007
PLAÇA DE LES DELEGACIONS	2	3	317,00	1286,00	240414,72	2006
PLAÇA NOVA SANTA CLARA	7	4	252,00	871,00	211700,00	2007
TRAV. SANT DOMÈNEC	2	0	109,00	517,00	64659,00	2007
CASAL I CASA DE LES CULTURES	5	4	294,00	1437,00	480490,00	2006
PARC DEL CASTELL	25	15	1695,00	4555,00	1127915,25	2007
PARC DEL RASTRE	3	0	2434,00	0,00	136259,57	2006
PARC DEL CALVARI ZONA-A-	5	4	265,00	604,00	195074,25	2007
PARC DEL CALVARI ZONA-B-	7	7	461,00	783,00	281106,00	2007
TOTAL	90	54	8970,00	19312,00	4543784,87	

Font.- Ajuntament de Tortosa. Memòria del PinCAT. E.p.

Els barris inclosos en l'AUEA, o sigui, Catedral, el Castell, el Rastre, Santa Clara, el Garrofer i zona del carrer Montcada, foren els de la part més central i històrica del Casc Antic de Tortosa. En aquesta zona de l'AUEA, era on s'havia de produir l'actuació urbanística i social més urgent, atès el seu nivell de degradació, però sense deixar de banda les necessitats d'intervenció, en la resta de barris del Casc Antic.

L'AUEA, presentà unes característiques físiques i morfològiques diverses entre els barris. La topografia, té una forta incidència a zones com el Castell, Santa Clara i el Garrofer, és a dir a les vessants dels turons, i menys a Catedral, Montcada i Rastre. Els barris no inclosos, ofereixen una topografia més plana, com a el Centre i Remolins, o menys condicionant, com a Sant Jaume, localitzat sota el turó de la Suda.

La direcció general de Qualitat de l'Edificació i Rehabilitació de l'Habitatge, a l'any 2010, va proposar a l'Ajuntament la signatura d'un conveni marc per a convertir el Nucli Antic de Tortosa, en una de les zones de rehabilitació estratègica del país.

Aquesta figura, que ja tenien altres municipis catalans, permetria que es beneficien dels ajuts de la llei de barris, agilitzant els tràmits dels projectes de rehabilitació d'habitatges, amb promoció de particulars, comunitats de veïns o empreses. Però, a més, en el cas de Tortosa el conveni s'ampliava a tots els barris del conjunt històric, ja que el pla integral del Nucli Antic, el PinCAT, tenia una àrea delimitada parcial respecte a la totalitat del casc antic.

El mes de juny de l'any 2010, el Departament de Medi Ambient i Habitatge (DMAH) i l'Ajuntament de Tortosa, van signar el conveni per declarar tot el conjunt històric com a zona de rehabilitació estratègica. Això suposava la promoció i agilitació per part del DMAH de la tramitació dels projectes de rehabilitació, així com el corresponent recolzament econòmic.

Existia, però el compromís, per part de l'Ajuntament, d'elaborar un pla local d'habitatge (PLH) i la divulgació de programes per tal de fomentar la rehabilitació dels habitatges, gran assignatura pendent en el procés de recuperació del nucli històric de Tortosa.

El desenvolupament del PinCAT, i altres reformes dels barris històrics, es varen iniciar a partir de l'any 2009, amb una sèrie d'actuacions com les del carrer de la Rosa, la plaça de la Cinta, la plaça de l'Absis, el carrer Croeda,

l'equipament municipal del carrer Montcada, carrer Canvis, carrer del Vall, plaça Nova de Santa Clara i plaça Nova de Sant Tomàs.

A més, es van començar els dos equipaments situats al barri de Santa Clara (el nou casal de Santa Clara i la reforma del Centre Obert Sant Francesc), el propi carrer Sant Francesc, carrer Progrés, carrer Replà i les places de Sant Joan, Garrofer i Estudis.

Altres, quedaven pendents de les expropiacions, com a la zona de la façana de la Catedral amb l'enderrocament de les cases a fi d'aconseguir rehabilitar i urbanitzar la façana fluvial.

Fig.nº 32.- Actuacions previstes pel PinCAT.

ZONA	DOTACIÓ ECONOMICA	ANUALITAT
ENLLUMENAT	64192,22	2005-2008
XARXA D'AIGUA	309437,40	2007-2009
XARXA D'HIDRANTS	27609,34	2007-2009
CONTENEDORS SOTERRATS	229174,40	2007-2009
REPARACIÓ COBERTES	114000,00	2006-2009
REPARACIÓ DE FAÇANES	146000,00	2006-2009
INSTAL·LACIONS COMUNS A EDIFICIS	252424,00	2006-2009
PROVISIÓ EQUIPAMENT ÚS COL·LECTIU	3993281,21	2008-2009
CONSTRUCCIÓ BIBLIOTECA COM. BOTELLER	658230,77	2005
ADEQUACIÓ LOCALS ÚS EQUIPAMENTS	322379,03	2005
INCORP. T.I.C. ALS EDIFICIS	151276,00	2005-2007
DESENVOLUPAMENT URBÀ	301907,00	2006-2008
EQUITAT DE GÈNERE, ÚS I EQUIPAMENTS	366071,00	2005-2009
CREACIÓ LINIA BUS	199611,18	2006
PROGRAMES MILLORA	1038547,25	2005-2009
BARRERES ARQUIECTÒNIQUES	1105350,00	2007-2008
TOTAL	9279490,80	

Font.- Ajuntament de Tortosa. Memòria del PinCAT. E.p.

També estava en ple procés de transformació urbanística el barri del Castell. La primera fase de la intervenció estava prevista al PinCAT, amb la remodelació de carrers i places, la prolongació del passeig de Ronda en tot el perímetre del turó de la Suda, la millora de la connexió amb la plaça de l'Absis i el nou parc del Castell.

Aquesta intervenció havia implicat expropiacions i enderrocaments per esponjar i reurbanitzar diferents espais. Tenia un pressupost de 6,5 milions d'euros, sense comptar la construcció d'un centenar d'habitatges que es tenia planificat edificar en una segona fase i revendre en part a la iniciativa privada.

Respecte al projecte de remodelació de Sant Jaume, a l'abril de l'any 2011, l'Ajuntament va aprovar inicialment la modificació puntual del POUM, per crear un únic àmbit d'actuació al barri. Per tal d'esponjar i sanejar-lo, l'Incasòl ja havia demolit 40 immobles, és a dir, un 40% de la superfície de la zona.

A l'any 2013, la rehabilitació del centre històric de Tortosa, a través del Pla Integral del Nucli Antic (PinCAT), esgotà la seva última pròrroga amb el gruix de les obres ja finalitzades. Dels 18,9 milions d'euros de pressupost del PinCAT, finançat a parts iguals per la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament, el 83,45% del Pla, que suma 15,7 milions d'euros, amb obres finalitzades com la plaça de l'Absis o els carrers de la Rosa i del Vall.

Les obres en procés eren el Centre Obert Sant Francesc, amb un pressupost de 1,3 milions d'euros i les obres en aquest moment aturades, la urbanització del carrer Sant Francesc, el parc del Castell, pendent encara d'algunes expropiacions, la plaça Nova del Garrofer i carrer Progrés. La represa de les obres, està condicionada als pagaments d'obra justificada a la Generalitat.

Les obres del projectes corresponents als carrers Montcada, Bonaire i plaça Montserrat, han tornat a entrar al PinCAT, amb l'objectiu d'iniciar la seva urbanització integral durant l'any 2014. Aquests projectes inicialment havien caigut del PinCAT, per les obres de construcció de l'aparcament i la seu de les delegacions. L'ajornament de la construcció de l'edifici de les delegacions, una vegada finalitzat l'aparcament soterrat, permetrà recuperar aquests projectes i posar l'any 2014, com a data de finalització de les obres.

Actualment, a l'hora d'enllestir aquest estudi, estiu de 2014, ja han començat amb un termini per a desembre d'aquest mateix any.

Les obres urbanístiques i de manteniment de la via pública sumen per aquest any 2014 uns 3,8 milions d'euros. L'equip de govern ha subratllat que es destinaran 560.000 euros a actuacions de manteniment i millora de la via pública, distribuïdes pels diferents barris, amb la pavimentació de carrers.

Però seran, novament, les obres encara pendents del Pla Integral del Nucli Antic de Tortosa, les que conformen el gruix d'actuacions previstes. La més prioritària, la urbanització dels carrers Montcada, Bonaire, Progrés i les places Montserrat i del Garrofer, per uns 960.000 euros. També figura la rehabilitació de l'Església de Sant Francesc, amb un presupost de 570.000 euros, la urbanització del carrer Sant Francesc amb 496.000 euros, i obres i expropiacions del barri del Castell, per 810.000 euros. Malgrat aquesta previsió, l'execució d'aquestes obres incloses en la Llei de Barris, no tindrà lloc fins que el consistori no comenci a cobrar els endarreriments pendents de la Generalitat, ja que el Govern deu, al moment de redactar aquest estudi, entre 6 i 7 milions d'euros al municipi.

Amb data de 29 de maig de 2014, l'Ajuntament de la ciutat feia públic un comunicat a la seva pàgina web, on indicava textualment:

El Pla Integral del Nucli Antic de Tortosa (PINCAT), l'instrument cofinançat per l'Ajuntament i la Generalitat que en els últims anys ha fet una profunda rehabilitació del centre històric de la ciutat, ha entrat definitivament en la seva recta final. En l'última reunió de la Comissió de Seguiment, que formen administracions i representants d'entitats i associacions, s'ha informat de l'estat d'execució del Pla i de les obres a punt d'iniciar. La novetat més important és la incorporació al projecte de la urbanització de la plaça Mossèn Sol, al barri del Rastre, les obres de la qual es preveu executar aquest 2014. Abans, durant el mes de juny, començarà la urbanització integral d'una de les artèries més importants del centre històric, el carrer Montcada, junt a la

plaça Montserrat i el carrer Bonaire. A data d'avui, un 86,7 % del PINCAT està executat, mentre que la resta està en procés o a punt d'iniciar-se.

L'alcalde de Tortosa, Ferran Bel, que ha comparegut acompanyat del delegat del Govern, Xavier Pallarès, i la tinent d'alcalde de Serveis al Territori, Meritxell Roigé, ha explicat que l'actuació que es farà sobre la plaça Mossèn Sol permetrà que "recuperi la centralitat que va tenir com a element vertebrador d'un barri molt dinàmic". En l'espai resultant hi haurà poques places d'aparcament, en considerar que aquesta problemàtica quedarà resolta amb l'obertura de l'aparcament soterrat del carrer Montcada. Pel que fa a la mobilitat, tot l'espai de la plaça serà de prioritat invertida, amb accés només per als veïns. Bel ha afegit que la nova plaça Mossèn Sol, que tindrà un cost d'urbanització d'uns 400.000 euros, permetrà incorporar-la com a espai ciutadà per a la celebració d'activitats d'oci i culturals.

El PINCAT té un pressupost de 18.897.092 euros, cofinançats al 50% entre la Generalitat i l'Ajuntament. D'aquests, 16.231.559 euros ja s'han justificat. Tanmateix, davant les dificultats financeres i de tresoreria de la Generalitat, el Govern no ha pogut fer front als 8 milions que li pertoqueu i només ha pogut pagar 4.646.000 euros, ha explicat l'alcalde. Això fa que l'Ajuntament tingui pendent de pagament de la Generalitat, en concepte de PINCAT, un total de 3.469.000 euros. Davant d'aquesta situació, és l'Ajuntament qui ha hagut d'avançar aquests diners i ja porta pagats 11.585.000 euros, que l'alcalde ha qualificat de "gran esforç financer".

Així les coses, la Generalitat ha incorporat al pressupost de 2014 un total de 37 milions d'euros per poder fer front als imports pendents de pagament de la Llei de Barris. D'aquests, a Tortosa li corresponen 1.560.000 euros. D'acord amb aquesta previsió d'ingressos, l'Ajuntament podrà escometre les obres previstes del carrer Montcada i de la plaça Mossèn Sol en els propers mesos, així com continuar fent expropiacions i atorgant subvencions per a la millora de cobertes i façanes. De cara al tram final del PINCAT, que se situa durant 2015, circumstància que obliga a demanar una nova pròrroga, s'iniciaran les actuacions previstes de prolongació del passeig de Ronda i urbanització del carrer Sant Francesc.

L'alcalde ha recordat que per a 2014 hi ha una línia de subveniò de 48.000 euros per rehabilitar cobertes i façanes i de 400.000 per a continuar amb les actuacions generals de millora del nucli antic en el marc del programa Treball als Barris.

2.6.- La actual dinamització del Casc Antic.

La diversitat històrica dels usos del Casc Antic de Tortosa, residencial, religiosa, administrativa i comercial, precisava derivar cap a una nova realitat funcional i social, configurant una multifuncionalitat amb altres usos i funcions de l'espai com la cultural, simbòlica i turística.

Per tant, era un repte posar en marxa polítiques integrades de recuperació, més enllà de les urbanístiques, per afrontar en profunditat les solucions funcionals i socials, i aconseguir una reutilització funcional del seu ric i diversificat patrimoni, per a evitar convertir aquesta zona, simplement en un gran museu obert o un decorat urbà.

El PinCAT, ja va definir com a objectius prioritàris, tant la millora física com la social, amb l'objectiu de permetre la definitiva dinamització i integració d'aquest espai, dintre de la resta del teixit urbà.

La diversitat era i és una condició bàsica, de qualsevol ecosistema natural i per extensió de qualsevol realitat urbana. És, a més, un objectiu per un àrea que vulgui superar la condició de monofuncionalisme, a la que sovint estan sotmesos bona part de conjunts urbans.

El casc antic de Tortosa, ha de ser una de les zones de la ciutat que millor representri aquest valor de la diversitat, en totes i cadascuna de les variables, la social, la cultural i la econòmica.

Per aconseguir aquesta diversitat, era necessari conèixer i avaluar, la situació econòmica i social, per millorar l'ocupabilitat, i aconseguir amb una nova dinamització la millora de la qualitat de vida.

El repte principal de les zones històriques va estretament lligat a la seva revitalització funcional, i per aconseguir-ho, són imprescindibles, tant les intervencions públiques directes, com les realitzades mitjançant empreses mixtes, per impulsar els processos de recuperació.

Actualment, el Casc Antic de Tortosa, torna a estar de moda, degut a les inversions per a la seva rehabilitació, i existeix un procés de retorn, per part dels fills de les famílies que el van desocupar, i pel canvi de propietatàris.

Podria afermar-se, en part i amb força prudència, que el Casc Antic es torna a revaloritzar, i que les actuacions del PinCAT, han creat un efecte crida o retorn, o millor de vitalitat d'aquest històric i tradicional espai urbà, principalment la zona del eixample del segle XIV, que fou el centre social i econòmic de la Tortosa medieval.

Per a la nova dinamització han estat essencials, una sèrie de realitzacions amb nous usos urbans, com les noves funcions administratives, amb la localització de delegacions del Govern català, als diferents Palaus que foren de les famílies importants de la ciutat. Les culturals amb la nova biblioteca Marcel·li Domingo, amb les ja existents, amb conjunts artístics com el dels Reials Col·legis i l'Espai Sant Domènec. Les educatives i esportives amb la Universitat Rovira i Virgili, centres d'idiomes i el Pavelló multiusos. Totes, afegides a les noves polítiques de rehabilitació residencial i dels habitatges, han fet possible una nova dinamització del espai, i per tant de la qualitat de vida dels habitants, i finalment del conjunt urbà.

Altres, les propiament viàries, amb les noves urbanització dels carrers principals o amb millor jerarquia urbana, com els de la Vall, Bisbe Annar, la Rosa i els voltants de la Catedral amb la Plaça de l'Àbsis, han donat pas a una nova mobilitat interior, malgrat a ser restringida als propietaris i a les dificultats per la particular topografia i morfologia dels carrers.

La excepció són les zones o barris del Castell, Santa Clara i el Garrofer. Són aquestes, les àrees de major crisi social i econòmica, del Casc Antic i del total de la ciutat. Pràcticament aquest barris presenten un estat de runa física de bona part dels habitatges, amb percentatges en algunes zones del 100%, i en general, amb fortes mancances de serveis i accessibilitat, on la

topografia, malgrat a ser reiteratiu, és un condicionant primordial sobre la morfologia viària, amb carrers estrets i fortes pendents.

Precisament, per aconseguir una correcta i desitjada rehabilitació funcional del Casc Antic de Tortosa, un dels condicionats bàsics va ser intentar solucionar el greu problema de la mobilitat, a l'objecte de facilitar l'accés i aconseguir una vertebració interior així com amb la resta de la ciutat.

L'ajuntament de Tortosa, considerant aquest un dels aspectes essencials per a una definitiva i nova funcionalitat urbana de l'espai, va elaborar a l'any 2007, paral·lelament amb el PGOU, un Pla de Mobilitat per a Tortosa i Ferreries, es a dir, per al 80% de la població, sense les pedanies del terme municipal.

Es va fer un diagnosi de la situació, amb les expectatives per als anys següents, on s'havien de dur a terme les actuacions del PinCAT.

Als ojectius del Pla, es va intentar garantir una mobilitat eficient i sostenible, com a principal element d'una ciutat central com Tortosa, en tot tipus de mitjants de transport i fluxos d'intensitat.

Amb les dades del Pla de Mobilitat, Tortosa presentava aleshores, un parc de 21.086 vehicles, el 42,4% del total de la comarca del Baix Ebre, distribuïts amb el 65,9% per als turismes, el 23% per als camions, el 7,8% per a les motos, el 4% d'autobusos i el 0,6% de tractors. Els desplaçaments a peu, representaven el 24,6%, i el transport públic el 2,4%.

Aquestes dades actualitzades a l'any 2013, són de 24.359 vehicles, el 40,9% del total de la comarca, que representa un augment del 13,4%, respecte a les de la redacció del Pla. La distribució per grups és de 15.713 per als turismes, 5.384 per als vehicles industrials, 2.377 per a les motos i 885 per a la resta, segons dades de l'Idescat.

Amb aquestes xifres, la ciutat de Tortosa presenta actualment, un índex de motorització de 0.70 vehicles per habitant, lleugerament superior a la del Pla que era del 0,66 veh/hab. Al conjunt de Catalunya, actualment l'índex

és de 0,66 vehicles per habitant, poc més alta que a l'any 2004 que era de 0,64 com apunta el Pla de Mobilitat.

Evidentment aquest percentatge ha de ser superior, si només comptabilitzem la població amb edat de poder tenir el carnet de conduir, que és la major de 18 anys, però hem utilitzat a la població en general, per poder efectuar una comparació.

Tenim en compte aquestes dades, respecte a la mobilitat, i en referència als moviments interns, la població de Tortosa és clarament dependent dels vehicles.

Però la ciutat, per ser lloc central territorial, atrau a persones que venen de fora, principalment de la resta de poblacions de la comarca i de les Terres de l'Ebre. Actualment el 90% dels desplaçaments són amb vehicle privat. Les principals localitats que connecten amb Tortosa són Roquetes, amb més d'una tercera part del total, Amposta amb quasi un 10%, i les de Deltebre, l'Aldea i Sant Carles de la Ràpita amb un 5% cadascuna. Tortosa, per tant presenta una taxa d'autoconnexió del 60%, de desplaçaments en relació amb el total del territori.

Evidentment, el Casc Antic, amb les mancances i limitacions de morfologia viària que presenta, amb carreres estrets i una topografia adversa, en molts dels casos, el problema s'agreuja exponencialment.

La figura n°33, ens mostra la intensitat de mobilitat del municipi, i com podem observar, cap dels carrers de la zona del Casc Antic (escepte la Avinguda de Felip Pedrell, on es superen els 8.000 vehicles al dia), marca intensitat insuficient per a ser cartografiada.

Les majors intensitats de la ciutat són al Pont del Bimil·lenari, la màxima diària amb més de 25.000 vehicles, el Pont de l'Estat amb 18.000, l'avinguda de la Generalitat, i la zona de la Plaça Corona d'Aragó i avinguda Catalunya sobre els 15.000 vehicles/dia.

La disposició morfològica de Tortosa, presenta un traçat en paral·lel al curs i terrasses fluvials, seguint el curs del riu Ebre, i adaptat a la particular topografia que l'envolta amb turons i les seves vessants, principalment a la zona esquerra, que incideixen sobre tots els aspectes de la mobilitat urbana. Però a més, la intensitat del trànsit, és responsable de la jerarquització viària de la ciutat, o el que és el mateix, incideix de manera definitiva sobre les zones o barris amb una major jerarquia urbana.

Fig.nº 33.- Intensitat del trànsit a Tortosa.

Font.- Ajuntament de Tortosa. Pla de Mobilitat de Tortosa.

Tot això, afegit a la cultura del vehicle pròpi, manquen sobremanera al Casc Antic, com una causa-efecte sobre les condicions i sobre la qualitat de vida dels habitants.

L'Ajuntament, intenta programar solucions, i ha portat a terme una sèrie de realitzacions viàries, en particular amb la peatonalització de bona part del Casc Antic, destinades a la millora de la mobilitat i efectives per a la rehabilitació.

A tal efecte, es tractava d'afavorir un correcte desenvolupament de l'àrea més jeràrquica i comercial de la ciutat, inclosa en bona part dintre de la

zona antiga o històrica, que sempre havia format part del teixit del comerç urbà.

La progressiva conversió de l'espai comercial, en carrers exclusius per a les persones, amb l'anomenada “*illa de vianants*” per part de l'Ajuntament, té com a objectiu primordial, que el Casc Antic fou de nou, un sector d'elevada activitat terciària, i al mateix temps, provocar un efecte de reclam sobre la rehabilitació i nova funcionalitat urbana de la zona.

Les primeres actuacions de peatonalització, varen ser des del pont de pedra fins al carrer i plaça de l'Àngel i carrer de Sant Blai, per ser un dels eixos jeràrquics urbans i que mantenia una important funció comercial i terciària, amb l'objectiu d'afavorir el seu manteniment i provocar sinèrgies internes amb la resta de l'espai urbà.

D'aquesta manera, el conjunt, es va completar amb els carrers interiors, entre l'eix de Sant Blai i l'avinguda de la Generalitat, pels carrers d'En Carbó, Santa Teresa, Pescadors, M. Vilà i la Sang, i altres més petites.

Els eixos o carrers principals de vianants són:

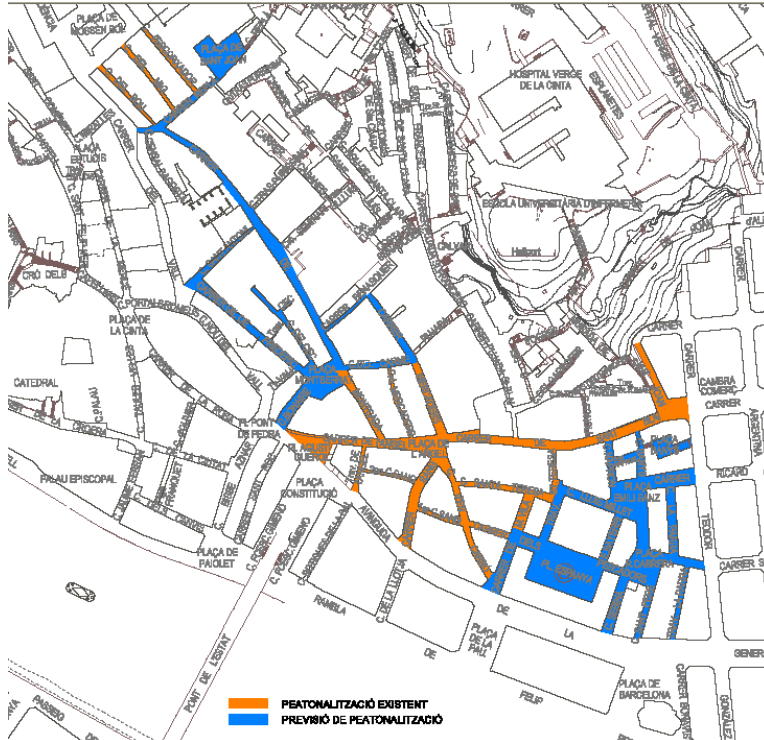
- Carrer Ciutat- Creuera.
- Carrer de Sant Blai.
- Carrer la Rosa-Mercé-Sant Domènec.
- Carrers de Sant Felip-Costa del Castell.
- Pujada Sant Blai (Santa Clara).
- Prolongació Passeig de Ronda.

L'entorn de la catedral, sota un fort procés de reordenació urbana i rehabilitació, per les característiques del barri, és una zona on encara cal potenciar l'espai per als vianants.

Precisament, dels voltants de la Catedral i fins al carrer Montcada, malgrat les actuacions per a ús de vianants, es permet accés puntual i restringit de trànsit, com al carrer la Rosa, carrer Gil de Frederic, conegut com *lo carrer Ample*, Sant Antoni, plaça de l'Olivera i plaça de l'Absis.

Malgrat tot, hem de fer una reflexió respecte a la realització exclusiva de zones de vianants. A les ciutats, les zones de contacte que envolten la zona central o històrica, són qualificades com espai pericentral.

Fig.nº 34.- L'illa de vianants del Casc Antic de Tortosa.

Font.- Ajuntament de Tortosa. Pla de Mobilitat de Tortosa.

Són zones o barris, dotades d'una correcta mobilitat i principalment els accessos, amb aparcaments, en força casos soterrats. Contenen la capacitat suficient per albergar una adequada quantitat de vehicles, que no poden accedir als espais centrals. Exemples propers a la nostra ciutat els tenim a Castelló, Vila-real o Tarragona.

Tortosa, necessita en aquestes zones del pericentre urbà, llocs amb les mateixes característiques i d'aquesta manera poder dotar al Casc Antic i a l'espai central, d'una correcta mobilitat i accessibilitat, malgrat sigui restringida a la circul·lació, però no prohibida.

És desitjable que a més dels aparcaments de la plaça d'Alfons XII a l'eixample, i el de l'antiga estació del trenet al Temple, s'els afetgeixi el més aviat possible, el del carrer Montcada, ja que degut a la disminució de places d'aparcament, malgrat siguin de zona blava, al realitzar les noves urbanitzacions dels carrers, com el de la Vall, Bisbe Aznar, Felip Pedrell, i altres de vianats, la que fou la Tortosa medieval, queda fortament restringida al trànsit de vehicles i a les emergències.

Pràcticament, sols es pot aparcar al Rastre, dintre d'una zona força important i activa del Casc Antic, on a més de la Catedral, existeixen una sèrie d'equipaments educatius, d'ensenyament, museus, biblioteca, jutjats etc., a la que evidentment s'ha de dotar de les infraestructures de mobilitat i accessibilitat i aparcament essencials, per a la seva definitiva rehabilitació funcional i residencial.

El Casc Antic de Tortosa, presenta una realitat urbana dinàmica, malgrat a presentar zones amb una problemàtica de reorganització interna, amb diversitat funcional i estratègies de recuperació integral.

La nova funcionalitat, ens mostra els barris, amb processos diferents, encara que les actuacions, fonamentalment les del del PinCAT, varen tenir una forta incidència per la rehabilitació, malgrat és necessiten encara, majors inversions i actuacions.

La actual funcionalitat és integral. Són presents les funcions residencial, religiosa, comercial, educativa, d'administració pública, equipaments i turística principalment.

Forma, en conjunt, un ventall de noves possibilitats, que han d'impulsar, renovar, protegir i recuperar definitivament aquest espai, per al progrés i sostenibilitat de la ciutat, amb una efectiva i gradual millora del nivell i qualitat de vida dels habitants.

Un espai tant gran, en quant a superfície, malgrat a fer-se ja un gran pas endavant, presenta actualment situacions bàsiques d'equilibri amb diferents

fases. Respecte la recuperació, l'estat dels habitatges i el valor cadastral, influeixen sobre la valoració i qualitat de la funció residencial.

Dintre de la actual multifuncionalitat del Casc Antic de Tortosa, la funció residencial és la principal, amb un ús superior al 80% del total de superfície, malgrat estar caracteritzat per una gran heterogeneïtat social, econòmica i funcional.

Aquesta la podem tipificar com indica Levy (1987), amb quatre situacions bàsiques:

- 1.- Barris en equilibri, amb una clara harmonia entre les estructures físiques, social i funcionals.
- 2.- Barris en fase d'ajustament, on després d'actuacions diverses, el cicle de la degradació s'hagui trencat i apareguen nous equilibris.
- 3.- Barris en expectativa, espais amb elements de centralitat històrica, amb un important patrimoni arquitectònic i amb una realitat social que permeti els processos de recuperació.
- 4.- Barris en crisi, on estan associats el deteriorament físic i social, amb la desorganització funcional. Ofereixen unes expectatives de futur poc optimistes i plantejen difícils reptes, malgrat les polítiques de recuperació urbana.

El Casc Antic de Tortosa, per la gran superfície i estat particular dels barris, existeixen grans diferències morfològiques particulars, que no presenten harmonia entre les estructures. Segons els barris, s'ens mostren àrees amb situació en equilibri, pel seu estat morfològic i els usos, zones d'ajustament, zones en expectativa i en punts concrets barris en crisi.

El Centre, presenta les millors situacions bàsiques d'equilibri, amb una clara harmonia entre les diferents estructures físiques, socials i funcionals, si bé, la seva gran superfície, fa que també presente, per contacte amb les altres zones del Casc Antic, espais d'ajustament, on les actuacions

urbanístiques han permés en part, aturar la degradació i apareguin nous equilibris.

Altres barris, estàn amb fase d'espectativa i han recuperat la funcionalitat, malgrat que en casos, per l'estat i habitabilitat, els processos són més lents. Per exemple a Remolins, Sant Jaume, i la que fou part de la Tortosa del segle XIV, amb la zona del carrer Montcada fins al barri Catedral.

Dintre d'aquestes zones en expectativa, és la formada des de la Catedral fins a la zona del carrer Montcada. Ha de tenir un fort impuls, quant ho permeti la finalització del nou edifici de les delegacions amb l'aparcament soterrani, la nova adequació viària i morfològica del pròpi carrer Montcada. El Castell, els carrers dels voltants del convent de Santa Clara i del Garrofer, presenten un deteriorament morfològic, físic i social, de la funció residencial, amb una forta desorganització funcional, que no permeten una esperança de futur optimíste, per plantejar difícils reptes de les polítiques de recuperació urbana. Estàn clarament en processos de crisi, i és difícil, poder arribar a conclusions coherents.

El Casc Antic, presenta una morfologia de parcel·lació, amb una trama urbana compacta, configurada amb illes de cases, amb heterogeneïtat segons els barris, que repercuteix sobre les característiques dels habitatges i els serveis.

El barri amb millor prestància morfològica és el Centre, principalment la zona formada entre l'eix de la Avinguda de la Generalitat, fins al eix del carrer de l'Àngel, Sant Blai i el carrer Teodor González.

Al barri de Remolins, la Avinguda de Felip Pedrell, amb la terrassa fluvial guanyada al riu, presenta una edificació residencial semblant a el que s'anomena "*open planning*". Consta d'habitatges amb grans zones ajardinades i edificació en obert, malgrat que el cas particular de la nostra ciutat, sense sobrepassar les sis plantes. La topografia en alçada tradicional és en més del 90%, de quatre plantes, per motius freàtics. Aquests tipus

d'edificació, pels voltants del campus de Universitat Rovira i Virgili, és única a la ciutat.

Aquest nou espai residencial del barri, està fora del recinte emmurallat objecte de l'estudi, però l'analitzem, per les sinèrgies positives per al barri. Aquesta zona als anys setanta del segle passat, encara eren horts, amb conreus de regadiu, des de l'antic escorxador fins al canal de desguàs, on es trova el nou Pavello Firal.

La resta del barri de Remolins al igual que a Sant Jaume, que no s'inclouen al PinCAT inicialment, presenta una diferenciació morfològica al call jueu, que està en funció de la edat dels habitatges, la topografia i les característiques i estructures de la població.

Els barris de Catedral, Montcada i el Rastre, la morfologia i els habitatges ofereixen certa desigualtat segons les zones. Els barris on la degradació i en casos l'estat de runa estan més presents són el Castell, Santa Clara i Garrofer fonamentalment.

Aquests barris han estat on una major quantitat d'habitatges s'han enderrocat, amb pràcticament el 75% del total dels realitzats al Casc Antic, en els darrers anys. La edat i els materials de les construccions, són elements definitius de l'estat dels habitatges. Les noves construccions a la zona han estat força escasses, com ho demostra que les 800 finques construïdes a la ciutat, sols 30 s'han realitzat en ells.

El mal estat dels habitatges i l'abandó per part dels propietaris, amb el transllat cap a zones amb major qualitat de vida de la ciutat, juntament amb el procés immigratori, amb persones d'origen estrangers i d'ètnia gitana, procedent d'altres ciutats del país, va donar lloc a una ocupació il·legal, en molts casos, que va fer actuar a l'Ajuntament, amb accions de control, en particular dels habitatges més insalubres i en perill, tapiant pràcticament 240 solars, i en altres casos amb l'enderroc, i portar a terme un programa de renovació urbanística de plaçes i carrers.

Respecte al barri del Castell, en data 7 de desembre del 2009 es va aprovar inicialment la Modificació Puntual del POUM, i es va trametre al Departament de Medi Ambient i Habitatge. Amb data 29 de juliol de 2010, la Comisió Territorial d'Urbanisme de les Terres de l'Ebre, va aprovar definitivament la modificació puntual del POUM del barri del Castell supeditada a la redacció d'un text refós i en conseqüència la seva executivitat. En compliment de la prescripció esmentada, es va confeccionar un nou plànol, en el que s'assenyala indicativament el sòl per cada tipologia d'habitatges, per cada una de les illes afectades en la present modificació puntual, així com els percentatge de sostre, sotmès a la construcció de l'habitatge de protecció pública, segons els estàndards establerts en el POUM.

El preu mitjà de valor catastral (valor del sòl+valor de construcció), a la ciutat és actualment de 24.411 euros. El valor residencial està amb 16.687 euros. Els preus de la vivenda (nova+segona mà), han baixat un 28%, al conjunt del país durant el període 2007-2013.

Els preus dels habitatges de segona mà, actualment a l'estat espanyol estan en els 1.481,7 euros/m². (any 2013), a Catalunya 2.160 euros/m², i a la província de Tarragona 1.477 euros/m². A Tortosa són 1.100,38 euros/metre quadrat de mitjana.

La qualitat i prestància de la morfologia, amb habitatges i usos, són les responsables de la valoració dels diferents barris que formen el Casc Antic de Tortosa.

Segons la Ponència de Valors Cadastrals de Tortosa, i atorgan per a la ciutat el valor 100, els diferents barris del Casc Antic en conjunt presenten una valoració de 68,9%, que vol dir una baixa de pràcticament un terç del valor de la mitjana del conjunt urbà.

El barri que presenta una taxa percentual superior és el Centre, amb el 107,46 i Santa Clara és la que presenta la valoració més baixa, amb un percentatge del 39,01%.

La resta dels barris, malgrat a estar per sota de la ciutat, les diferències són lleus, respecte a la mitjana general del Casc Antic. Per exemple, el Rastre i la zona de Montcada els valors són del 62,47%, i a Remolins, Sant Jaume, Castell i Catedral el 61,84%. La zona de l'Hospital, per la seva funció sanitària i escassetat d'habitatges, els valors no els podem analitzar com a residencials.

Les polítiques de recuperació han de procurar impedir processos especulatius, per a impedir un encariment del preu del sòl, i dificultar l'accés de rentes mitjanes i baixes, com s'està produint a ciutats com Barcelona (Ciutat Vella), Salamanca o Santiago de Compostel·la.

La nova funcionalitat, del Casc Antic, va donar un pas força decisiu, amb la seva adequació com un espai administratiu i de serveis, amb les localitzacions de les Delegacions Territorials del Govern autònom en una serie de fites urbanes, malgrat a ser provisionals, fins a la construcció de l'edifici de les Delegacions Territorials del Govern de la Generalitat de Les Terres de l'Ebre, al carrer Montcada.

Fins a les hores, una bona part d'aquestes Delegacions Territorials, es varen instal·lar, aprofitant habitatges emblemàtics com els antics palaus de la oligarquia tortosina de segles passats o en edificis rehabilitats.

Les localitzacions actuals són:

- Delegació Territorial de Cultura, al carrer Dr. Ferrán, al Palau Oliver de Boteller.
- Delegació Territorial d'Ocupació i Empresa, al carrer la Rosa.
- Delegació Territorial de Justícia, al carrer Santa Anna.
- Delegació Territorial d'Ensenyament, al carrer Providència.

- Delegació Territorial de Governació i Relacions Institucionals al carrer Montcada, al Palau Abària.
- Delegació Territorial de la Joventut, al mateix lloc.
- Delegació Territorial de l'Esport, al mateix lloc.
- Coordinació Territorial de l'Institut de les dones, al carrer Nou de la Vall.

Altres estan fora de la zona d'estudi, malgrat a ser propers, com la Delegació Territorial d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, a la plaça d'Alfons XII.

La funció administrativa i de serveis la completen la Comunitat de Regants al carrer Santa Anna, i els jutjats comarcals i la Policia Local (a l'antic edidici del Sindicat), als barris del Rastre i Remolins respectivament.

La funció religiosa és un dels usos de sòl tradicionals principals, per representar el Casc Antic la espiritualitat cristiana de Tortosa, pràcticament en la seva totalitat.

La diversitat religiosa de la ciutat de Tortosa, històricament catòlica, actualment la componen altres confessions com la musulmana, l'evangèlica i l'ortodoxa. No es tenen dades del nombre de creients que pertanyen a cadascuna de les confessions, però el que sí que es pot dir, és que la majoritària és la catòlica amb més d'un 75% de la població.

El centre religiós principal, la Catedral, amb les esglésies distribuïdes per aquest gran espai, marquen i inluixen sobre el patrimoni i els usos de manera primordial. Entre les esglésies catòliques existents al Casc Antic podem citar la de Sant Jaume a Remolins, la de la Reparació i Sant Blai. Els convents encara presents són els de Santa Clara i la Puríssima. Respecte als altres cultes, a la zona n'existeixen dues de culte Evangelista, de les 5 del total de la ciutat, i l'únic centre de culte musulmà, a la plaça de Montserrat.

La que fou la Tortosa administrativament distribuïda per les parròquies, és la base del treball, i la que va reordenar la ciutat. Al moment actual, existeixen zones més importants o jeràrquiques, que mantenen major prestància sobre la resta. Les zones conventuals, més exteriors, presenten major degradació urbana i patrimonial.

El comerç és una de les activitats que està en un procés de retorn en certes àrees o barris del Casc Antic, malgrat que de sempre havia estat present i activa, i va formar part del conjunt comercial de la ciutat.

El comerç, és la segona respecte a l'ús del sòl més important de la zona, malgrat a conviure amb el residencial. Aquesta activitat, és localitza majoritàriament als baixos dels edificis per a les seves instal·lacions, amb la excepció del mercat municipal.

Els establiments principals són els de roba, calçat, alimentació, articles per a llar i llibres, per als comerços autòctons. Els regentats per persones d'origen estranger solen ser del sector de l'alimentació, restauració, perruqueria, kebabs i locutoris.

El conjunt comercial més important de la ciutat de Tortosa, amb tots tipus d'usos, diari, setmanal i ocasional, està localitzada dintre del Casc Antic. El perímetre està localitzat des del carrer Bisbe Aznar i plaça Agustí Querol, al nord, cap a la zona de l'eixample modern, fins a la plaça d'Alfons XII, al sud, i entre l'eix comercial del carrer i plaça de l'Àngel amb el carrer Sant Blai, cap a llevant, fins a l'Avinguda de Felip Pedrell a ponent, fins al curs fluvial.

No podem oblidar la zona de la Catedral i la del carrer Montcada i adjacents, que malgrat a tenir menor capacitat i importància, presenta diversitat i intensitat de les localitzacions i usos.

El comerç urbà a Tortosa, es perllonga cap al sud, i traspasa el límit del Casc Antic, fixat al carrer Teodor González, fins a la totalitat de l'eixample i la nova gran àrea comercial del Temple, fins arribar al mateix pont del

bimil·lenari, que tanca pràcticament la actual trama urbana, amb la excepció del antic grup 13 de gener i raval de Sant Llatzer.

Tampoc es pot obviar, la zona de la riba dreta del curs fluvial, malgrat no entrar al treball, ja que aporta la seva forta activitat comercial, afetgin a la especialització terciària de la ciutat, un bons percentatges d'ocupació a la Rambla de Catalunya i plaça de Joaquím Bau, amb la tradicional del carrer Sant Vicent. Comentari final mereixen les grans superfícies comercials, localitzades a la zona periurbana, junt a les vores de les comunicacions que connecten la ciutat amb la resta poblacions comarcals i territorials.

La gran àrea central del comerç, és el conjunt del mercat central amb l'avinguda de la Generalitat, per l'ús diari i de consum d'alimentació que representa i el carrer de Sant Blai, gran eix comercial històric de la ciutat, que encara manté la seva forta i destacada vitalitat.

L'activitat comercial a tota la zona és de primer ordre, com ho demostra el nombre de vianats diaris, amb més de 12.000 persones/dia. Els usos són el diàri, el setmanal i l'ocasional. El percentatge de localització comercial, és del 100%, als baixos dels habitatges, com passa a centres històrics de ciutats del nostre entorn com Castelló (Querol, 1998), a excepció evidentment, del mercat central.

El carrer d'En Carbó, manté la localització comercial al 100%, i per situació, uneix com si fos un cordó umbilical, la zona del mercat amb la del eix del carrer Sant Blai.

La resta de carrers que completen i formen aquest nucli principal del centre comercial de la ciutat, són la plaça d'Espanya amb l'Ajuntament, i els carrers dels voltants. La plaça d'Espanya, també presenta una activitat i localització comercial del 100%. Aquest carrers tenen usos setmanals i ocasionals, i mantenen un fort fluxe de vianats, ja que hi circulen diàriament unes 10.000 persones.

Als carrers que podríem qualificar de secundaris, la localització baixa fins al 80%, com als de Santa Teresa, Travesia Santa Teresa, carrer la Parra, M. Vilà i d'en Sebina. Encara baixa un poc més la localització als que podrien qualificar de tercer nivell. La seva morfologia i prestància, incideix sobre la localització i importància dels comerços, amb percentatges entre el 25-75%. Entre aquests tenim els de Sant Pere, Travesia la Parra i Sant Ildefons. Força escassa o quasi nul·la activitat està present en carrers com els de Lluís Millet o Enric Bayerri, aquest amb els serveis de Correus, per la manca d'habitatges residencials, o pertanyer principalment a l'edifici del consistori.

La zona, presenta grans àrees d'estacionament, malgrat a ser zona blava, com són la plaça d'Espanya i alguns dels seus carrers adjacents, zona de l'Eixample modern, la Rambla Felip Pedrell i l'avinguda Lleida, des d'on la població es pot desplaçar a peu, fins al mateix mercat i per la zona comercial fins a Sant Blai.

Tortosa sempre ha estat una ciutat amb una funció sanitària de primer ordre, per la seva centralitat territorial i pes social i econòmic. Actualment està inclosa a la Regió Sanitària de les Terres de l'Ebre.

La capital del Baix Ebre, ciutat del territori amb una major concentració demogràfica, compta amb 3 centres ABS (àrees bàsiques de salut), 2 centres CAP (centres d'atenció primària), 2 consultoris locals, un centre de diàlisi, 7 laboratoris, 4 centres de revisió de conductors, 3 de pediatria i 5 d'oftalmologia. A més, compta amb 14 farmàcies, dues de les quals són hospitalitzades i la delegació del Col·legi de Metges de Tarragona per a les Terres de l'Ebre.

La funció sanitària està present al Casc Antic des de fa dècades, amb l'Hospital Verge de la Cinta, situat al turó del Sitjà. L'ús sanitari és un dels principals a la zona, per superfície d'ocupació, amb 2,6 hectàrees.

Aquest Hospital, està gestionat per l'Institut Català de la Salut, i compta amb consultes externes d'especialistes descentralitzades al CAP Baix Ebre. En aquesta instal·lació es porten en lloc anualment més de 160.000 consultes externes, amb pràcticament 50.000 urgències, i amb més de 8.000 operacions de cirurgia menor i hospitalitzacions.

La dificultat dels accesos, és un dels aspectes negatius per a l'Hospital Verge de la Cinta. La situació, representa un fort inconvenient per a un adequat desenvolupament de la funció sanitària per les seves particulars característiques, on la fluïdesa dels desplaçaments i la facilitat d'accés, són fonamentals.

La mobilitat està restringida i és lenta, malgrat a que darrerament, s'ha millorat en part l'accessibilitat per tot aquest àmbit, amb l'accés de vehicles pel tram superior del carrer Pujada de Santa Clara, que connecta amb el carrer Pujada Sant Francesc i amb el vial d'accés a l'Hospital Verge de la Cinta, per la Simpàtica.

Els serveis sanitaris els completen, 5 farmàcies (4 al barri del Centre, i l'altra al de Sant Jaume), i un centre de revisió de conductors, pràcticament al límit com és el carrer Teodor González.

La funció cultural està localitzada amb nous i moderns espais, malgrat que sempre va estar present al Casc Antic. L'eix cultural principal el formen els carrers la Rosa, de la Mercé i Sant Domènec, amb la nova biblioteca municipal Marcel·li Domingo, al carrer de la Mercé, i de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, als Reials Col·legis, juntament amb l'Espai Sant Domènec. Els diferents Museus, de la Catedral i l'Arxiu Històric Diocesà, formen un conjunt cultural integral, al que hem d'afegir la biblioteca infantil del Palau Despuig.

Els centres i escoles oficials d'Idiomes, del carrer de la Vall i del carrer Sant Domènec, l'Institut de Serveis Socials i Escola Taller de l'antic convent de Sant Joan, el Conservatori de Música del carrer la Rosa, i els

centres de Remolins, Sant Antoni i Sant Francesc, completen una sèrie d'equipaments amb clara funció cultural i assistencial, com també ho fà, la nova rehabilitació de l'antic escorxador de Sant Jaume.

Actualment aquest espai és multicultural, després de la remodelació feta als inicis del segle, amb exposicions, representacions i amb casos ha servit com a Mesquita provisional en període de Ramadà, per als musulmans de la ciutat. Recentment ha acollit la nova seu del Museu Històric i Arqueològic de les Terres de l'Ebre.

L'ensenyament, fonamentalment el de caràcter públic, és un altra de les funcions actuals del Casc Antic, amb els CEIP de la Mercé, al Rastre i el de Remolins, complementat amb l'universitari, artístic i de idiomes.

Les característiques demogràfiques de l'espai, amb una forta immigració, estan clarament representades a l'alumnat del centres educatius d'infantil i primària, amb un fort percentatge d'alumnes d'origen immigrant i d'ètnia gitana.

Al campus de la Universitat Rovira i Virgili, a la terrassa fluvial de Remolins, l'oferta acadèmica pública es concreta amb el Grau d'Administració i Direcció d'Empreses, el Grau d'Educació Infantil, el Grau d'Educació Primària i el Grau d'Infermeria. S'imparteixen, a més, un Màster universitari en Formació del Professorat d'Educació Secundària Obligatoria i Batxillerat, Formació Professional i Ensenyaments d'Idiomes (especialitat administració); a més d'un Màster en Envel·liment i Salut.

Al curs actual 2013-14, es varen matricular prop de 800 alumnes, amb 218 noves matriculacions. Els Graus amb major nombre d'alumnes són Infermeria, amb 267 alumnes, ADE amb 175 alumnes, i els d'Infantil i Primària amb 156 i 161 alumnes respectivament. També varen haver matriculacions al Màster en Envel·liment i Salut. La procedència de l'alumnat, per als Graus de ADE i Educació, pràcticament el 100% és de les Terres de l'Ebre. Per al Grau d'Infermeria, a més dels alumnes del

territori, estan matriculats alumnes del País Valencià, principalment de la província de Castelló, tradicional al Campus tortosí des de fa més de dues dècades, amb altres del País Vasc i de les illes Canàries.

Els nous edificis del Campus de la Universitat Rovira i Virgili, están portant a terme una nova funcionalitat a la zona nord de la ciutat, que sempre s'havia caracteritzat per la seva històrica funció agrícola o primària, amb l'horta de Pimpí, el Sindicat Agrícola i les antigues fàbriques de transformació de productes del camp (Conserves Lambies) i de fabricació de pinsos a l'antiga cooperativa del carrer del Sol.

Una de les oportunitats més importants per a la ciutat de Tortosa i el seu Casc Antic, és la funció turística. Però per aconseguir l'èxit d'una ciutat històrica, s'ha de tenir cura des de la coordinació de les polítiques sectorials amb l'implicació urbana, com la formulació explícita de polítiques turístiques. Com exposa Troitiño (1998), *“La sostenibilidad va unida a un importante desafío: aprovechar las oportunidades que ofrece el turismo y lograr su inserción equilibrada en el tejido urbano, en la economía y en la sociedad”*.

La funció turística, sempre ha estat essencial per a la ciutat, i és una de les principals dintre de la actual funcionalitat i rehabilitació integral urbana del Casc Antic.

El Baix Ebre, la comarca de Tortosa, el P.I.B., comptabilitzava un pes de les activitats turístiques del 10,2%, a l'any 2011.

Segons un informe publicat per J.M. Duro i altres autors de la U.R.V., al desembre de 2012, sobre les possibilitats del municipi de Tortosa respecte al turisme, indica textualment: *“Atesos els recursos del territori i el paper esperat d'altres sectors, semblaria raonable esperar que el pes del turisme al conjunt les Terres de l'Ebre es podria situar per sobre del 12% o 13%. Les possibilitats de creixement del sector al territori passen per la valoració adequada dels recursos existents. Entre els quals hauríem*

*d'esmentar les possibilitats d'explotació dels recursos naturals i, d'una manera prominent, dels **recursos patrimonials i culturals de la ciutat de Tortosa**, els quals proposem que formin part del nucli del model turístic de Tortosa. El desenvolupament turístic de Tortosa no constitueix només una estratègia de desenvolupament local. El creixement i la consolidació de Tortosa com a destinació turística és, de fet, un component de l'estratègia regional. Per exemple, el creixement de les destinacions turístiques costaneres des de l'Ametlla de Mar fins a Alcanar, en part, podria pivotar sobre el complement de producte que pot emergir del desenvolupament dels productes i recursos patrimonials de Tortosa. Per tant, el foment del turisme a Tortosa constitueix una estratègia de promoció del turisme a les Terres de l'Ebre i de la seva economia.”*

El Casc Antic, presenta dintre del seu gran espai, la totalitat del llegat patrimonial i cultural de Tortosa, i per tant és el referent principal del turisme urbà.

Al tema judaïc li val un lloc destacat en l'àmbit de la Xarxa de Jueries d'Espanya, una xarxa de ciutats amb un important llegat sefardita. El patrimoni sefardita consta de diversos monuments i edificis civils i religiosos organitzats a l'entorn del barri jueu de Remolins, l'antiga jueria de la ciutat, com la Casa de Sant Jordi o Antiga Sinagoga, el carreró de l'Esplanada, la torre Cèlio i el portal dels Jueus.

L'herència àrab es concreta en una sèrie de llocs de valor històric units per rutes, les drassanes de la catedral, el castell de la Suda i la seva necròpoli, i l'antiga moreria.

El tema cristià apareix molt vinculat a la Catedral, el seu museu i els seus voltans, amb la ciutat gòtica i els seus magnífics exemples civils i religiosos.

El llegat renaixentista, amb el conjunt dels Reials Col·legis construïts al segle XVI per a l'educació dels moriscos (el de Sant Jaume i Sant Maties) i

per a l'educació superior (el de Sant Jordi i Sant Domènec). El primer està considerat com una de les joies del renaixement català, i actualment és la seu de l'arxiu comarcal.

Finalment, no es pot deixar sense fer referència al patrimoni industrial. El gran exemple d'arquitectura del ferro amb les jàsseres de perfil parabòlic, que s'exemplifica amb el mercat, a més del destacat llegat modernista, neoclàsic i eclèctic, amb edificis notables per tota la ciutat.

Entre els intangibles i més importants, cal incloure el paisatge fluvial, tant per la transcendència del riu Ebre en l'evolució històrica i econòmica de Tortosa i les comarques de les Terres del Ebre, com pels dramàtics esdeveniments històrics de les inundacions de 1907 que van arrasar la ciutat, i més tard la importància estratègica del riu, com a escenari de les batalles més cruents i decisives de la Guerra Civil. A més, cal destacar la importància de la cultura fluvial per al paisatge agrícola de la regió i el llegat en termes de la cultura gastronòmica del territori.

La funció turística es complementa en general, al Casc Antic amb les activitats religioses, lúdiques i festives, que recorden la història de la ciutat, com són la Setmana Santa, amb els diferents actes i processons, i les festes del Renaixement a l'estiu.

És en aquests barris, on es representen els actes més multitudinaris i representatius, amb la processó del Diumenge de Rams, que representa la passió i mort de Crist, i que té la particularitat de representar-se en una data setmanal no habitual, com és en un diumenge. Aquesta processó, es va començar a celebrar l'any 1806, segons el Llibre d'Acords de la Confraria de la Mare de Deu dels Dolors, i va substituir fins a la que es feia fins llavors i que organitzaven els gremis de la ciutat el dia de Dijous Sant (*segons ens diuen alguns historiadors de la ciutat com R. Vergés o M. Beguer*).

La segona fase de canvis es va datar amb posterioritat a la guerra civil del 1936-39, amb una gran novetat, ja que es va rescatar el Misteri de la Crucificació, El Crist de las Puríssima del segle XVII. Es varen crear altres quatre misteris, el darrer l'any 1958. Els autors d'aquestes formidables obres foren Soriano Montagut, Enric Monjo, Carles Riba i Claudi Rius, que varen realitzar la pràctica totalitat dels que avui surten i podem contemplar a la processó del Diumenge de Rams.

A mitjans del segle XIX, es va produir un canvi en la forma i estructura dels misteris, passant a ser les figures confeccionades amb forma i dimensió natural. Aquest fet va representar un canvi en quant a la composició i organització de la processó, ja que fins a les hores els passos es portaven a les espatlles, i a partir d'aquest moment, es van col·locar i transportar a sobre de carruatges o carrosses.

Altra processó important és la del Dijous Sant, que surt passada la mitjanit, anomenada del Silenci. Acompanyen aquesta processó tres passos, el de la Oració a l'Hort, el de la Mare de Déu de les Angoixes i el de Jesús de la Passió.

El dia de Divendres Sant, a més del *Vía Crucis*, oficiat per part del Bisbe de la ciutat, a darrera hora del vespre desfila la Processó del Sant Enterrament, amb el pas del Sant Sepulcre, amb la única representació femenina dels actes processionals, rememorant a la figura de Maria Magdalena.

Un dels actes festius i turístics de la ciutat, és la festa del Renaixement. Per tot l'espai del Casc Antic, la població i els comerços, amb actes i parades amb productes i exemples de la gastronomia, omplen els carrers i les plaçes rememorant la ciutat del segle XVI. Actualment han estat declarades d'Interès Turístic Nacional y Festa Local de Interès Turístic de Catalunya.

A la ciutat de Tortosa, existeixen actualment sis instal·lacions hoteleres, amb 343 habitacions i una capacitat de 685 plaçes. El conjunt el formen un hotel de quatre estrelles, dos de tres, un de dues i un d'una, amb una pensió

de segona categoria. La distribució de les plaçes hoteleres de la ciutat, representen el 30% del total comarcal. En termes d'intensitat de l'oferta (llits hotelers per nombre d'habitants) per a Tortosa, és de 20,2 places turístiques per 1.000 habitants, un factor gairebé 4 vegades més baix del de les comarques de les Terres de l'Ebre o de Catalunya en el seu conjunt respectivament. L'índex de les Terres de l'Ebre és 75,5 i el de Catalunya és 78,8.

Pel que fa als orígens dels turistes, segons les dades de l'Ajuntament, el gruix dels visitants, la meitat del total són catalans, per un 30% d'espanyols (vora la meitat d'aquests del País Valencià) i un 20% són estrangers (el 41% francesos). De tots els turistes que visiten Tortosa, el 70%, ho fan sota l'aspecte cultural i monumental i un elevat percentatge, el 35% s'allotgen a la ciutat.

El Parador de Turisme del Castell de la Suda, localitzat dintre del conjunt històric i patrimonial del Casc Antic, és la única instal·lació hotelera de tot el Casc Antic. Gaudeix d'un bon accés. Disposa de 72 habitacions, restaurant i piscina, a més de saló per a reunions i presentacions. Al exterior, però dintre de les instal·lacions de l'establiment, existeix un ampli espai dedicat a l'aparcament públic.

Des del mateix parador, la vista total de ciutat i de la resta dels recintes emmurallats, presenta una perspectiva privilegiada. A tocar de les seves muralles, completen la zona, els Jardins del Príncep i la torre de l'antic balneari de Porcar. El Parador de Turisme, és via de coneixement i de destinació de la ciutat per al 18% dels visitants. Vol dir que té un caràcter rellevant i fonamental com a via d'intermediació turística.

Finalment, dintre de la nova funcionalitat integral del Casc Antic, podem analitzar la funció esportiva. El gran element és, sens dubte, el nou Pavelló de Remolins, que malgrat a quedar fora del que va ser el recinte

emmurallat, al igual que la zona universitària, guanyada a les terrasses fluvials fins al curs actual de l'Ebre, està inclòs al treball.

Amb un espai total de més de 74.000 m², té una superfície de 7.800 m², i compta amb una sala d'exposició totalment diàfana de 4.600 m² i de 10 metres d'alcada util. Complementen les instal·lacions esportives, el camp de futbol de la Torreta, i la petita instal·lació per al handbol i basquet de la pujada a la Suda de Remolins.

Al Casc Antic, existeixen altres usos de tipus social, com per exemple els del Consell de Participació Ciutadana per Recuperar els Barris Històrics de Tortosa. Hi participen des de representants dels diferents Departaments de la Generalitat, associacions de veïns dels barris del Casc Antic, col·lectius ètics, comunitats d'immigrants, associacions, l'arxiu, biblioteca, col·legis professionals i personal i tècnics de l'Ajuntament. Els objectius i funcions principals s'encaminaven cap a conèixer els treballs i realitzacions de les adequacions i obres de la zona, col·laborar i fer un seguiment dels projectes i actuacions, proposar intervencions, mitjançant enquestes, entrevistes i reunions de tot tipus.

Fig.nº 35.- Casc Antic de Tortosa.

Font.- Tortosa Turisme. Ajuntament de Tortosa.

CONCLUSIONS.

La dilatada història de la ciutat de Tortosa està fortament representada en l'espai que denominem com el Casc Antic. És la zona més simbòlica de totes les que formen el mosaic o teixit urbà, és la ciutat heretada, i la que conté el paisatge cultural més important.

És a més, una realitat urbana viva i dinàmica, on les problemàtiques de reorganització interna, ja siguin de reforma, renovació, protecció o recuperació, sempre han estat presents.

Les realitats físiques, socials i econòmiques, amb els diferents processos de canvis, varen donar pas, a una serie de problemes de deteriorament físic, amb degradació social i pèrdua de vitalitat funcional, que precisaven de nous equilibris d'usos i funcions dintre de la ciutat actual, caracteritzada per la difusió espacial de la seva morfològica, estructures, activitats i funcions urbanes.

Hem intentat en aquest estudi, presentar la història urbana amb la nova i actual dinamització funcional del Casc Antic de Tortosa. La que fou la ciutat tancada, dintre dels diferents recintes emmurallats, que al ser enderrocats, varen donar pas a la Tortosa oberta i difusa actual.

Un espai, que per història, és el més antic en el temps, amb unes morfologies actualment i en força casos dels barris que componen obsoletes. Adequades i organitzades per la topografia particular d'una ciutat fluvial, rodejada de turons, que varen permetre tenir històricament una funció militar i defensiva, a més de la comercial, afavoria per la seva situació geogràfica.

Localitzada inicialment a la riba esquerra del riu més important de la península Ibèrica, l'Ebre, Tortosa ha estat, al llarg de més de dos mil·lenis

de vida, una ciutat, lloc de pas i de frontera, per a totes les cultures mediterrànies, a la cruïlla dels tres regnes històrics orientals de la península, Catalunya, València i Aragó, i punt estratègic de bona part dels conflictes nacionals i europeus.

Fig.nº 36.- Mapa de situació de Tortosa.

Font.- Servei Cartogràfic de la Generalitat de Catalunya.

La zona de la ciutat que analitzem la formen una serie de barris, que van estar continguts dintre dels diferents recintes emmurallats, fins al darrer terç del segle XIX. Els nous conceptes urbanístics posteriors, van donar pas a una Tortosa morfològicament oberta, amb predomini de nous espais urbans planificats, sota els models dels eixamples noucentistes, amb traçats ortogonals i noves concepcions sobre els habitatges i les condicions sanitàries.

La superfície analitzada, amb poc més de 40 hectàrees originals, està formada pels barris de Remolins, Sant Jaume, el Castell, el Rastre, la Catedral, Santa Clara, Montcada i el Centre (amb el Garrofer i la zona de l'Hospital), localitzats entre el curs fluvial i els turons de la Suda i del Sitjà.

De la mateixa manera que ho hem fet durant l'estudi, a la zona de Remolins, al moment d'exposar la funcionalitat actual, s'inclou un àrea formada per la terrassa fluvial guanyada al riu, amb 14,5 hectàrees, on actualment està el campus de la universitat, que malgrat a no estar dintre del espai emmurallat històric, ho fa respecte la nova funcionalitat del barri.

Les actuacions, degut a l'estat del patrimoni i en general de tot el Casc Antic de Tortosa, varen començar amb la redacció del primer catàleg del Patrimoni Urbà de ciutat, que va ser aprovat el 14 de novembre de 1983. Redactat com a element complementari del Pla General d'Ordenació Urbanística, aprovat definitivament el 8 de gener de l'any 1986, d'acord a la normativa de la Llei del Sòl de 1975.

L'entrada en vigor de nous models normatius, com la Llei del Patrimoni Cultural Català (9/1993 de 30 setembre) i la nova Llei d'Urbanisme (2/2002 de 14 de març), van fer precís la revisió del Catàleg Municipal de 1983, en base a les noves legislacions.

La revisió, es va realitzar amb el nou Catàleg de l'any 2005, acomodat al marc legislatiu de les dues noves Lleis aprovades pel Parlament Català. A tal efecte varen ser necessàries, l'adopció i adaptació de les noves categories de protecció del patrimoni cultural, d'acord amb el Títol Primer de la Llei 9/1993 i, de la 2/2002, per fer coherent el planejament urbanístic municipal d'acord a l'Art.69.2, per tal de regular les accions i ordenances de les normes dels plans d'ordenació urbanística municipal.

El actual “Catàleg d'Edificis i Conjunts Urbans i Rurals de caràcter històric, artístic i ambiental de la ciutat de Tortosa”, és un expedient que té com a objectiu principal, la matisació dels elements patrimonials posats al dia, i per aquest motiu, en el marc de la seva competència defineix noves delimitacions de conjunts urbans protegits, així com nous elements immobles, que han de gaudir d'una nova qualificació patrimonial dintre de la Llei del Patrimoni Cultural Català.

Tortosa presentava a l'any 2010, 8.310 finques, de les quals el 34% tenia més de 70 anys, en gran part localitzades a la zona històrica. La ciutat havia de recuperar de forma urgent el deteriorament d'aquest espai, per història, patrimoni, simbolisme, prestància urbana, societat, economia i funcionalitat. Aquest objectiu va ser una constant durant les dècades finals del segle XX fins al moment actual.

Amb data 20 d'agost de l'any 2005, el diari nacional El País, publicava un reportatge anomenat, "**Plan de Barrios, Casco Histórico de Tortosa**", signat per Oriol Aymi, sota el títol *Tortosa: La encrucijada*, que reproduïm textualment, per ser demostratiu de l'estat i preocupació social.

"Tortosa no tiene centro histórico. O mejor, lo tiene pero como si no lo tuviera. Está ahí desde hace 2.000 años, pero desde que la ciudad le giró la espalda allá por los años sesenta no ha vuelto a ser el mismo. En esas callejuelas estrechas no entraban bien los coches y sus dueños, herederos muchos de los nobles de siglos pasados, decidieron que era mejor irse con la modernidad a otra parte, quizá a un chalet más chic en los nuevos ensanches. Ese éxodo es la naturaleza del principal problema de la ciudad y el plan municipal para recuperar el centro el principal proyecto del ejecutivo local. La Generalitat lo ha bendecido con 9,4 millones de euros, el 50% de lo solicitado por el Ayuntamiento.

Tortosa siempre ha sido un cruce de caminos. Los romanos lo aprovecharon para controlar el paso del Ebro en el siglo I a. C., y los musulmanes lo continuaron haciendo. Ahora la ciudad vive una encrucijada diferente. Tras décadas de decadencia, Tortosa está inmersa en un proceso de recuperación de su orgullo en el que la rehabilitación de un centro histórico que hoy sólo es un mal retrato de lo que fue desempeña un papel principal. O la ciudad cambia o le esperan varias décadas más como las pasadas, piensan sus gobernantes. Para eso nada mejor que apelar a la grandeza perdida de una ciudad cuyo centro histórico fue núcleo de nobles, cuna de varios presidentes de la Generalitat del siglo XVI y foco cultural renacentista sin parangón en Cataluña.

El plan para el centro histórico es sobre todo urbanístico. Está diseñado para actuar en unas 17 hectáreas, mejorar calles, aceras, 10 plazas, tres parques y expropiar unos 50 inmuebles para crear nuevos espacios. La escalinata de la catedral también tendrá un

lavado de cara. La creación de nuevos centros vecinales y lugares de uso público completan el proyecto.

El Ayuntamiento ya hace un par de mandatos que trata de equipar el casco histórico con una nueva biblioteca, colegios, guarderías, sedes universitarias y delegaciones del Gobierno catalán. Aun así, en todo el núcleo histórico no hay un centro sanitario, aunque el Ayuntamiento ya ha iniciado conversaciones con Salud para solventarlo.

"La ciudad ya está cambiando", dice un optimista Joan Sabaté PSC, alcalde de Tortosa. Antes de que termine el año, las máquinas trabajarán en el centro histórico. Serán cinco años de obras, ruidos y molestias para reactivar el corazón de la ciudad. Sabaté está convencido de que esta reforma modificará de forma radical la realidad del lugar, sobre todo, dice, sociológicamente. Ahora los precios de las viviendas en esta zona son más baratos que en el resto de la ciudad, lo que podría cambiar si continúa la tendencia al alza que comenzó a la par que los primeros pasos del consistorio para reformar el centro.

La vertiente secundaria del plan de actuación será la social. La subvención de la Generalitat propiciará la creación de programas de inserción laboral y de atención a colectivos marginales. En algunos lugares del núcleo histórico se han ido concentrado personas de rentas muy bajas y con riesgo de exclusión social. También la última oleada de inmigrantes extracomunitarios se ha instalado ahí.

El proyecto forma parte de un diseño destinado a volver a situar el núcleo histórico en el centro físico de Tortosa. La configuración de los ensanches modernos había desplazado esta centralidad de forma que, en realidad, no había centro. Esto lo ha resuelto el aprobado plan general, que prevé nuevas zonas de crecimiento y un nuevo puente sobre el Ebro cuyo objetivo es permitir la circunvalación por carretera a la ciudad.

Tortosa, como reza el dicho, siempre fue una ciudad famosa. La rehabilitación de su núcleo histórico se ha ido posponiendo por falta de interés político, en un proceso que continuaba una tendencia nefasta para una ciudad que perdió poder económico y peso demográfico durante el siglo XX. Ahora, Tortosa ambiciona recuperar su centro histórico, y también su esplendor y su fama".

La publicació per part de la Generalitat de Catalunya de la Llei de Barris, va fer que des de l'Ajuntament es prenguessin solucions definitives i urgents, per a una decisiva rehabilitació, força necessaria des de feia anys.

L'Ajuntament de Tortosa, al moment d'iniciar els tràmits del nou Pla General d'Ordenació Urbana, en vigor des de l'any 2007, amb l'objectiu de disposar d'un document actualitzat que definís un context urbanístic més favorable, i amb l'objectiu de la recuperació del Casc Antic, va incloure a la memòria del mateix Pla, un document sobre el patrimoni arquitectònic i ambiental de la ciutat. En aquest document, s'establien els objectius, la metodologia i els continguts necessaris, per abordar la recuperació del centre històric.

El document en qüestió va ser ***el PinCAT, (Pla Integral del Casc Antic de Tortosa)***. Degut a les dimensions del Casc Antic de Tortosa, i per a aproximar-se més concretament a la realitat urbanística i social d'aquesta àrea i augmentar l'eficàcia del Pla Integral del Casc Antic de Tortosa, es va reduir la zona, per a l'obtenció de les ajudes de la Llei de Barris.

La zona delimitada va ser anomenada Àrea Urbana d'Especial Atenció (AUEA), que compren unes 17,5 hectàrees del total de 40 hectàrees que conformen el Nucli Antic original de Tortosa.

Actualment, el Casc Antic torna a estar de moda, degut a les inversions per a la seva rehabilitació, fet que està portant a una nova fase de retorn, per part dels fills de les famílies que el van desocupar, o pel canvi de propietaris.

Podria afirmar-se, en part i amb força prudència, que es torna a revaloritzar, i que les actuacions del PinCAT, han creat un efecte crida o retorn, o milor de vitalitat malgrat no ser per tot el conjunt.

La població de Tortosa, amb dades de l'any 2014, és de 34.610 habitants, amb una densitat de 155 hab./Ha. D'aquesta, la població d'origen immigrant a la ciutat la formen un total de 6.536 persones (any 2014), amb 84 nacionalitats diferents, que representen el 19.4% del total urbà.

La població total del Casc Antic és de 5.565 habitants. D'aquestes, 2.185 persones, són d'origen immigrant. Això significa que el 33,43%, del total

de la població immigrant de Tortosa, està empadronada als diferents barris del Casc Antic, superant en més de 14 punts la mitjana urbana.

Les dades encara són més importants si les considerem sobre el propi context de l'àrea de l'estudi, ja que sobre la població total del Casc Antic, la població d'origen immigrant representa el 39,26%.

Pràcticament, escepte Remolins, totes les zones del Casc Antic, presenten uns percentatges de població immigrant que superen el 40% de població del barri. Els màxims són per a la zona de Santa Clara i Montcada, on la població d'origen immigrant presenta taxes superiors al 50%.

De la població restant autòctona o nacional, hi ha un elevat percentatge d'ètnia gitana, en bona part nouvinguda en les darreres dècades d'altres ciutats mediterrànies, localitzada preferentment al barri del Castell.

Una de les conclusions principals dels barris que formen el Casc Antic de Tortosa és la de ser un espai urbà caracteritzat per contenir una demografia basada en els efectius procedents de la immigració.

Les densitats de població al Casc Antic, són en general, inferiors a la mitjana urbana. El Centre-Garrofer amb 244 Hab./Ha., i al barri de Remolins amb 189 Hab./Ha., són le més elevades i són força baixes a la zona del Castell amb 96 hab./Ha.

Per sexes, al igual que a la ciutat, predominen els homes, amb percentatges lleugerament superiors al 50%. Les estructures demogràfiques per grups d'edat del Casc Antic, presenten clares diferències respecte les de la ciutat, la comarca i el país.

Les principals són per al grup dels adults. Respecte al grup de població més jove, els barris del Casc Antic, presenten millors taxes que a la ciutat, i per tant amb millor relleu generacional. Destaquen els barris de Santa Clara, Montcada, el Rastre i Remolins. El grup de persones adultes, presenta percentatges elevats al Centre, Catedral, Sant Jaume i el Castell, on superen el 70%.

Les zones de població més envellida, major de 65 anys, són més baixes que a la ciutat, a la comarca i al país de manera clara. Malgrat tot, el Centre amb el Garrofer, presenten les taxes més importants d'envelliment, juntament amb la zona de la Catedral, Sant Jaume i el Castell.

Al Casc Antic la taxa d'atur és la més elevada de tota la ciutat, superant amb més de set punts percentuals la mitjana, i molt per sobre de Catalunya.

La població immigrant dobla a la autòctona, amb una de cada tres persones aturades. Per zones o barris, llevat del Centre amb taxes més baixes que a la ciutat i Remolins que està en la mitjana, totes tenen percentatges d'atur superiors a la mitjana, tant del Casc Antic com de la ciutat. Les màximes són per al barri de Santa Clara, on pràcticament la meitat de població en edat de treballar està aturada. La segueixen de prop Montcada, el Castell, i Catedral, amb uns percentatges entorn al 40%. Finalment, el Rastre i Sant Jaume presenten uns percentatges del 35%.

La actual funcionalitat de la zona és integral, malgrat a ser espacialment heterogènea. Són presents les funcions residencial, religiosa, comercial, educativa, d'administració pública, equipaments i turística.

Forma, en conjunt, un ventall de noves possibilitats, que han d'impulsar, renovar, protegir i recuperar definitivament aquest espai, per al progrés i sostenibilitat de la ciutat, amb una efectiva i gradual millora del nivell i qualitat de vida dels habitants.

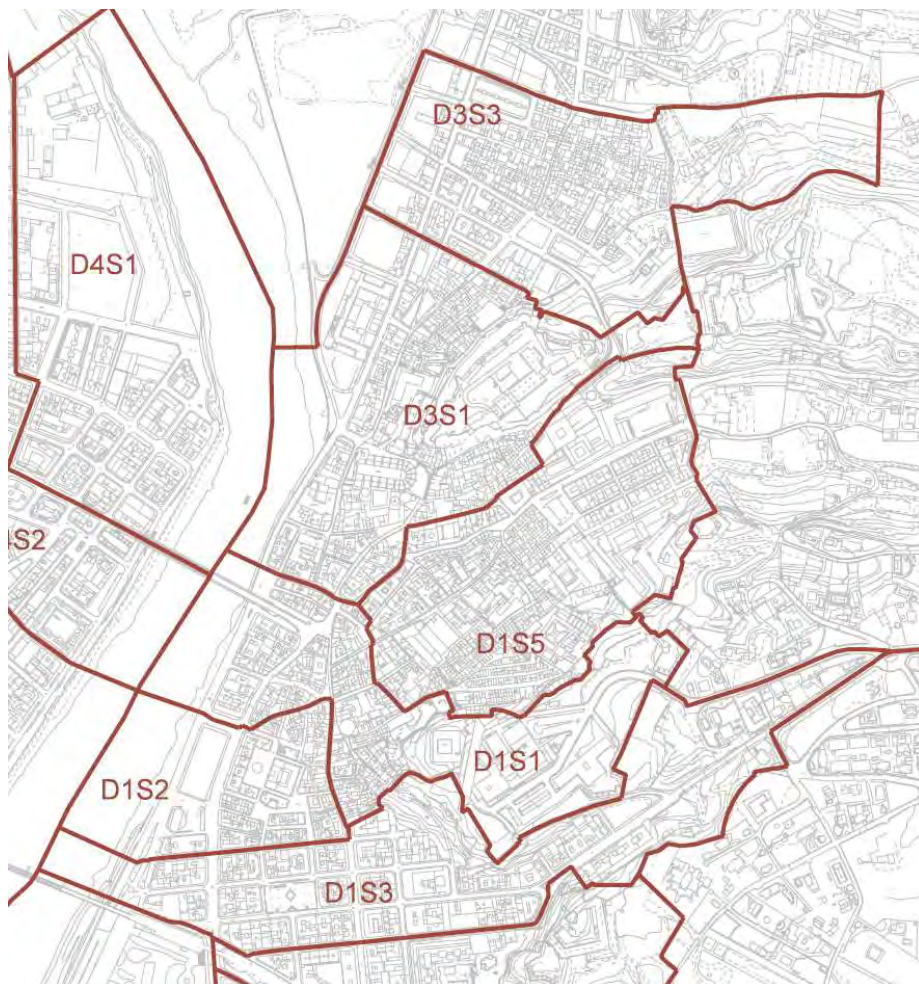
El Casc Antic, dintre de les situacions bàsiques que presenta, no manté una homogeneïtat, més bé, tot el contrari. Influeixen des de la topografia fins la edat, els materials dels habitatges i la mobilitat.

La tortosa actual, presenta una jerarquització de l'espai i usos, de nord cap al sud, entre el Centre i el Temple, i del curs fluvial, des de l'avinguda Felip Pedrell, fins a l'eix carrer de l'Àngel i Sant Blai.

A mesura que ens allunem d'aquesta zona més funcional i important, els diferents barris van oferint certes mancances morfològiques i d'usos, però

compensades per les patrimonials, principalment a les zones de la Catedral i Montcada, on les intervencions del Pla Integral del Casc Antic, estan influïnt per a una nova funcionalitat i expectatives.

Fig.nº 37.- Districtes amb la zona del Casc Antic de Tortosa.

Font.- Ajuntament de Tortosa.

El Centre, és pot qualificar com una zona d'equilibri, malgrat a contenir altres per contacte més deprimides, en fase d'ajustament o expectativa.

Catedral, Montcada, Rastre, Remolins i Sant Jaume, a més de l'Hospital, són zones en expectativa. Les tres primeres, per contenir una gran sèrie de patrimoni arquitectònic, amb centralitat històrica, on la realitat social pot

arribar a permetre processos de recuperació futura, sempre que les zones més afectades de crisi, malgrat a existir, es puguin recuperar amb noves i costoses polítiques de recuperació urbana. Les altres dues, malgrat a no contenir un gran patrimoni, per les seves característiques, presenten millor estat i funcions, pel que van estar excloses del PinCAT. La zona de l'Hospital, presenta una situació marcada per la funció sanitària.

La escepció o barris en crisi, són la zona o barri del Castell, Santa Clara i el Garrofer. Són les àrees de major crisi social i econòmica, no sols del Casc Antic, més bé del total de la ciutat.

La divisió per districtes no coincideix amb la que hem utilitzat per al treball, i per tant, agruparem, al igual que amb l'estudi de la població els diferents barris.

La secció primera, formada pel barri Centre, el Garrofer i l'Hospital, existeixen diferències morfològiques i funcionals, decreixent en importància de ponent a llevant, és a dir, del curs fluvial cap al turó del Sitjà.

Part d'aquesta zona és la única de totes les que formen el Casc Antic, que podem qualificar amb situació bàsica en equilibri, per presentar una funcionalitat completa dels usos residencials, comercials i serveis.

La més pròxima al curs del riu, és la que presenta aquesta situació. És la formada entre el curs fluvial, amb el mercat central, Ajuntament i els seus voltants, fins a la divisòria localitzada amb l'eix dels carrers de l'Àngel-Sant Blai, on els usos residencial i comercial, presenten aquesta situació bàsica d'equilibri.

La zona intermitja, entre l'eix comercial de Sant Blai, fins al Turó del Sitjar, és a dir la del Garrofer, ofereix un canvi radical, i passa a ser un barri en crisi, on estan associats el deteriorament físic i social, amb la desorganització funcional. Presenta un futur poc optimíste, que planteja difícils reptes per a les polítiques de recuperació urbana.

La tercera zona del Centre, amb l'Hospital Verge de la Cinta, presenta un ús exclusivament sanitari, on l'ús residencial és pràcticament nul, com ho mostra la parcel·lació i habitatges existents.

La funció residencial al Centre és la principal, amb un ús superior al 90% del total, malgrat a contenir altres usos, amb un elevat consum d'espai com l'Ajuntament, correus, el mercat central i l'Hospital.

Aquesta zona de la ciutat, en part, va estar destruïda pels bombardejos i rehabilitada després de la guerra civil espanyola entre els anys 1936-39. Actualment, marca clarament el desplaçament cap al sud de la nova centralitat urbana, amb els voltants de l'Ajuntament, el mercat i la principal zona comercial.

El comerç, una de les funcions urbanes més importants de la ciutat, presenta tots tipus d'usos. L'ús diari, és el principal amb el mercat central; els usos setmanal i ocasional, estan localitzats en tota la zona als baixos dels edificis, amb una intensitat del 100%.

Els serveis, terciaris i quaternaris, financers, d'assegurances, professionals i altres, provoquen sinèrgies sobre la rehabilitació i nova funcionalitat urbana de la zona centre.

La progressiva conversió de l'espai central, en carrers exclusius per a les persones, amb la anomenada "*illa de vianants*", és essencial per a la funcionalitat residencial, i en especial la comercial i de serveis.

La cinquena secció del districte 1, està configurada entre el traçat de la muralla anterior al període cristià de la ciutat (carrers Bisbe Aznar-La Vall-Rastre), fins a tancar per la muralla de llevant (la més moderna), i la formen els barris de Montcada, Santa Clara i Rastre.

Aquesta gran zona, presenta interiorment diferències morfològiques i d'usos. Entre els eixos dels carrers de la Vall i Montcada, és una zona en expectativa, al igual que la del Rastre. La resta són zones en crisi, particularment la de Santa Clara.

En general, la funció residencial, com a la majoria dels barris, és la més important. La parcel·lació és petita, com ho és la superfície dels habitatges, amb els percentatges més importants de tota la ciutat.

Els serveis, malgrat els esforços i realitzacions són deficientes. La mobilitat manté fortes mancances, per la tipologia morfològica dels carrers, estrets i en casos amb fortes pendents, per la particular topografia.

L'ús comercial, de sempre existent i important, en particular a la zona de Montcada, actualment s'ha traslladat progressivament, al mateix temps que la població autòctona, des dels anys vuitanta del segle passat, cap al sud del casc urbà, provocant una pèrdua de centralitat urbana de la zona.

Nous espais comercials regentats per població immigrant, amb carniseries, locutòris i altres, són els que mantenen la tradició comercial amb un ús diari, semblat al de les antigues botigues tradicionals de queviures.

La funció educativa està present, principalment al Rastre, amb un col·legi públic, caracteritzat per una forta presència d'alumnat immigrant, i amb diversos centres d'idiomes i música. Existeixen instal·lacions esportives i assistencials, amb un grapat de centres per a dones, immigrants, i col·lectius amb problemes o dificultats socials i/o econòmiques.

La primera secció del tercer districte, la formen els barris de Catedral, Sant Jaume i Castell. És de les zones urbanes més antigues de la ciutat, de la romana fins a la gòtica. Pràcticament està entre el curs fluvial i la muralla que es localitzava per llevant, seguint l'eix dels actuals carrers Sant Domènec, Mercé, Portal del Romeu, de la Vall i Bisbe Aznar. Pel nord, tanca l'espai per l'antic mur de la Cortadura i el carrer Rasquera, a Remolins.

La morfologia dels habitatges i traçats viaris dels carrers, manté les característiques històriques. L'estat i els usos són diferents, i juntament amb la topografia diferencien la funcionalitat.

Presenta dues grans zones, la primera Catedral i Sant Jaume, amb barris que qualifiquem en expectativa, per la antiga centralitat historica i el patrimoni arquitectonic, amb una realitat social que pot permetre processos de recuperació. La funció residencial es manté a tots dos barris.

Però és la funció religiosa, per la existència de la Catedral i altres centres de culte, la que defineix aquest espai, per ser la principal històricament, ja que sempre ha estat present principalment amb el culte catòlic, si bé actualment existeixen altres confessions.

Altres funcions noves són presents com la administrativa, amb tot un seguit de localitzacions de les diferents delegacions territorials de la Generalitat. La propera finalització de l'edifici del carrer Montcada, ha de concentrar a la major part de les actualment dispersades per tot l'espai del Casc Antic i a més, durà a terme la aquecuació viària de la zona.

La funció comercial i de serveis, encara es manté i es concentra en una sèrie de carrers com els de la Rosa, Bisbe Aznar i de la Vall. Presenta aquesta zona, una certa centralitat urbana, per contacte i sinèrgia amb la zona central i per la històrica jerarquia urbana tradicional.

La funció educativa està present a Sant Jaume, amb la segona escola pública de tot el Casc Antic. Aquesta escola pública, presenta els percentatges d'alumnes d'origen de famílies immigrants i de minories ètniques més importants de tota la ciutat.

D'antra banda el barri del Castell, és un clar exemple de situació bàsica d'estat en crisi. Presenta el major el deteriorament físic i social de la ciutat, amb una forta desorganització funcional, i greus problemes morfològics i estructurals.

Juntament amb Santa Clara i Garrofer, són les zones o barris de la ciutat amb majors dificultats de correcció, si bé en el cas del Castell és pràcticament sense cap expectativa de recuperació futura.

Possiblement la única solució és un enderroc total i una nova planificació urbana del barri, per la dificultat en l'accessibilitat i l'estat de runa dels habitatges, pràcticament al 100% del total, amb una manca d'activitats econòmiques i comercials, i afectat a més d'una forta marginació social.

Altres activitats i funcions de la zona són el turisme, amb el parador de la Suda, la restauració i la cultural amb la rehabilitació de l'antic escorxadador com a centre cultural i exposicions. Les activitats festives de les festes del Renaixement, marquen la nova funcionalitat d'un espai amb una gran tradició urbana de la ciutat.

Per a finalitzar, la secció tercera del districte és Remolins. Aquest barri conté una gran dualitat morfològica dintre del seu espai. Està marcada per la nova zona d'expansió, on els horts dels anys seixanta, han donat pas actualment, a unes morfologies d'habitatges úniques a la ciutat, com són la construcció en obert, amb certa semblança de l'anomenat "*open planning*", amb edificacions en alçada, en aquest cas de sis plantes, pels problemes de nivell freàtic a causa del curs fluvial del riu Ebre, i amb zones verdes o ajardinades.

La nova funció d'aquesta zona està representada, per la nova funció educativa universitària, amb les instal·lacions del campus de la Universitat Rovira i Virgili, i la d'equipaments esportius i firals, amb el nou pavelló. Malgrat, a estar fora del que va ser el recinte emmurallat, per sinèrgia i localització, hem analitzat en conjunt amb el barri.

La resta, presenta una morfologia amb parcel·les de tipus compacte, i habitatges generalment de tres o quatre plantes, típica a tota la ciutat, amb una prestància desigual. A destacar, la morfologia particular dels que foren els calls jueus, zona de característiques pròpies i especials al barri i a la ciutat.

Remolins és en general una zona en expectativa, malgrat a mantenir una certa dualitat. Entre les avingudes de Remolins i Felip Pedrell, a més dels

voltants del pavelló firal i esportiu, la jerarquia urbana de l'eix paral·lel al curs fluvial, i el campus universitari, amb la nova urbanització i els comerços i serveis, li confereixen una funcionalitat més nova i en part, diferenciada. La resta del espai, sense presentar la mateixa prestància, manté un estat acceptable i amb la morfologia i funció primària més tradicional del barri.

Daltra banda, no podem analitzar Remolins sense fer-ho d'un espai que l'identifica historicament com és el call jueu, al igual que la antiga moreria de la ciutat.

Tortosa, als segles medievals, al igual que altres ciutats de la península, com per exemple Toledo, varen ser ciutats amb tres cultures, la cristiana, l'àrab i la jueva. Aquests varen estar localitzats a Remolins, fonamentalment a partir del segle XII.

El Call Jueu, localitzat entre els carrers de Jaume Tió i de la Vila-nova, i a banda i banda del carrer Major, forma actualment un dels patrimonis morfològics urbans més importants de la nostra ciutat.

Actualment, els calls, encara es poden apreciar clarament per la seva particular morfologia, amb els habitatges, la disposició i traçats viàris. Els popularment anomenats "*carrerons*", per la gent del barri, de la que aquest modest autor en forma part, presenten una clara toponímia pròpia de la cultura jueva, amb tot un seguit de carrers estrets, on de vegades amb els dos braços ports tocar les dues alineacions de les façanes.

Els habitatges de petites dimensions i alçades, formen un compacte urbà, obert en alguna plaça, com la del platge, on pràcticament no deixen entrar la llum solar. La ciutat de Tortosa, ha de mantenir aquesta zona, que actualment forma part de la xarxa de jueries del país, per història, valor simbòlic, patrimonial, turístic i pel més important, per ser simplement part de la història urbana.

El Casc Antic de Tortosa, ha estat sotmés aquests darrers anys, a una important rehabilitació i adequació, com no s'havia fet en cap moment de la història de la ciutat, i que ha donat pas, en certa manera, a la realització d'aquest modest estudi, per intentar aportar una aproximació de l'estat actual i de la nova funcionalitat d'aquest meravellós, simbòlic i particular espai de la ciutat de Tortosa, que per història i funcions urbanes, mereix mostrar amb prestància i en certa manera orgull, com ho és la pròpia idiosincràsia dels tortosins i en general de tots el habitants de les Terres de l'Ebre.

Fig.nº 38.- Mapa de les Terres de l'Ebre.

Font.- Pla Territorial de les Terres de l'Ebre.

APÈNDIX DOCUMENTAL

MAPA DE TORTOSA

Recinte emmurallat.

Font.- Red de Juderías de España 2012. Caminos de Sefarat.

MAPA DE TORTOSA

Recinte emmurallat medieval.

Font.- Red de Juderías de España 2012. Caminos de Sefarat.

MAPA DE TORTOSA

Any 1642

TORTOSA
Institut Cartogràfic de Catalunya
Foto Satèl·lit Landsat, de 1986
Escala 1:100.000

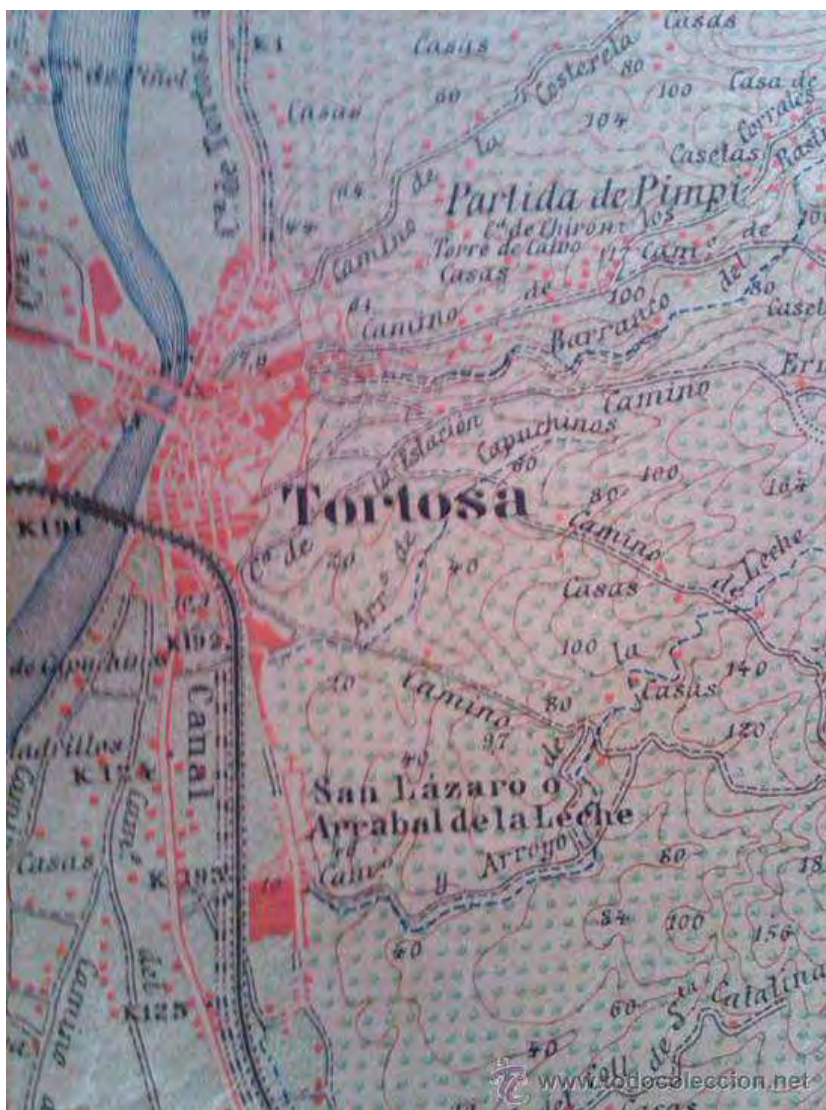

MAPA DE TORTOSA DE 1919

Escala 1:50.000

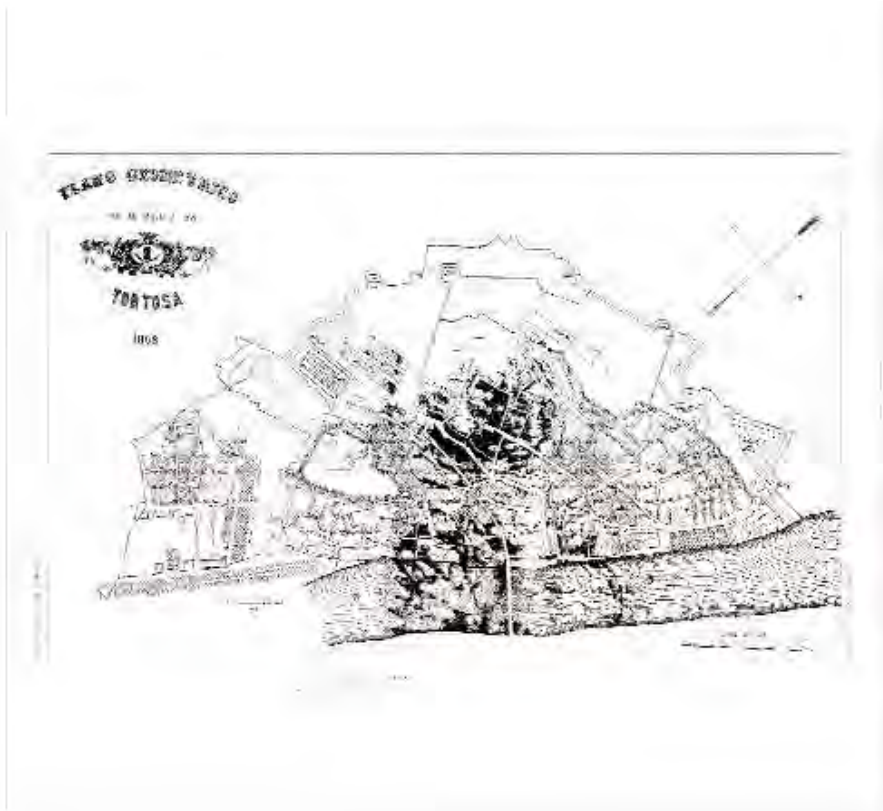
Instituto Geográfico.

TORTOSA

Plano de Medin Sabater de l'any 1868.

TORTOSA

Plano de l'any 1940.

Ajuntament de Tortosa.

TORTOSA.

Llagut a la zona del mercat.

TORTOSA.

Àngel Custodio de Tortosa.

Casc Antic, zona de la Plaça de l'Àngel.

www.pastoral-vocacional.org/biblioteca/fulgors.html

TORTOSA.
Façana fluvial, any 1923.
Fons Salvany.

TORTOSA.
Plaça de Remolins, any 1923.
Fons Salvany.

TORTOSA.

El Pont destruït a la guerra civil.

Foto de Tortosa Antiga.

TORTOSA.

L'antic Palau Oliver de Boteller, la zona portuària amb les petites grues per a la descàrrega dels llaüts, amb el mercat i al fons el pont del ferrocarril.

Foto de l'arxiu de Ramon Monllau.

TORTOSA.

Antic pont de barques.

Fotografia de Bonaventura Masdeu de la dècada de 1880.

Arxiu de Ramon Monllau.

TORTOSA

Casc Antic. Barri Centre. Riuada de 1961.

Foto cedida per Tortosa Antiga.

TORTOSA.

Casc Antic. Façana fluvial, part dels barris de Catedral i Sant Jaume.

Tortosa turisme.

TORTOSA.

Casc Antic. Parador de Turisme de la Suda i barri del Castell.

Tortosa turisme.

TORTOSA

Vista de la Catedral.

Foto Pepi Gómez

TORTOSA

Casc Antic. Muralla Santa Clara.

Foto Pepi Gómez

TORTOSA

Casc Antic. Vista de la zona de la Catedral.

TORTOSA

Casc Antic.

Barris de Catedral (en primer lloc) i Centre.

Gran Enciclopèdia Catalana.

TORTOSA

Vista parcial de la ciutat.

Dalt, zona del Casc Antic, amb una vista dels barris de Catedral i Centre.

Baix, barri de Ferreries.

Gran Enciclopèdia Catalana.

TORTOSA.

Façana fluvial.

Casc Antic, amb part dels barris de Catedral i Sant Jaume.

Tortosa Turisme.

TORTOSA.

Casc Antic. Barri de Santa Clara.

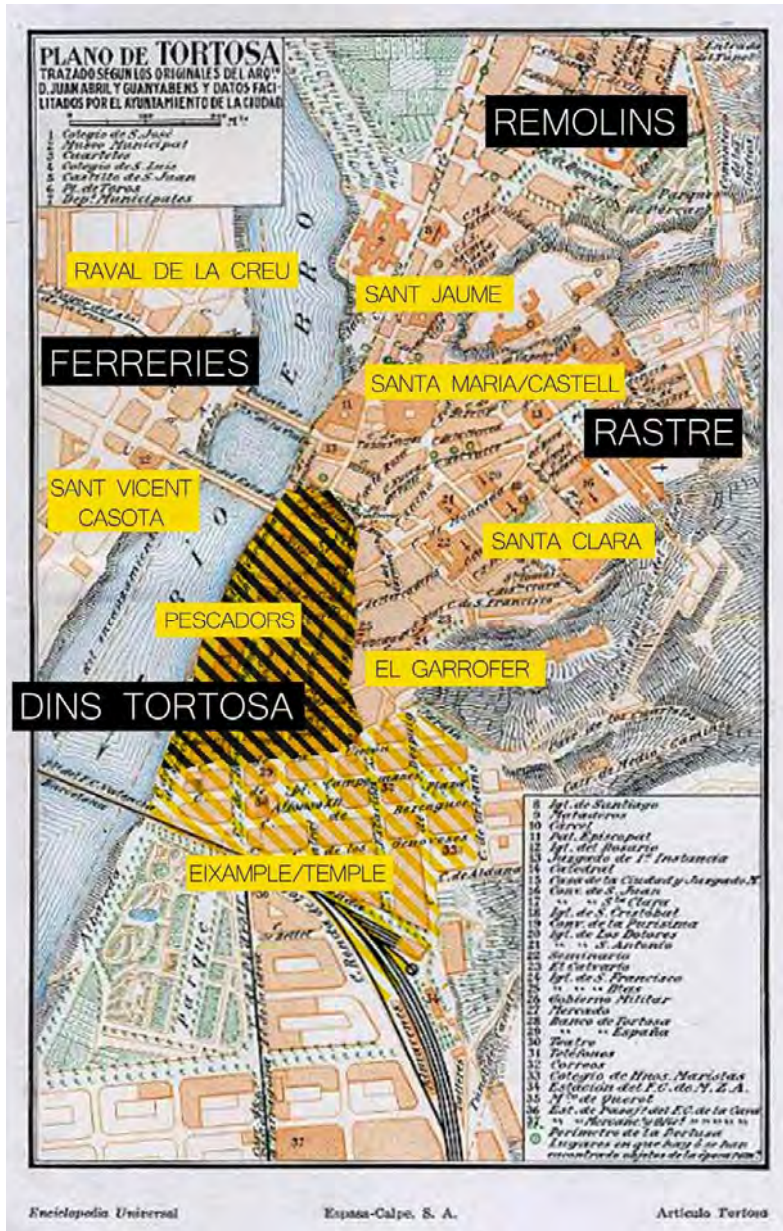
TORTOSA.

Casc Antic. Vista parcial des de Llevant.

PLANO DE TORTOSA.

Font documental de Tortosa Antiga.

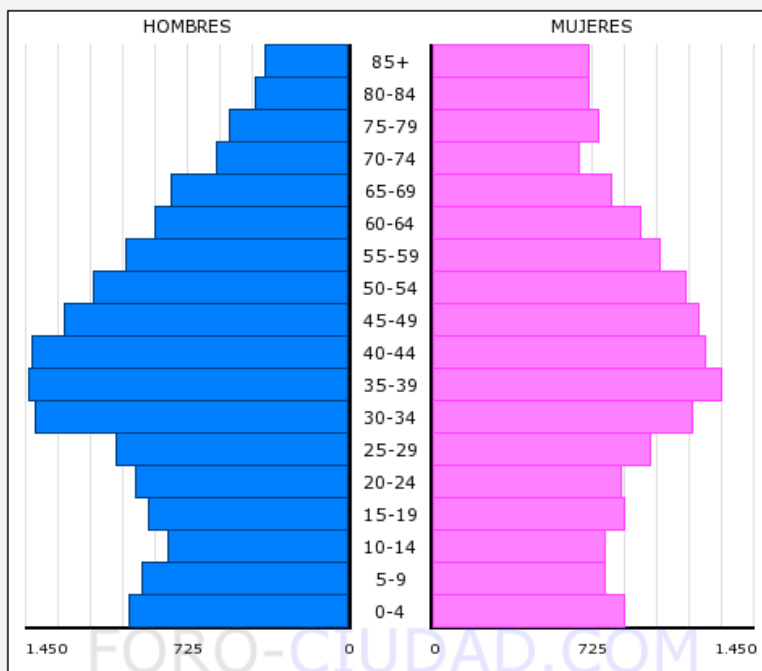
PLANO DE TORTOSA.

Casc Antic.

Font documental de Tortosa Turisme.

POBLACION - TORTOSA - 2013

Poblacion Total en el Municipio: 33.992

Poblacion Hombres: 17.022

Poblacion Mujeres: 16.970

Fuente: INE , Grafico elaborado por FORO-CIUDAD.COM para todos los municipios de España

Población de TORTOSA por sexo y edad 2013 (grupos quinquenales)			
EDAD	HOMBRES	MUJERES	TOTAL
0-4	988	884	1.872
5-9	930	794	1.724
10-14	825	793	1.618
15-19	908	872	1.780
20-24	962	862	1.824
25-29	1.057	996	2.053
30-34	1.409	1.183	2.592
35-39	1.448	1.309	2.757
40-44	1.428	1.233	2.661
45-49	1.277	1.206	2.483
50-54	1.146	1.153	2.299
55-59	1.001	1.039	2.040
60-64	883	955	1.838
65-69	811	819	1.630
70-74	597	674	1.271
75-79	542	760	1.302
80-84	431	721	1.152
85-	379	717	1.096
TOTAL	17.022	16.970	33.992

BIBLIOGRAFIA.

ABRIL, J. (1928): *Un capítol de la meva actuació a Tortosa.* Tortosa, Imp. Heraldo de Tortosa.

AJUNTAMENT DE TORTOSA (2005): *Memòria del Pla Integral del Nucli Antic de Tortosa.* Ajuntament de Tortosa.

AJUNTAMENT DE TORTOSA (2007): *Pla General d'Ordenació Urbana.* Ajuntament de Tortosa.

ALMUNI, V. (2005). La catedral romànica de Tortosa. Aproximació documental a la seva història, a: *Recerca*, 8, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre i Centre d'Estudis Històrics Comarcals del Baix Ebre, p. 211-250.

ANTÓN CLAVÉ, S. (1992) : “ L’ocupació del sòl amb finalitat recreativa i turística a la costa de Tarragona”. *Tarraco: Cuadernos de Geografía n°7.* Tarragona. pp. 61-82.

BAILA i PALLARÉS, M. A. (1998): *La ciutat de Tortosa. Evolució de l'espai urbà.* Ed. Antinea, Vinaròs.

BALANÀ, P. (1991): *Visió Cosmopolita de Catalunya.* Volumen 1. Barcelona.

BARRASETAS, E. (1988). *Informe-memòria de la tercera campanya d'excavacions arqueològiques a la Plaça d'Alfons XII (Tortosa) (28 de*

Gener-8 de Juny de 1988). Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

BAYERRI, E. (1935): *Historia de Tortosa y su comarca*, Biblioteca Balmes. Barcelona.

BAYERRI, E. (1960): *Historia de Tortosa y su comarca*. Volumen VIII, Tortosa.

BECERRA, J.M. (2005): "Los recursos patrimoniales y el Desarrollo Territorial". En CARAVACA, I. y FERNÁNDEZ SALINAS, V. (Coords.), *Jornadas de Patrimonio y Territorio*. Sevilla. Junta de Andalucía, pp.71-81.

BEGUER, M. (1928): "Llinatges tortosins. Despuig III i últim". *La Zuda* 177. Tortosa.

BELLET SANFELIU, C. (2012):"La recuperación de solares y vacios urbanos. De espacios-problema a espacios-oprtunidad". *Investigación del Proyecto financiado por el MICIN (España)- CS022012-34629*.

BETRAN, J.L. (1996): *La peste en la Barcelona de los Austrias*. Editorial Milenio. Lleida.

BLASCO, M.; LORIENTE, A.; MELIAN, R. (1989). *Memòria de la intervenció al solar del carrer Rasquera i Hospitalet*. Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

BOIRA, J. V. et al. (1994): *Espacio subjetivo y Geografía*. Valencia, Nau Llibres.

BOIRA I MAIQUES, J.V. (1995): "La rehabilitación urbana en los centros históricos valencianos. El caso de Valencia, Alicante y Alcoy", *Cuadernos de Geografía de la Universidad de Valencia*, 58, pp. 241-258.

BOSCH ARGILAGÓS, J. (2008): "La importancia de la muntanya en el procés de neolitització a la regió del curs inferior de l'Ebre". *En Patrimoni i economia a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*. Onada Ed. Benicarlo. Pp.48-58.

BRANDIS, D.; DEL RÍO, I. (1998): "La dialéctica turismo y medio ambiente de las ciudades históricas: una propuesta interpretativa". *Ería*. pp. 229-240.

BRANDIS, D.; DEL RÍO, I.(2000): " Los paisajes y los ambientes de un territorio singular: La Alhambra de Granada". *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 20, pp. 333-348.

BURRIEL ORUETA, E.L. (2000): "Claves de la rehabilitación Urbana. El Caso del centro Histórico de Valencia", *Cuadernos de Geografía*, 67/68, pp. 329-349.

BUTTIMER, A.(1980): *Sociedad y Medio en la tradición geográfica francesa*. Vilassar de Mar (Barcelona), Oikos- Tau, (1;" ed. 1971),242 pp.

CALLE VAQUERO, M. (2002): *La ciudad histórica como destino turístico*. Ariel. Barcelona.

CAMIRUAGA OSES, I. (2001): "La Recuperación de la Ciudad Histórica: La Experiencia de Santiago de Compostela", en AAVV: *Ciudades Patrimonio de la Humanidad de España. Urbanismo y Patrimonio Histórico*. Ministerio de Educación, Cultura y Deportes/ Grupo Ciudades Patrimonio de la Humanidad de España. Madrid. pp. 263-277.

CAMARERO, L. (COORD.) (2006): *Medio ambiente y sociedad*. Closas Orcoyen S.L. Paracuellos del Jarama. Madrid. 388 pp.

CAMPESINO FERNÁNDEZ, A. J. (1999): "El Comercio en los Centros Históricos de las Ciudades Españolas", en BERNAL SANTA OLALLA, B. (Coord.): *Revitalización Funcional del centro Histórico. Un Reto de las Ciudades Históricas*, Universidad de Burgos, pp. 69-83.

CAMPESINO, A. J.(Coord. 1999): *Comercio, Turismo y Cambios Funcionales en las Ciudades Españolas Patrimonio de la Humanidad*. Cámara Oficial de Comercio e Industria de Cáceres. Cáceres.

CAMPS, M. (1995): "Les pestes del segle XVI a les terres de Lleida", a *Miscel·lània de les Terres de Lleida al segle XVI*. Institut d'Estudis Ilerdencs 117-172. Lleida.

CASTELLS, M. (1983): *La ciudad y las masas. Sociología de los movimientos sociales urbanos*. Madrid, Alianza Editorial.

CASTILLO, M.A. (ed. 2000): *Ciudades Históricas: conservación y desarrollo*, Madrid, Fundación Argentaria-Visor.

CLAVAL, P.(1974): *Evolución de la geografía humana*. Vilassar de Mar (Barcelona), (1ª ed. 1964), 240 pp.

CORTÉS PUYA, T. (2001): *La Recuperación del Patrimonio Cultural Urbano como Recurso Turístico*. Departamento de Geografía Humana. Universidad Complutense de Madrid. Tesis doctoral inédita.

CURTO, A. (1991): “El cementiri jueu de Tortosa”. *Actes del I Col·loqui d’Història dels Jueus de la Corona d’Aragó*. Institut d’Estudis Ilerdencs. Lleida. Pp. 401-409.

CURTO, A. (1999): “Topografia del call jueu de Tortosa”, *Recerca*, 1999, núm. 3, p. 9-24.

CURTO, A.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, R.; ROS, E. (1984): Excavació al castell de la Suda de Tortosa. A: *Sharq al-Andalus. Estudios árabes*, 1, pp. 141-146.

CURTO, A.; VIDAL, J. (2003). La ciutat de Tortosa, a: DD.AA. *L’Art Gòtic a Catalunya. Arquitectra III. Dels palaus a les masies*. Barcelon, Enciclopèdia Catalana, p. 68-71.

DESPUIG, C. (1557): *Los Col·loquis de la Insigne ciutat de Tortosa*. Ed. de 1981).

DESPUIG, C. (1981): *Los Col·loquis de la Insigne ciutat de Tortosa*. Edició a Càrrec d’Eulàlia Duran. Ed. Duran. Barcelona: Universitat de Barcelona- Curial Edicions Catalanes.

DE VILLUGA, J.(1546) : *Repertorio de Caminos*. Medina del Campo.

DILOLI, J. (1995): Anàlisi del poblament en època Ibèrica al curs inferior de l'Ebre (Baix Ebre-Montsià), *RAP*, 5, 99-124.

DILOLI, J. (1996): Hibera Iulia Ilercavonia- Dertosa: l'assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana. *Butlletí Arqueològic*, 18, pp.53-68.

DILOLI, J. (1997): *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre*. Tesis doctoral en microfi cha. URV.

DILOLI, J. (2000): El curs inferior de l'Ebre durant l'època ibèrica segons les fons clàssiques. *Recerca*, 4, 79-104.

DILOLI, J.; BEA, D. (2005): Evolució dels models de poblament a l'àrea del baix Ebre durant la Protohistòria, *RAP*, 15,79-96.

DILODÍ, J.; FERRÉ, R. (2008): “ Íberos en Tortosa. Nuevos datos sobre la protohistoria del Bajo Ebro”. *SAGVNTVM (P.L.A.V.)*, 40. pp. 109 - 126. ISSN: 0210-3729.

DURO, J.A.; et al. (2012): “ Informe sobre estratègia turística al municipi de Tortosa”. *Càtedra de economia local regional. Grup de reserca d'indústria i territori*. Universitat Rovira i Virgili. Diputació de Tarragona. Ajuntament de Tortosa.

EIXARCH, J. (1996): *Ier Centenari Parròquia Sant Crist de la Catedral de Tortosa*. Parròquia del Sant Crist de la Catedral de Tortosa. Tortosa.

EIXIMENIS, F. (1982): *Lo Crestià*. Edicions 62. Barcelona. 310 pp.

ELIZALDE MARQUINA, E. (2008): "Derribo de murallas y expansión urbana: El caso de Pamplona en el contexto hispano de los siglos XIX y XX". *Congreso: Presencia e influencias exteriores en el arte navarro*.

FABREGAT, E. (1997): "El creixement urbà de Tortosa: 1730-1750", *Recerca*, núm. 2, p. 27-51.

FABREGAT, E. (2004): "Bateigs i enterraments: Creixement demogràfic al Baix Ebre i Montsià al segle XVIII i XIX". *Recerca*, núm. 8, p. 15-68.

FABREGAT, E. (2008): "Cicles econòmics colonització agrícola al delta de l'Ebre. Incidència sobre el medi i producció d'aliments (segles XII-XX). *En Patrimoni i economia a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*. Onada Ed. Benicarlo. pp 141-158.

FERIA, J.M., MIURA, J.M. y RUIZ, F.J. (2002): *Redes de Centros Históricos en Andalucía*. Junta de Andalucía, Sevilla, Consejerías de Obras Públicas y Transporte. Consejería de Cultura.

FERRER REGALES, A. (2000): "La integración de los cascos antiguos en la ciudad y la región", en *Actas del I Congreso de Centros Históricos de la Comunidad Valenciana: Historia, Patrimonio y Arte*, Valencia, *ARCHIVAL*, pp. 23-35.

FERRER REGALES, A. (2002): "Introducción. Criterios de Revitalización Urbana", en *Actas del Primer Congreso de Centros Históricos de España*, Valencia, *ARCHIVAL*, pp. 23-36.

FONT i RIUS, J.M. (1969-83): *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 2 vols., Madrid-Barcelona, CSIC.

FRANQUET BERNIS J.M^a. (2009): *El caudal mínimo medioambiental del tramo inferior del río Ebro*. UNED. Tortosa. 343 pp.

FRANQUET BERNIS, J.M.; QUEROL GÓMEZ, A. (2010): *Nivelación de terrenos por regresión tridimensional. Una aplicación de los métodos estadísticos*. UNED. Tortosa. Cadup Estudios. Gráfica Dertosense. 486 pp. ISBN-978-84-938420-0-0.

GARCÍA BIOSCA, J.E.; GIRALT, J.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, J. (1998). La gènesi dels espais urbans andalusins (segles VIII-X): Tortosa, Lleida i Balaguer, a: DD.AA. *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, p. 137-165.

GARCÍA HERNÁNDEZ, M. (2000): "Turismo y medio ambiente en ciudades históricas: la capacidad de acogida turística y la gestión de los flujos de visitantes", *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 20, pp. 131-148.

GARCÍA MARCHANTE, J., TROITIÑO VINUESA, M.A.(Coords) (1998): *Vivir las Ciudades Históricas: Recuperación Integrada y Dinámica funcional*, Cuenca, Fundación "la Caixa"/Universidad de Castilla-La Mancha.

GARCIA MERCADAL, J. (1952-1962): *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Tomo I(1952), tomo II (1959), tomo III (1962). Aguilar. Madrid.

GARCIA RUBERT, D. (1999): *Evolució del poblament a la comarca del Montsià (segles VII a.C.- III d. C.)*, Tesis de licenciatura inédita, Universitat de Barcelona.

GARCIA RUBERT, D. (2005): *El poblament del primer ferro a les terres del Sènia. Els assentaments de la Moleta del Remei, Sant Jaume, La Ferradura i la Cogula durant els segles VII i VI anE*, Tesis doctoral inédita, Universitat de Barcelona.

GENERALITAT DE CATALUNYA (1992): *Pla d'Espais d'Interès Natural*. Síntesi-Resum. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Medi Ambient.

GENERALITAT DE CATALUNYA (1995): *Pla territorial general de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, DPTOP, Direcció General de Planificació i Acció Territorial.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2010): *Pla Territorial de les Terres de l'Ebre*. Barcelona. Institut Cartogràfic de Catalunya.

HOLO, J. (1999). Algunas observaciones sobre la inscripción trilingüe de Tortosa. *Recerca 3*, p. 203-205.

IBÁÑEZ MONTOYA, J. (1999): "La Universidad de Alcalá en la recuperación Urbana", en AAVV: *Universidad y Ciudad Histórica. La Gestión del Patrimonio*, Alcalá de Henares, Fundación "la Caixa"/ Ayuntamiento de Alcalá de Henares. Universidad de Alcalá, pp. 57-62

IGLÉSIES, J. (1957): *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.

LAORDEN RAMOS, C.(2005): "Asedios y fortificaciones de Tortosa en el siglo XVII", *Revista de Historia Militar*. Instituto de Historia y Cultura Militar, nº97. Mapa de Aparici Garcia, J. pp.95.

LEVY, J.P. (1987): *Centres Villes en mutation*. CNRS. Paris. 225 pp.

LOIS GONZÁLEZ, R. (1999): "Revitalización Económica y Desarrollo Urbano Reciente de Santiago de Compostela. Análisis de un Proceso", en CAMPESINO FERNÁNDEZ, A.J. (Coord):*Comercio, turismo y cambios funcionales en las Ciudades Españolas Patrimonio de la Humanidad*, Cáceres, Cámara de Comercio e Industria de Cáceres, pp. 161-187.

MADOZ, P. (1848): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. 16 Vol.

MAESTRO GONZÁLEZ M^a.P. (1963): *Kitab-ar-Rawd al-Mitar*. València.

MARTORELL, F. (1627): *Historia de la Antigua Hibera*. Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre (Facsimil de l'edició de1925). Tortosa.

MARTÍN GIL, F. (1998): "Turismo y economía en las ciudades históricas españolas", *ERÍA*,47, pp. 267-280.

MARTÍNEZ, J. (1994). Aproximació a la Tortosa islàmica: l'evidència arqueològica, a: *Butlletí Arqueològic*, èp. V, núm. 15, p. 331-337.

MARTÍNEZ, J. (1997). *Intervenció arqueològica amb motiu del projecte de construcció de 10 habitatges H.P.O. al c/ Ginestar - Travessia Mur. Tortosa (Baix Ebre).* Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

MARTÍNEZ, J. (2000): *Intervenció arqueològica al Portal dels Jueus.* Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

MARTÍNEZ, J. (2002): *Intervenció arqueològica amb motiu del projecte de construcció de la biblioteca pública al solar de les Escoles de la Mercè.* Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

MARTÍNEZ, J.; MIRÓ, N. (1993): Les excavacions arqueològiques a la plaça de Sant Jaume de Tortosa (Baix Ebre). A: *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992.* Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat, pp.129-135.

MAS HERNÁNDEZ, R. (1999) : “Periférias urbanas y nuevas formas espaciales”. *La ciudad tamaño y crecimiento.* AGE. Málaga. Pp. 201-233.

MASSIP, J. (1981): *Memoria anual del Museo-Archivo Municipal de Tortosa, 1981.* (inèdit).

MASSIP, J. (1982): *Memoria anual del Museo-Archivo Municipal de Tortosa, 1982.* (inèdit).

MASSIP, J. (1987): *Un quart de segle del museu i arxiu municipal de Tortosa*. Tortosa, Ajuntament de Tortosa.

MONTAÑÈS, C. (2000). *Informe sobre l'excavació d'urgència duta a terme al solar situat entre els carrers Rasquera, Pintor Casanova i Plaça de la Immaculada (Tortosa, Baix Ebre). I (Campanya de juny de 2000).*

II (Campanya de juliol de 2000). Annexe. Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Informe inèdit.

MONTAÑÈS, C. (2000). *Memòria sobre el seguiment arqueològic dut a terme al solar situat entre els carrers Rasquera, Pintor Casanova i Plaça de la Immaculada. (Tortosa, Baix Ebre). Setembre de 2000.* Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

MONTAÑÈS, C. (2001): *Memòria de l'excavació d'urgència duta a terme al solar de les Escoles de la Mercè.* Serveis Territorials d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

MAYER, M.; RODÀ, I. (1985): Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de Dertosa, a: *XVII Congreso de Arqueología Nacional (Logroño, 1983)*. Saragossa, pp. 701-737.

MIRAVALL, R. (1984): Intervenció arqueològica al sòl de solar del Patronat a Tortosa. *Quaderns d'Història Tarraconense, IV*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, pp. 207-222.

MIRAVALL, R. (1985):- *Entorn a la Tortosa napoleònica*. Cooperativa Gràfica Dertosense. Tortosa.

MIRAVALL, R. (1999): *Madina Turtüxa. Introducció a la Tortosa islàmica*. Cooperativa Gràfica Dertosense. Tortosa.

MOPU (1990): *La política de rehabilitación urbana en España. Evolución, experiencias y efectos*. Madrid, 172 págs.

MUÑOZ, J.H. (2000): *Tortosa en temps de Carles I, segons el Llibre de Rúbriques (1522-1556)*. Ajuntament de Tortosa. Tortosa.

MUÑOZ, J.H. (2003): La demografía de la ciutat de Tortosa en el primer terç del segle XVI. *Col·loquis de la VIII Festa del Rebaixement*. Centre d'estudis Francesc Martorell. Ajuntament de Tortosa. Tortosa, pp.31-67.

MUÑOZ SEBASTIÀ, J.H.; QUEROL COLL, E. (2004): *La Guerra dels Segadors a Tortosa (1640-1651)*. Premi VIII Beca d'Investigació de la Fundació Durán Martí. Cossetània Edicions. Valls.

NEL·LO COLOM, O. (2009): *La Llei de Barris. Una aposta col·lectiva per la cohesió social*. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Barcelona. 534 pp.

ORTELLS, V., QUEROL, A (2002): “El Parc Natural del Delta de l’Ebre. El turismo como complemento económico sostenible”. *Turismo y Transformaciones Urbanas en el siglo XXI*. Serv. publicaciones de la Univ. Almería. AGE. ALMERÍA. ISBN-84-8240-521-7.

ORTELLS, V., QUEROL, A. (2003): “Nuevas centralidades en el territorio del Delta del Ebro”. *La ciudad: Nuevos procesos, nuevas respuestas*. Univ de León. AGE. LEÓN. ISBN-84-9773-013-5.

ORTELLS, V., QUEROL, A. (2007): “La rehabilitación de edificios religiosos en Tortosa: Formas antiguas, nuevas funciones”. *Los procesos urbanos postfordistas*. Univ. Illes Balears. AGE. Pp. 181-196. ISBN-978-84-8384-001-06.

ORTELLS, V., QUEROL, A. (2011): “Burbuja inmobiliaria versus expansión fotovoltaica. Análisis comparado en España, 2002-2009”. *Energía y territorio. Dinámicas y procesos*. AGE, Col. de geógrafos, Univ. de Alicante. Pp. 311-323. ISBN-978-84-938551-1-6.

ORTELLS, V., QUEROL, A. (2012): “Nuevas jerarquías y relaciones en las comarcas del delta del Ebro”. *Las ciudades y el sistema urbano. Reflexiones en tiempo de crisis*. A. Miramontes, D.Royé, J.I.Villa (Coords). Univ. Santiago de Compostela. A.G.E., Grupo Geografía Urbana. Ed. Meubook. ISBN. 978-84-940799-3-1. D.L. C2293-2012. Pp 227-237.

ORTELLS, V., QUEROL, A. (2012): “El efecto frontera en el sistema urbano de les Terres de l’Ebre-Baix Maestrat”. *Ciudades y paisajes*

urbanos en el siglo XXI, de Delgado Viñas, C. Juaristi Linacero J.; Tomé Fernández, AGE. S. Ediciones Librería Estudio. Santander. ISBN SA-462-2012. Gráficas Calima. Pp 333-349.

ORTELLS, V., QUEROL, A. (2013): “La antigua Diócesis de Tortosa: Una insularidad circuncéntrica y de frontera, con nuevas funciones periféricas”. *Espacios insulares y de frontera, una visión geográfica*. Col. Geografos. AGE. Univ. De les Illes Balears. Pp. 223-233. ISBN 978-84-616-6533-4.

ORTELLS, V., QUEROL, A., SORIANO, J. , PONS,R. (2004) : *Atlas de Castelló de la Plana*. Fundació Dàvalos Fletcher. Castelló.

POL MÉNDEZ, F. (1988): "La recuperación de los centros históricos en España", en AAVV: *Arquitectura y Urbanismo en Ciudades Históricas*, Madrid, MOPU/UIIMP, pp. 26-47.

POL MÉNDEZ, F. (1998): "La recuperación de los centros históricos: los debates abiertos", en Troitiño, M.A. y García Marchante (Coord.): *Vivir las ciudades históricas: recuperación integrada y dinámica funcional*, Cuenca, Universidad de Castilla- La Mancha, pp. 23-55.

POL MÉNDEZ, F. (1999): "La cultura y la política de la recuperación de los centros históricos", en AAVV: *Urbanismo y Patrimonio Histórico*, Seminario Vivir las Ciudades Históricas, Ávila, Fundación Cultural Santa Teresa/ Fundación "la Caixa", pp. 223-251.

QUEROL GÓMEZ, A. (1.997): “ La inserció urbana dels jueus durant els primes anys del Castelló medieval”. *Temps de Misteri*. L’Aljama. Castelló. (pp. 46-49).

QUEROL GÓMEZ, A. (1.998): *Castelló de la Plana: Crecimiento, expansión y transformación del espacio urbano*. Tesis doctoral.

QUEROL GÓMEZ, A. (1.998): “Las actividades económicas predominantes en la ciudad de Castelló: La industria y los servicios”. *La ciudad de Castelló de la Plana*. Servicio de publicaciones del Excmo. Ayto. Castelló. ISBN-84-88664-80-X. pp. 78-93.

QUEROL GÓMEZ, A. (2004): *Processos i canvis al territori del delta de l’Ebre*. Premi VII Beca d’Investigació de la Fundació Durán Martí. Cossetània Edicions. Valls. ISBN-84-9791-049-4.

QUEROL GÓMEZ, A. (2008): “La ciutat de Tortosa: Desamortització, noves funcions i nous usos urbans”. *Patrimoni i economia a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*. Onada Edicions. Benicarlo. pp. 312-326. ISBN. 978-84-96623-18-7.

QUEROL GÓMEZ, A. (2008): “El papel de la ciudadanía ante las políticas no sostenibles de los recursos hídricos: La plataforma en defensa del Ebro”. *Comunicación al VI Congreso. Ibérico sobre Gestión de agua*. Vitoria.

QUEROL GÓMEZ, A. (2009): *El Territori de l’Ebre. Ordenació i Jerarquies urbanes*. Cossetània Edicions. Valls. ISBN.978-84-9791-444-4.

QUEROL GÓMEZ, A. (2011): *Els recursos turístics del territori de l'Ebre*. Cooperativa Gràfica Dertosenca. Tortosa. ISBN.-9788400252571

QUEROL GÓMEZ, A. (2013): "El patrimoni civil i religiós, com a recurs turístic del territori". *Terres de cruïlla. Estudis sobre les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Onada Edicions. Benicarlo. pp. 431-445. ISBN 978-84-15896-10-4.

QUEROL GÓMEZ, A.; ORTELLS CHABRERA, V.; MARTÍ CASTILLO, R. (2010): "Cartografia". *Historia de Vila-real*. Servei de publicacions del Ajuntament de Vila-real. ISBN-978-84-96843-31-8. pp. 223-255.

RIERA, J. (1999.): "L'expulsió dels jueus de Tortosa", *Recerca*, 1999, núm. 3, p. 25-49.

SOBREQUÉS, T.; PICANAL, R.M. (1998): "Girona: Turismo y Promoción Económica", en GARCÍA MARCHANTE, J.S. y TROITIÑO VINUESA, M.A.(Coords): *Vivir las Ciudades Históricas: Recuperación Integrada y Dinámica Funcional*, Cuenca, Universidad de Castilla- la Mancha- Fundación " la Caixa", pp.229-247.

TATJER MIR, M. (2000): "Las Intervenciones Urbanísticas en el centro histórico de Barcelona: De la Via Laietana a los Nuevos Programas de Revitalización", en BERNAL SANTAOLALLA, B. (Coord.) (2000): *Oportunidades de Desarrollo Sostenible para Conjuntos Urbanos*

Históricos. III Jornadas de Geografía Urbana, Burgos, Universidad de Burgos, pp. 13-28.

TOMÉ FERNÁNDEZ, S. (1988): "Oviedo: un centro histórico en Transformación", *Ciudad y Territorio*, 78, pp. 23-36.

TOMÉ FERNÁNDEZ, S. (1999): "Los centros históricos en Asturias", *Ería*, 43, pp. 215-225.

TERAN, M. de(1964): "Geografía humana y sociología. Geografía social". *Estudios Geográficos*, XXV, pp. 441-466.

TROITIÑO VINUESA, M. A.(1998):"Turismo y desarrollo sostenible en las ciudades históricas". *Ería* 47 pp. 211-227.

TROITIÑO VINUESA, M. A.(2000): "Ciudades históricas y turismo: los desafíos de la sostenibilidad". *Mérida, Ciudad y Patrimonio*. Revista de Arqueología, Arte y Urbanismo, 4, pp. 93-108.

TROITIÑO VINUESA, M. A. (2002): " Las Ciudades Patrimonio de la Humanidad: Desafíos de interpretación, planificación y gestión turística". En Blanquer Criado, D. (Director): *Ordenación y gestión del territorio turístico*. Fundación Cañada Blanch. Valencia. pp. 351-405.

VALLDEPÉREZ, M.; AIXARCH, M. (2007): "Excavacions arqueològiques a Remolins: el baluard del riu", *Recerca*, p. 309-318.

VIDAL FRANQUET, J. (2007): *Les muralles de Tortosa a l'Edat Mitjana*, Tortosa.

VIDAL FRANQUET, J. (2008): *Les obres de la ciutat. L'activitat constructiva de la Universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*, Abadia de Montserrat, Barcelona.

VILÀ, S. (1984): *La ciudad de Eiximenis: Un proyecto teórico de urbanismo en el siglo XIV*. Diputació de València.

VILAGRASA, J. (1990): *Creixement urbà i agents de la producció de l'espai: El cas de Lleida*. Institut Cartogràfic de Catalunya.

VILAGRASA, J. (1991): *El estudio de la morfología actual*. Geo-Crítica, 92.

VINAIXA MIRÓ, J.R. (2006): *Tortosa en la guerra dels set anys*. Premi X Beca d'Investigació de la Fundació Durán Martí. Cossetània Edicions. Valls.

VIRGILI, A.(1995): "Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa (1148-1200)". *Recerca* 93.

Antonio Querol Gómez, (Roquetes, Baix Ebre, 1953), és Topògraf i Llicenciat i Doctor en Geografia i Història. Membre del Col·legi oficial de Geògrafs i de la Asociación de Geógrafos Españoles (AGE). Ha estat professor de la Universitat Internacional de Catalunya, i actualment és professor-tutor al Centre Associat de la UNED a Tortosa.

Ha desenvolupat majoritàriament la seva carrera professional en el sector privat. Ha col·laborat en la confecció i realització de projectes urbans i medi ambientals, en particular sobre els tractaments de residus sòlids i depuració de les aigües residuals.

La seva tasca investigadora va començar amb la seva tesi doctoral sobre la morfologia urbana, anàlisis cartogràfic i evolució de la ciutat de Castelló, titulada: *“Castelló de la Plana: Crecimiento, Expansión y transformación del espacio urbano”*.

Ha publicat més d'una trentena d'estudis urbans i medi ambientals principalment de la plana i la ciutat de Castelló i de les terres de l'Ebre. Destaquen per la seva importància i novetat els estudis sobre els tractaments i evolució dels residus sòlids de Castelló de la Plana. Va col·laborar amb altres investigadors en la realització de l'obra *“La ciudad de Castellón: Geografía, Historia y Arte”*, per encàrrec del Ajuntament de la ciutat, elaborat per la Universitat Jaume I i publicat l'any 1998, del primer Atlas temàtic sobre una ciutat i el seu terme municipal, Castelló de la Plana. És un dels dotze autors, l'únic no nascut a la ciutat, de la recent obra *“Història de Vila-real”*.

El seu estudi territorial sobre les comarques de l'Ebre, publicat a l'any 2004, *“Processos i canvis al territori del delta de l'Ebre”*, va ser premiat amb la setena beca d'investigació de la Fundació Duran Martí de Tortosa.

Altres comunicacions a congressos i articles sobre el delta, el riu Ebre i la ciutat de Tortosa, varen enllaçar amb el segons estudi regional, *“El territori de l'Ebre: Ordenació i jerarquies urbanes”*, que va completar l'anàlisi social i econòmic de les Terres de l'Ebre.

El tercer treball sobre les Terres de l'Ebre va ser *“Els recursos turístics del territori de l'Ebre”*, sobre el gran conjunt patrimonial que ofereixen les nostres comarques, respecte una important activitat econòmica com és el turisme.

Després d'aquests estudis sobre el territori, i amb la col·laboració de l'Ajuntament de Tortosa i de la UNED, apareix aquest estudi del Casc Antic de nostra ciutat. Pensem que la ciutat, originària del poblament i amb més jerarquia de les terres de l'Ebre, amb un gran patrimoni urbà, malgrat en casos, sota processos de deteriorament, mereix aquest treball, per mostrar la nova dinamització funcional d'un espai, que durant segles ha estat el centre social, econòmic i patrimonial del nostre territori.

ISBN 978-84-930420-4-82

